

STUDIJA:

***SOCIJALNA ISKLJUČENOST U BOSNI I
HERCEGOVINI
IZ POGLEDA ZAPOSLENIH I SINDIKATA***

Mr. Sc. BORISLAV BROZEK, dipl. oec.

Sarajevo, maj/2009. godine

SOCIJALNA ISKLJUČENOST U BOSNI I HERCEGOVINI IZ POGLEDA UPOSLENIH I SINDIKATA

Prije uvoda želimo čitateljima da predstavimo naš pristup ovoj složenoj problematici. I pored velikog iskustva u pitanjima siromaštva, plaća i socijalne isključenosti, dobrano smo se pomučili oko samog pristupa problematici. Slobodni smo podijeliti naše dileme o tome kako prezentirati problematiku.

U čemu se sastoji problem? Naišli smo na razna teorijska uporišta, različite statističke interpretacije, različite stavove u publikacijama, a same kategorije su u većini pitanje konvencije. Dakle teorije, pojmovi, kategorije i relacije su vrlo različite često i divergentne, pa zbunjuju i nas koji nešto znamo o ovoj problematici. Iz tih a i drugih razloga, pokazalo se da će čitalačkoj publici kojoj ovo štivo treba da posluži u operativnom smislu u svakodnevnom djelovanju biti teško materiju simplificirati da bude „alat“ za djelovanje. Ova saznanja su nas „osvijestila“ da radimo na iznalaženju najboljeg metoda prikaza svega što obuhvaća ova publikacija. Pomoglo nam je što smo ranije radili na ovim i sličnim pitanjima. U praksi smo usvojili premisu lorda Calvina koji je otprilike rekao da činjenicu koju ne možeš izraziti brojkom, dovoljno je ne poznaš, vrati se i dalje proučavaj. Iz tih razloga ova studija će obilovati brojkama i tablicama. To će olakšati čitanje, usvajanje i po potrebi prenositi drugima što je u temelju obaveza sindikalnih dužnosnika svih razina. Uposleni bi trebali da dobiju osnovno znanje o temi. Konačan sud dat će čitatelji.

1. UVOD U TEMATIKU

Naslov ima ključne riječi socijalna isključenost, termin koji bi trebalo da zamijeni kategoriju siromaštva. Međutim siromaštvo je imanentno u kategoriji isključenosti a ovi termini se isprepliću, a i uvjetuju. Jedan put su pretpostavke a drugi put su međusobne posljedice. Da bi odgovorili na zadati naslov studije neophodno je da damo obilježja i uzroke isključenosti i njene karakteristike po kojima će radnici i sindikalni dužnosnici prepoznati da se u određenoj situaciji radi o isključenosti radnika i njihovih obitelji.

Isključenje se može prepoznati i u obliku neisplaćenih plaća, u minimalnim plaćama i neuposlenosti posebno u elementima dugotrajne neuposlenosti, pa zbog toga imaju vrlo male šanse da se uposle.

Posebne manifestacije socijalne isključenosti nalaze se u području pristupa zdravstvenom osiguranju. Prema procjenama oko 20 posto stanovništva nije zdravstveno osigurano. Međutim i oni koji su „osigurani“ kad imaju potrebu ne mogu je ostvariti, jer im tvrtke nisu uplaćivale doprinose za zdravstveno osiguranje.

Na ovom mjestu nalazimo za pogodno da se nadovežemo na pitanje budućih mirovina. Naime kako neodgovorne tvrtke ne uplaćuju doprinose za zdravstveno osiguranje tako isto ne uplaćuju doprinose za mirovinsko osiguranje. Posljedice su vrlo velike. Radnicima nije „uvezan staž“ pa ne mogu ostvariti mirovinu iako imaju godine staža i starosti. Ustvari oni misle da imaju godine staža, ali stvarno nemaju zbog neuplaćenih doprinosa. Napravili smo malu digresiju u uvodu jer ovakva situacija dovodi radnike do toga da su na kraju radnog vijeka pored ranije isključenosti isključeni i iz „budućnosti“.

Stanje socijalne isključenosti posebno potenciraju mjere ekonomske politike. Naime zamka globalizacije u našem slučaju zove se liberalizacija tržišta. Konačno rat je doveo do osiromašenja većine stanovništva s jedne strane i do kriminalnog bogaćenja manjine. Dakle izvršena je velika polarizacija na bogate i siromašne. Ono što je novo u ovim pojavama je da imamo kategoriju uposlenih a siromašnih (minimalne i niske plaće, bez plaća i slično). To ističemo jer javnost, pa i stručnjaci pod siromašnim smatraju samo one kategorije o kojim se vodi socijalna skrb.

Posebno je važno i interesantno poglavlje socijalne strukture u procesu transformacije Bosne i Hercegovine u građansko društvo. Na ovom mjestu ćemo kao preliminarno ili za „zagrijavanje“ dati samo nekoliko činjenica o dimenziji socijalne isključenosti. Koristit ćemo Laeken indikatore

socijalne isključenosti (Laeken indikatori prema gradu Laeken). Tako je rizik od pada u siromaštvo najveći kod kategorija: prema starosti osobe 65+ godina 31,4 posto; prema najčešćim aktivnostima i spolu: neuposleni 37,2 posto, uposleni 9,0 posto, neuposlene žene 26,0 posto, uposlene žene 7,0 posto, žene starosti 65+ godina 32,7 posto, neuposleni muškarci 43,6 posto, uposleni muškarci 10,2 posto; prema tipu kućanstva: kućanstva s jednom osobom starosti 65+ godina 28,8 posto, kućanstva s jednom osobom – žene 28,6 posto, kućanstvo dvije odrasle osobe bez male djece, najmanje jedna odrasla osoba starosti 65+ godina 36,1 posto; oni koji su rano napustili školu, ne obrazuju se ili nisu uključeni u obuku: muškarci (BiH – 65,1 posto) 71,1 posto; stopa siromaštva onih koji na osnovu što su zadržali liniju siromaštva iz jedne od prethodnih godina u BiH 75,0 posto; učešće dugotrajne neuposlenosti: žene (BiH – 63,3posto) 73,3 posto; osobe s niskim obrazovanjem: žene (BiH – 41,7 posto) 53,1 posto; stopa veoma duge neuposlenosti: žene (BiH – 14,5 posto) 15,7 posto.

Kratak komentar u ovom dijelu studije. Kao što se vidi među najvećim postocima siromaštva nalaze se stari, žene, neuposleni, neobrazovani, dugo neuposleni i oni koji su ranije bili siromašni. Navedeni postoci čak do 75 posto su zabrinjavajući kao ekstremni, međutim i prosječno siromaštvo od 18 – 19 posto također zaslužuje pažnju: 19,5 posto u 2001. godini; 17,8 posto u 2004. godini i 18,6 posto u 2007. godini.

(Izvor za prednje podatke: Izvještaj o humanom razvoju 2006. UNDP za Bosnu i Hercegovinu.)

Mi ćemo detaljno elaborirati socijalne kategorije siromaštva i socijalne isključenosti. One su vrlo usko povezane i međusobno uvjetovane. Smatra se da polovina stanovništva živi u nekom obliku socijalne isključenosti (indeks socijalne isključenosti za BiH u 2006. godini bio je 50,32 posto a 22 posto stanovništva se smatra „izuzetno socijalno isključenim“). (APD 2007.)

Prije seta definicija socijalne isključenosti (suprotno – socijalna uključenost) i siromaštva recimo da su socijalno isključene osobe izložene riziku siromaštva, nemaju prilike da potpuno učestvuju u ekonomskom, socijalnom i kulturnom životu i da žive u blagostanju po standardima datog društva i imaju malo ili nikakvo učešće u procesu donošenja odluka koje utječu na njihove živote, te nemaju pristup osnovnim pravima.

Inerentno je da je utvrđena visoka korelacija između BDP po stanovniku i povjerenja (Buduća funkcija specijalnog predstavnika Europske unije i misije u Bosni i Hercegovini, Friedrich Ebert Stiftung, 2009., str. 5). Kranck i Keefer (Svjetska banka uspostavili su vezu između dohotka po glavi stanovnika i nivoa povjerenja. U najrazvijenijim zemljama razina povjerenja je najveća (Danska 58 posto) u nerazvijenim daleko manja npr. Filipini 5 posto ispitanog stanovništva. Utvrdili su opće relacije. Kod dohotka po glavi stanovnika od 2.000 USD oko 10 posto stanovništva ima povjerenje u ljude a kod 12.000 USD povjerenje je preko 50 posto. To donekle korespondira s istraživanjem javnog mnijenja u Bosni i Hercegovini.

SRU izvještaj (2007.)

36 posto

SRU izvještaj IV kvartal (2008.)

40 posto

kod BDP po stanovniku(2005.) od 7.032 PPP USD ili 2.546 USD

(Izvor: Human Development Report 2007./2008., UNDP)

Dodajmo da je u izvještaju o kompetitivnosti Bosne i Hercegovine 2007. – 2008. promatrana 131 država, kod indikatora: Povjerenje javnosti u političare naša država zauzima 120. mjesto. Na prvi pogled može se postaviti pitanje kakve ovo ima veze sa socijalnim isključenjem i siromaštvom? Da bi se donijele mjere koje će pospješiti uključenje potreban je visoki stupanj socijalnog i etičkog senzibiliteta, a toga nema. Raspon dohotka između bogatih i siromašnih je ogroman i stalno se povećava. To se odnosi samo na dohotke, a poznato je da su razlike u imovini daleko veće, ali statistika u Bosni i Hercegovini to ne prati. Ta razlika se može lijepo vidjeti kod drugih zemalja. Naime Gini indeks kod imovine je veći nego kod dohotka. Ovdje uvodimo i kategoriju jednakosti koja korespondira sa siromaštvom i socijalnom isključenosti. Gini indeks kao mjera nejednakosti bit će kasnije objašnjen.

Opće je poznato da je privredni razvitak najbolje sredstvo za smanjenje siromaštva. Međutim, postoji uvjet da se to i desi, ravnomjernija raspodjela između bogatih i siromašnih.

2. OBILJEŽJE / UZROCI SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI

Najdirektnije možemo doći do obilježja i uzroka socijalne isključenosti ako damo izbor više definicija socijalne isključenosti i uvid u povjesni nastanak i razvitak kategorije socijalne isključenosti. Mjere protiv socijalne isključenosti nose naslov socijalna uključenost. To je ustvari naličje socijalne isključenosti. U daljem tekstu ćemo se često baviti upravo mjerama socijalne uključenosti. Te mjere upućuju kako ljude izbaviti iz tame socijalne isključenosti. Prvo ćemo dati definicije socijalne isključenosti, pa onda dati povjesni osvrt.

Pođimo od definicije Vlade Velike Britanije koja je dugo negirala da kod njih postoji siromaštvo pa su se zalagali za kategoriju socijalne isključenosti. Vidjet ćemo kasnije da su siromaštvo i socijalna isključenost toliko isprepleteni da ih neki autori uzimaju kao sinonime.

Prvi korak u nastojanju da definiramo pojam socijalne isključenosti jest istražiti kako vlade i druge službene institucije upotrebljavaju pojam društvene isključenosti. Prema definiciji kakva se može naći na web stranicama Vlade Velike Britanije (<http://www.soci-alexclusion.gov.uk>) "Društvena isključenost je ukratko pojam koji označava što se može dogoditi kada pojedinci ili cijela područja pate od kombinacije povezanih problema poput nezaposlenosti, neadekvatne obučenosti, niskog prihoda, loših stambenih uvjeta, okoliša s visokom stopom kriminaliteta, lošega zdravlja i raspada obitelji." Osnovna karakteristika ove definicije jest deskriptivnost, otvorenost, i operacionálnost. Deskriptivna je s očitom svrhom da bi bila razumljiva javnosti. Otvorena je u smislu mogućnosti dodavanja drugih tipova isključenosti u popis. Operacionalna je – gotovo radna definicija – zato što izravno upozorava na probleme s kojima bi se trebala nositi socijalna politika.

Ove dvije definicije, usprkos svojim razlikama, očito sadrže neke zajedničke elemente.

Za razliku od operativnih definicija akademske definicije socijalne isključenosti trebale bi biti više analitičke i teorijske, kako bi mogle biti primjenjive i objašnjive kroz teorije. Prva skupina takvih definicija koju možemo raspoznati ne razlikuje se sadržajno od starih koncepata prisutnih u društvenim znanostima koji govore o nezaposlenosti, siromaštvu, nejednakosti i slabijem položaju ili deprivaciji unutar nekoga dijela zajednice. Ovdje se pojmovi siromaštva i društvene isključenosti rabe gotovo kao sinonimi (Barnes i sur., 2002.).

Autor Šporer (2004.) navodi tromjerni odnos, prema Atkinsonu (1998.) odnos između siromaštva, nezaposlenosti i društvene isključenosti. Ovi su koncepti za njega povezani, ali nisu identični. "Nezaposlenost može izazvati društvenu isključenost, ali zaposlenost ne jamči društvenu uključenost. Atkinson naglašava višedimenzionalnost koja razlikuje koncept društvene isključenosti od koncepata nezaposlenosti i siromaštva. Prema tom stajalištu, društvena isključenost razlikuje tri elementa: relativnost – odnosi se na određeno društvo, u određenom mjestu i vremenu; djelovanje – određeni akteri izazivaju određene vrste društvene isključenosti; dinamiku, – manifestiranje jednog oblika društvene isključenosti izaziva i povezano je s više drugih dimenzija.

To znači da je pojedinac društveno isključen ako on ili ona ne sudjeluje u ključnim aktivnostima društva u kojemu živi.

Već spomenuti autor (Barnes i sur., 2002., 8) iznosi spiralnu nezaposlenosti i socijalne isključenosti pa navodi da što je ranije osoba isključena iz obrazovnih institucija ili usluga, veća je vjerojatnost da ta osoba jest ili će postati neuposlena. Jednom kad je osoba neuposlena, njezin se životni standard spušta te ona postaje sve isključenija iz sudjelovanja u potrošnji i drugim sferama društvenoga života. Ovakva spiralna dinamika utječe na pojedince, ali i na grupe, čitave zajednice i geografska područja. Jednostavno rečeno postojanje jednog aspekta društvene isključenosti obično je povezano s ostalim aspektima.

Na kraju definiranja socijalne isključenosti dat ćemo paralelno tri definicije: siromaštva, socijalne isključenosti i socijalne uključenosti, kako ih primjenjuje Europska Unija da bi

objasnila politiku socijalne uključenosti. Navest ćemo ih prema Izvještaju o humanom razvoju 2007. – Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini (str. 25):

„Siromaštvo: Smatra se da ljudi žive u siromaštvu ako su njihovi prihodi (dohodak) i resursi nedovoljni u tolikoj mjeri da ih sprečavaju da postignu standard življenja koji se smatra prihvatljivim u društvu u kojem žive. Zbog svog siromaštva mogu biti višestruko uskraćeni kroz upošljavanje, nizak dohodak, loše uvjete stanovanja, neadekvatnu zdravstvenu zaštitu i prepreke cjeloživotnom učenju, kulturi, sportu i rekreaciji. Često su ljudi isključeni i marginalizirani i u smislu sudjelovanja u aktivnostima (ekonomskim, socijalnim i kulturnim) koje za druge ljude predstavljaju pravilo, a može biti ograničen i njihov pristup temeljnim pravima.

Socijalna isključenost: Socijalna isključenost predstavlja proces kojim se određeni pojedinci "odguruju" na rub društva te ih se, zbog njihovog siromaštva, neposjedovanja osnovnih vještina i znanja te nemogućnosti cjeloživotnog učenja, ili zbog diskriminacije, sprečava da u cijelosti sudjeluju. Ovo ih udaljava od mogućnosti upošljavanja, stvaranja dohotka i obrazovanja kao i od socijalnih i mreža koje postoje unutar zajednice. Tako oni imaju malo mogućnosti pristupa moći i tijelima zaduženim za odlučivanje te se često osjećaju nemoćnim i u nemogućnosti da na bilo koji način utječu na odluke koje se direktno tiču njihovog svakodnevnog života.

Socijalna uključenost: Socijalna uključenost predstavlja proces kojim se osigurava da oni koji su u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti dobiju mogućnosti i resurse potrebne kako bi u cijelosti sudjelovali u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu, i uživaju životni standard i blagostanje koji se smatraju normalnim u društvu u kojem žive. Njime se osigurava da potpunije sudjeluju u procesu donošenja odluka koje se izravno tiču njihovih života i pristupa temeljnim pravima.“

Vidi se uzročna – posljedična veza siromaštva i socijalne isključenosti. Politika socijalne uključenosti koja treba otkloniti ili bar ublažiti siromaštvo i socijalnu isključenost mora o tome voditi računa. Konačno mi ćemo se u cijeloj studiji baviti tim problemom.

Čini nam se da je na ovome mjestu pogodno dati cijelu misao autora (Šporer, 2004., 174):

„Mjerenje siromaštva i identifikacija društvenih mehanizama koji ga proizvode vrlo je korisna i društveno važna zadaća. Ali društvena isključenost zapravo predstavlja stare koncepte siromaštva, nejednakosti, lumpenproletarijata i donje klase, samo izražene novim riječima. No ako je to cijena koju moramo platiti kako bismo priznali da siromaštvo postoji, da je nekim dijelovima populacije onemogućen pristup društvenim institucijama i uslugama, tada nam nema druge nego prihvatiti ovaj pojam.“

U širem teorijskom smislu možemo izvesti četiri izvora socijalne isključenosti. Tako autor (Šporer, 2004.) navodi:

1. široki raspon nejednakosti;
2. isključeni već žive u slabije razvijenim, bezperspektivnim geografskim područjima;
3. socijalna isključenost zbog životnih okolnosti (invaliditet, bolest, samohrano roditeljstvo i slično); i
4. dinamika društvenih promjena.

Pokušat ćemo, kratko prokomentirati i ilustrirati sva četiri izvora društveno-socijalne isključenosti.

Ad. 1. – Nejednakost se može zasnivati na rasnim, nacionalnim ili etničkim karakteristikama, koje sprečavaju jednako sudjelovanje u društvenim institucijama i u svijetu rada. Najbolji primjer su izbjeglice i raseljene osobe koji su manjina u dijelovima Bosne i Hercegovine – Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj s jedne strane. S druge strane nejednakost se događa i u dijelovima entiteta u kantonima – županijama u kojima su Hrvati, Srbi i Bošnjaci manjinski narod. Za to ćemo kasnije dati dosta primjera.

Ad. 2. – Činjenica je da oni koji su isključeni često već žive u nerazvijenim i besperspektivnim geografskim područjima. Poznato je da siromaštvo, kao i bogatstvo teži ka geografskoj koncentraciji. Nekoliko primjera ilustrira ovu, da kažemo, zakonitost. Tako je autor Topić (1985.) u istraživanju odnosa liječenja zuba i stupnja razvijenosti općina u Bosni i Hercegovini 1982. godine našao signifikantne relacije. Što je općina razvijenija manje je

ekstrakcija zuba a više plombiranih zuba i obratno, što je manji stupanj razvijenosti općine više je ekstrakcija zuba a manje plombiranih. Primjer općina Centar Sarajevo i Nevesinje. Naredna tablica to zorno ilustrira.

Općina	Vrsta liječenja zuba		Odnos 3/2	Nacionalni dohodak po stanovniku 1982. godine
	Plomba	Ekstrakcija		
1	2	3	4	5
Centar Sarajevo	4,64	2,91	0,63	181.010 dinara
Nevesinje	1,54	11,30	7,34	25.000 dinara

Općina Centar Sarajevo je oko sedam puta razvijenija od općine Nevesinje i ima oko devet puta manje ekstrakcija zuba od općine Nevesinje i obratno općina nevesinje ima četiri puta više ekstrakcija zuba a samo jednu trećinu plombi prema općini Centar Sarajevo. Situacija danas (2009.) 27 godina poslije sigurno je daleko nepovoljnija. Naime, na prvi pogled se može uočiti veliki broj naročito starijih osoba da imaju problem s nedostatkom zuba. Isti je i kod mladih iz siromašnih skupina. Zar nije socijalno isključena osoba koja se ustručava progovoriti ili nasmijati zbog estetskih nedostataka?

Drugi primjer su razvodi brakova i razvijenost županija. Tako Posavska županija ima indeks razvijenosti BDP po stanovniku u odnosu na Federaciju Bosne i Hercegovine od 63,3 a indeks razvoda brakova 200,0 dok primjera radi jedna od najrazvijenijih županija/kantona Zapadnohercegovačka u razvijenosti prema Federaciji Bosne i Hercegovine ima indeks 156,8 u razvodu brakova u istim relacijama, prema teritoriju, ima 53,0 indeks. Zašto je ovdje interesantna ova ilustracija? Iza ove situacije nastaju samohrani roditelji (pretežno majke) i za veliki broj djece neizvjesna budućnost pravog socijalnog uključenja. Od 933 razvedena braka ili 7,2 posto sklopljenih brakova u Federaciji Bosne i Hercegovine 2006. godine ostalo je 365 djece sa neizvjesnom budućnošću.

Ad. 3. – Životne okolnosti i životne faze mogu dovesti do toga da ljudi dožive socijalnu isključenost ili nemogućnost socijalne uključenosti zbog invaliditeta, samohranog roditeljstva, bolesni/hendikepirani i umirovljenici. Dakle postoji velika vjerovatnoća da će ove skupine biti izložene siromaštvu i socijalnoj isključenosti.

Ad. 4. – Društvenu isključenost mogu izazvati i dinamičke društvene promjene. Globalizacija i nove tehnologije već su izazvale velike strukturne promjene u proizvodnji i uslugama u smislu da se sve više temelje na znanju, što je rezultiralo promjenama u karakteristikama potrebne radne snage. Tako je u sječnju 2009. godine u Federaciji Bosne i Hercegovine bilo 342.174 neuposlene osobe a od toga nestručne kategorije 131.514 osoba (nekvalificirani, polukvalificirani i radnici niže stručne spreme) ili 38,4 posto neuposlenih.

(Izvor: Mjesečni statistički pregled Federacije Bosne i Hercegovine, broj 3, Sarajevo, 2009. godine, Federalni zavod za statistiku)

Može se postaviti logično pitanje koja struktura privrede i administracije može apsorbirati ovakvu radnu snagu, bez da je dodatno obrazuje. I tada bi se samo manji broj mogao zaposliti.

Nije bolja slika ni među zaposlenim.

NSS	12.230	Σ	334.976 uposlenih
PKV	11.893		
<u>NKV</u>	<u>25.770</u>		
Ukupno:	49.893		

Tako je u ožujku 2007. godine bilo 334.976 zaposlenih osoba a od toga 49.893 nestručne kategorije ili oko 15 posto zaposlenih ili svaki šesti. (detalje u točki 2.4.)

(Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine, 2008., Federalni zavod za statistiku Sarajevo, 2008.)

2.1. SIROMAŠTVO

Može se slobodno reći da je najveći uzrok socijalne isključenosti upravo siromaštvo. Zato je potrebno poznavati karakteristike, uzroke, manifestacije ali kako izaći iz siromaštva. Studija je kao što naslov govori namijenjena uposlenicima i njihovoj organizaciji – sindikatu. Zato mislimo da se ovdje referiramo na poseban document ICFTUa – Međunarodna konfederacija slobodnih sindikata “Vodič za dokumente o strategiji borbe protiv siromaštva”, ICFTU (2001.). Navest ćemo neke stavove ove međunarodne sindikalne asocijacije. Ovi savjeti dati su u jeku izrade Strategije borbe protiv siromaštva PRSPia.

Sindikati upozoravaju da iako Svjetska banka i MMF smatraju da bi strategija borbe protiv siromaštva trebala osigurati konzistentnost između makroekonomskih, strukturalnih i socijalnih politika s jedne strane i ciljeva borbe protiv siromaštva i društvenog razvoja s druge strane da se u praksi po pravilu događa da se i dalje forsira privatizacija javnih poduzeća, liberalizacija i deregulacija domaćih tržišta i trgovine (primjer: ugovori o slobodnoj trgovini kada je domaća proizvodnja izložena nemilosrdnom uništavanju). Dalje forsira se i uvjetuje “reforma ili ukidanje sustava građanskog društva, te mirovinskog sustava na način koji umanjuje iznos naknada plaće i sigurnost rada”. Najnoviji pregovori s MMF-om, travanj 2009. kriju iste opasnosti u vidu reduciranja prava radnika i kresanje socijalnih troškova. Jedino što je pozitivno da MMF traži smanjenje javne administracije i javnih troškova. Da rezimiramo što mogu sindikati u borbi protiv siromaštva. Dokazana strategija sindikata je eliminacija siromaštva u kojem žive radnici s niskim primanjima, kroz veće vrednovanje rada, poboljšanje radnih uvjeta i sigurnosti na random mjestu, što bi trebao biti temelj borbe protiv siromaštva. Sindikati insistiraju na važnosti veze između socijalne i ekonomske pravde koja može biti snažan čimbenik za premošćavanje jaza između ekonomske politike, veće razine pravde i smanjenja siromaštva. Toliko o sindikatu.

Kao što smo dali izbor definicija socijalne isključenosti to ćemo uraditi i za kategoriju siromaštva. U uvodu smo dali jednu operativnu definiciju. Ovdje ćemo navesti izbor definicija koje će pomoći da shvatimo dimenziju i dubinu siromaštva da ga prepoznamo ovdje i sada. Naše siromaštvo se razlikuje od siromaštva najnerazvijenijih zemalja, ali postoje džepovi siromaštva koji imaju sličnosti s ovim zemljama.

Prije izlaganja definicija siromaštva dat ćemo mišljenja običnih ljudi o siromaštvu. Žene Bosne i Hercegovine su, u okviru radionica, kao siromaštvo prepoznale kada nemaju stan, uposlenje, zdravlje, znanje, kulturu i slično. (Siromaštvo u očima žena BiH (2002.). Anketa provedena u sklopu Strategije razvoja I - PRSP u svibnju 2002. godine u kojoj je sudjelovalo 285 osoba 250 žena i 35 muškaraca). Na pitanje što bi čovjek trebao da ima da se ne ubraja u siromašne osobe, 87 posto ispitanika odgovorilo je: stan, novac za plaćanje hrane i režija.

Već klasično Haringtonovo djelo o siromaštvu (1965.) u siromašne ubraja one koji nemaju dobre stambene uvjete, zdravstvenu zaštitu, ishranu i mogućnost da napreduju. Po Haringtonu takvih je bilo 20 do 25 posto i njihov broj je iznosio između 40 i 50 milijuna ljudskih bića. Harington upozorava da se treba odreći igre s ciframa pa kaže da, ma kakvo bilo precizno graduiranje, ovi statistički podaci predstavljaju veliku, neshvatljivu količinu ljudske patnje i da te podatke treba čitati sa osjećanjem uvrijeđenosti.

Iako smo naveli mišljenje ovoga autora, mi ćemo još mnogo puta navoditi razne, pa čak i suprotne, podatke o broju siromašnih.

Siromaštvo je očito stanje u kojem pojedinci imaju nedostatan dohodak, ali je teško razgraničiti siromašne od ostalih. Zato su razvijene određene metode kojim se dobiva službena definicija siromaštva. Tako su ekonomisti definirali siromaštvo kao dohodak ispod procijenjenog troška života na egzistencijalnoj razini. U SAD siromašne obitelji troše 1/3 dohotka na hranu u egzistencijalnom budžetu pa se množenjem s tri dobija egzistencijalni dohodak (Samuelson, 1992.) Tako je egzistencijalni trošak života četveročlane gradske obitelji 1989. iznosio 12.675 USD i ovaj iznos predstavljao je granicu siromaštva. Godine 2003. je ta granica bila oko 15.000 USD.

Europska unija 1984. godine (kad je još bila Europska zajednica), definira siromaštvo riječima: "Siromašnim će biti smatrane one osobe, obitelji i skupine osoba kojima su resursi (materijalni, kulturni i socijalni) tako ograničeni da ih isključuju iz minimalno prihvatljivog načina života koji uživaju države članice". (Ramprakash 1994., str. 118. - prema Šućur 2001., str. 84.), ili „Siromašni su oni koji imaju neprihvatljivo nizak standard zbog nedostatnih ekonomskih resursa". (Halleröd, 1995. str. 115., prema Šućur, 2001. str. 84.)

Definicija siromaštva evoluirala je u EU. Tako je EU u 1970-im godinama siromaštvo definirala kao količinu resursa koja je nedostatna da bi se vodio minimalno prihvatljiv način života. Dakle, naglasak je na ekonomskoj dimenziji siromaštva. U 1990-im godinama ekonomska dimenzija više nije neposredno prisutna u određivanju siromaštva, već se siromaštvo definira u kontekstu ljudskih prava. Ekonomska dimenzija se ne poriče, ostaje važna dimenzija siromaštva, već se kao primarni uzrok siromaštva navodi nemogućnost ostvarivanja fundamentalnih (socijalnih, građanskih i političkih) prava.

Siromaštvo i bijeda su fenomeni koji su mnogo istraživani u svijetu. Jedna britanska studija pauperizma počinje ovako: "Ovo je knjiga o ljudima koji ne sudjeluju u prosperitetu našeg naprednog industrijskog društva. Uobičajeno je da se ovim ljudima pridaju oznake koje djeluju kao pogodni skraćeni načini bogatih da objasne postojanje sirotinje; oznake kao što su neuposleni, osakaćeni, starosni umirovljenici, samohrane majke... Nedavno su ovoj listi dodate nove kategorije: oni koji zarađuju niske najamnine, velike obitelji, problem-obitelji, obitelji bez doma." (Radovanović, 1984.)

Razinu bijede su ispitivale Predsjedničke komisije u SAD 1969. godine. Zaključci su vrlo karakteristični. Raznolikost siromaha obara svaki jednostavan pokušaj da budu opisani statistički. Siromasima bijeda nije statistička ili sociološka stvar. Oni su u takvim uvjetima da se svakodnevno bore za opstanak. Komisija ističe da je njihova ugroženost stvarna, a ne retorička ili statistička ujdurma. Za mnoge siromahe njihova bijeda nije privremeno stanje, već je trajna činjenica života.

Kada želimo definirati siromaštvo, moramo uključiti niz atributa kao što su relativno, apsolutno siromaštvo, pa u okviru apsolutnog ekstremno i opće. Dalje - tu su granice siromaštva ispod kojih se osobe smatraju siromašnim. Na kraju je pitanje tko su siromašni i koje osobe su u opasnosti da dođu ispod granice siromaštva. Siromaštvo može biti objektivno, ili subjektivno, prema tome kako se osjećaju pojedinci, kao siromašni ili ne.

Siromaštvo nije fenomen koji se javlja isključivo u materijalnoj sferi života, dakle nije samo problem raspodjele prihoda. Zato definicije siromaštva uzimaju u obzir pored materijalnih i psihološke i etičke čimbenike.

Radi orijentacije dajemo definicije apsolutnog i relativnog siromaštva koje se primjenjuju u Europi. Apsolutno siromaštvo se obično definira kao ugrožavanje fizičkog egzistencijalnog minimuma. To znači da je ovo siromaštvo povezano s bijedom i prijetnjom fizičkog preživljavanja. O apsolutnom siromaštvu može se govoriti i moguće je samo u zemljama s malim životnim standardom. Relativno siromaštvo je teško definirati jednoznačno jer je ono povezano s konkretnom zemljom. Savjet EU je u skladu s tim 19. prosinca 1984. godine u okviru EU Programa "Armut 3" ("Siromaštvo 3") dao slijedeću definiciju: "Kao osiromašene su one pojedine osobe, obitelji ili personalne grupe koje raspolažu sa tako malim materijalnim, kulturnim i socijalnim sredstvima da su isključene iz uobičajenog načina života članice EU u kojoj žive, koji je kao minimum prihvatljiv."

Za relativno siromaštvo je potrebno utvrditi neke okvire da bi se uopće moglo proučavati. Za to se koristi takozvani prag siromaštva. On se utvrđuje konvencijom. Postoji više skala.

Po austrijskoj skali za utvrđivanje praga siromaštva, siromašnim kućanstvima se smatraju ona s ispod 50 posto dohotka i izdataka od prosjeka, uz uvjet da ispunjavaju jedan od tri slijedeća kriterija:

1. da raspolaže ispod uobičajenog stambenog prostora;
2. da si ne može priuštiti grijanje, odjeću ili određene prehrambene proizvode (kao meso)
3. da ima zaostala plaćanja za stanarinu, kredite itd.

Kao što se vidi, mora se odrediti neka granica prihoda ili potrošnje, ispod koje se osobe svrstavaju u siromašne.

Šira definicija siromaštva, koja uključuje ljudska prava data je u materijalu Drugi prijedlog Razvojne strategije BiH – PRSP (2003.-2007.):

„Sve do nedavno termin “siromaštvo” primjenjivao se u značenju nedovoljnih prihoda za nabavku minimalne korpe roba i usluga. Danas se uzima da se siromaštvo manifestira na razne načine, među kojima su nedostatak prihoda i sredstava da se osigura održiva egzistencija; glad, neuhranjenost, slabo zdravlje, ograničena ili nikakva dostupnost obrazovanju i ostalim temeljnim uslugama; povećana smrtnost, uključujući smrtnost od bolesti; beskućništvo i neadekvatni stambeni uvjeti; nesigurno okruženje, društvena diskriminacija i izolacija. Nesudjelovanje u odlučivanju u građanskom, društvenom i kulturnom životu zajednice također su bitne karakteristike negacije ljudskih prava. Multidimenzionalnost siromaštva kao pojave omogućava nam da o njemu razmišljamo kao o stanju koje karakteriziraju trajna ili kronična uskraćenost resursa, sposobnosti, mogućnosti izbora, sigurnosti i moći koji su potrebni za adekvatan životni standard i ostvarenje drugih građanskih, ekonomskih, političkih, kulturnih i socijalnih prava.”

Prvo, što se siromaštvo i socijalna isključenost poistovjećuju i koriste kao sinonim, a u suštini oni su slični i po karakteru i po indikatorima. Međutim pored zajedničkih imenitelja ima i razlika, a i međusobno su uvjetovani. Možemo a priori izraziti tvrdnju, koju ćemo kasnije obrazložiti, da su siromašne osobe – obitelji istodobno u velikoj mjeri i socijalno isključeni. Termin socijalne isključenosti nastao je u Francuskoj 1970-ih godina, (Šućur, 1995.). Termin socijalne isključenosti prihvatile su zemlje EU pa je čak EU donijela nekoliko rezolucija radi borbe protiv socijalne isključenosti i utvrdila indikatore za mjerenje socijalne isključenosti. Koncept socijalne isključenosti je prvenstveno europski koncept. U siromašnim zemljama trećeg svijeta znanstvenici rijetko koriste ovaj koncept. Oni više koriste koncepte siromaštva, nejednakosti i marginalizacije. Potrebno je prepoznati socijalnu isključenost. U daljem tekstu ćemo koristiti saznanja koja potječu iz više izvora.

Siromaštvo je povezano s distribucijskim pitanjima, a socijalna isključenost s relacijskim pitanjima. To praktično znači da se siromaštvo odnosi na “nedostatak resursa”. Socijalnu isključenost karakteriziraju neostvarivanje prava koja proistječu iz građanskog statusa ili, drugim riječima, nejednaka ili neadekvatna participacija u društvenom životu. Siromašne osobe su prinuđene da svoje raspoloživo vrijeme upotrebe da osiguraju puko preživljavanje.

Prelazak na koncept socijalne isključenosti s pristupa koncepta siromaštva koncem 20. stoljeća ima više razloga. Siromaštvo je moderni, a socijalna isključenost postmoderni koncept.

Na kraju, prije opisa načina borbe protiv socijalne isključenosti u EU, da interpretiramo i stav, Z. Šućura - da je zaokret prema socijalnoj isključenosti posljedica novog izazova s kojim se susreću razvijene zemlje; kako očuvati socijalnu participaciju i socijalnu integraciju u uvjetima sve veće neuposlenosti, to jest smanjene radne participacije. (Šućur, 2001.) Najbolji način borbe protiv socijalne isključenosti možemo naći u materijalu EU i to u Savjetu za upošljavanje i socijalnu politiku od 17. listopada 2000., sa sjednice u Lisabonu (Rat der Europäischen Union für Beschäftigung und Sozialpolitik), gdje se kaže da je najbolja zaštita protiv socijalne isključenosti radno mjesto.

Kao i svaka druga društvena pojava tako i siromaštvo ima teorijska uporišta. Ovom prilikom, zbog prostora navest ćemo osnovne teorije siromaštva.

Te teorije su:

Teorija kulture siromaštva; Teorija začaranog kruga ili deprivacijskog kruga; i Teorija situacijske prisile. Mi ćemo prikazati samo teoriju začaranog kruga.

Teorija začaranog kruga: Kroz ovu teoriju na siromaštvo se gleda kao na začarani krug iz kojeg je teško izaći. Odnosno svi relevantni faktori življenja kao što su: ishrana, stambene prilike, zdravstveno stanje, obrazovanje, posao itd. kod siromašnih kategorija se nalaze u jednoj interakciji gdje niska razina življenja u okviru jednog činioca djeluje na ostale i zajedno s njima zatvara jedan krug, „začarani krug“ života siromašnih.

Poznato je da siromašni imaju nekvalitetnu ishranu, koja ostavlja posljedice u obliku češćeg oboljevanja i slabijeg imuniteta na razne bolesti, što ih čini slabijim za sve vidove društvenih aktivnosti. Pored toga karakteristika siromašnih je i slaba naobrazba, koja ako je povežemo s zdravljem, siromašne kao potencijalne radnike ostavlja na začelju burzi rada. To opet implicira manje novca za trošenje i za stanovanje, hranu i lijekove (uvjeti življenja). Ako se ovome doda još i psihološki moment siromašnog pojedinca, odnosno opća demotiviranost za životom, biće nam jasna teorija začaranog kruga. „Na bilo kojoj točki kruga njihova perspektiva je – pogotovo ako je u pitanju veća bolest – padanje na još niži stupanj i počinjanje ciklusa ponovo i ponovo, ka još većoj patnji“ (Harrington, 1965., str. 26).

Sklop datih okolnosti ostavlja siromašnim malu ili nikakvu alternativu za izlazak iz začaranog kruga siromaštva, te se onda siromaštvo prenosi s koljena na koljeno, ne ostavljajući rođenim u takvom okruženju gotovo ikakve šanse za normalan život.

Nešto ćemo reći i o nejednakosti. Povećanje BDP po stanovniku oko tri puta a ostajanje siromaštva na istoj razini upućuje samo na jedan zaključak. Izvršena je preraspodjela BDP u korist bogatih. To znači da se povećala nejednakost. Mi nemamo podnaslov nejednakosti a očito je da je neophodno da se tretira i to pitanje. Evo zašto.

Za razliku od siromaštva koje predstavlja stanje u kojem pojedinci – obitelji imaju nedostatan dohodak za dostojan život, nejednakost predstavlja relacijski fenomen koji govori o distribuciji bogatstva ili dohoda u jednom društvu. Tako se kod objašnjavanja uzroka siromaštva ističe nejednakost jer se u osnovi svih suvremenih društava nalazi ekonomska nejednakost. Nejednakost u raspodjeli bogatstva je mnogo veća nego u raspodjeli dohotka. Primjera radi, Z. Šućur str. 67 (2001.) navodi prema Wolffu da 1 posto bogatih raspolaže enormnom količinom bogatstva. Tako u SAD (1989.) raspolaže s 39 posto bogatstva, Francuskoj (1986.) 26 posto, Kanadi (1984.) 25 posto, Velikoj Britaniji (1986.) 18 posto i Švedskoj (1986.) s 16 posto bogatstva.

Siromaštvo i nejednakost jesu slične i povezane kategorije, ali ne i istovjetne. Nejednakost se socijalno definira: jedni su siromašni tek u usporedbi s drugim (relativno siromaštvo). Što su veće nejednakosti u nekom društvu, to je veće i relativno siromaštvo.

Apsolutno siromaštvo (nedostatak sredstava da se zadovolje osnovne potrebe) ne proizilazi iz nejednakosti. Vidjet ćemo da se nejednakost može prilično egzaktno mjeriti (Gini – indeks) dok se za siromaštvo moraju upotrebiti konvencije. Nemoguće je i štetno težiti potpunoj jednakosti, ali je moguće raznim mjerama (porezni sustav i javni socijalni transferi) smanjiti stupanj nejednakosti. Ljudi su vrlo osjetljivi na nejednakosti koje nisu rezultat poštenog rada, već raznih malverzacija s porezima i carinama, sive ekonomije i, u krajnjem slučaju, kriminalne aktivnosti. Korisno je i potrebno nešto više reći o Gini indeksu.

Siromaštvo zauzima centralno mjesto u ovoj studiji i zaslužuje da se osvijetli sa svih aspekata i stajališta. Nastavit ćemo da prikazemo stupanj nejednakosti u Bosni i Hercegovini putem Gini indeksa.

Za jedno društvo je vrlo važno kolika je ekonomska udaljenost između bogatih i siromašnih jer od toga je ovisno definiranje ekonomskog i socijalnog razvitka. Ukoliko bogati i siromašni ne dijele zajedničku ekonomsku i društvenu stvarnost, teško da se mogu dogovoriti o zajedničkim društvenim ciljevima kao i načinu njihovog ostvarivanja. Dolazi do poznatog konflikta ciljeva, koji je teško razriješiti. Ekonomsku nejednakost prate i druge popratne pojave koje pogađaju siromašne: socijalna isključenost, opadajuće ulaganje u ljudski kapital, slabo zdravlje, povećana ekonomska nesigurnost itd. i kao rezultat se javlja oštećeno funkcioniranje demokracije. Zbog svega navedenog javila se potreba da se nejednakost izmjeri na određen način. Nejednakost nije

jedinstven pojam, postoji mnogo statistika koje mjere nejednakost. Jedne mjere uzimaju u obzir pojedine dijelove distribucije, a druge uzimaju u obzir cijelu raspodjelu.

Gini indeks spada među mjere nejednakosti koje uzimaju u obzir cijelu raspodjelu. Detaljan način obračuna Gini indeksa dao je autor Brozek (2005.).

Svi koji se bave siromaštvom često se pozivaju na Gini indeks kao mjeru nejednakosti. Bez velikih pretenzija dat ćemo ilustraciju interpretacije Gini indeksa. Sam Gini kao indeks može imati vrijednosti od 0 do 100. Slijedeće je značenje ovog pokazatelja. Teoretski slučajevi su u značenju: indeks 0 znači da sva kućanstva imaju iste prihode, a kod indeksa 100 jedno kućanstvo raspolaže sa svim приходima. U stvarnom životu Gini indeksi se kreću otprilike od 20 do 60. Što je veći indeks, veća je nejednakost, bez obzira što se promatra raspodjela dohotka ili bogatstva. Nekoliko primjera će to najbolje ilustrirati. Nejednakost po zemljama se razlikuje – veća je u bogatstvu nego u dohotku. Razvijena gospodarstva imaju manje nejednakosti u razdiobi dohotka od gospodarstava koja se tretiraju kao zemlje u razvoju. Podaci za Austriju „Bericht über Soziale Lage“, (1982., 1987.) pokazuju da je Gini indeks za Austriju po osnovu plaća po godinama bio:

1970.	1976.	1981.	1987.	2006.
29,3	31,2	31,4	31,6	29,1

Gini indeks za ukupne prihode je mnogo veći, što znači da je i nejednakost mnogo veća kad se promatraju ukupni prihodi. Uglavnom, na to utječu: prihodi od imovine, kamata, dividende, rente i slično. Gini indeks nejednakosti u Austriji, na osnovi ukupnih prihoda kućanstava, bili su po godinama:

1973.	1979.	1984.
59,5	58,7	55,1

Vidi se da je došlo do izvjesnog smanjenja nejednakosti. Bosna i Hercegovina je recimo imala Gini indeks temeljem plaća 1976. – 18,2, 1981. – 18,2 1982. – 16,3. Ovako niski indeksi rezultat su uravnilovke u plaćama, ali to je povijest.

Podaci za 2001. godinu na bazi LSMS ankete prema našim proračunima Brozek (2005.) pokazuju da je Gini indeks za Bosnu i Hercegovinu 21,5 (u anketi je 24,3) za Federaciju BiH 21,9 i za Republiku Srpsku 21,0. I konačno Gini indeks za 2006. godinu Human Development, Report 2007./2008. UNDP, iznosi 26,2. Vidi se da je došlo do povećanja nejednakosti u Bosni i Hercegovini. Međutim nemamo podataka za izračun Gini indeksa na ukupne prihode, a pogotovo to nemamo za ukupnu imovinu.

Tu se može tražiti odgovor na narasle socijalne razlike (tvrtke, vikendice, skupi automobili, egzotična putovanja, skupi nakit itd.). To bi trebalo istražiti da bi se definirala prava ekonomsko-socijalna politika koja nebi kočila biznis i inicijativu ali nebi dozvolila enormne razlike u dohocima a pogotovu u imovini. Stara je izreka da se iza svakog naglo stečenog bogatstva krije pljačka. Bosna i Hercegovina je eklatantan primjer za to. Slično je i gore u nekim tranzicijskim zemljama. Bit će interesantno pogledati kako izgledaju dijelovi distribucije za cijelu raspodjelu po Gini indeksima za 2006. godinu (isti izvor, UNDP)

Zemlja	Najsiromašniji		Najbogatiji		Odnos 10% bogatih / 10% siromašnih	Odnos 20% bogatih / 20% siromašnih
	10%	20%	10%	20%		
Austrija	3,3	8,6	23,0	37,8	6,9 puta	4,4 puta
Bosna i Hercegovina	3,9	8,6	21,4	35,8	5,4 puta	3,8 puta

Vidi se, recimo, da je veća razlika u Bosni i Hercegovini kod 10 i 20 posto bogatih, a po svim ostalim kriterijima Bosna i Hercegovina „bolje“ stoji. U kakvim se povijesnim relacijama kreće nejednakost govori podatak, Brozek (2005.) da je 5 posto najviše plaćenih uposlenih 1985. godine raspolagalo s 7,6 posto mase plaća. Može se uočiti velika uravnilovka (10 posto najbogatijih po dohotku 2006. godine raspolagalo je s 21,4 posto mase plaća.

Gini indeksi se kreću, kao što smo istakli približno 20 – 60 ili oko indeksa 20 – 30 za razvijene zemlje a 50 – 60 nerazvijene i siromašne zemlje. Kako se Bosna i Hercegovina našla među razvijenim gospodarstvima glede Gini indeksa ostaje da se istraži. Detaljno objašnjenje obračuna Gini indeksa, koji čitatelji teško mogu naći u literaturi je slijedeće. Recimo Gini indeks 26 ili 60 pokazuje da 26 posto ili 60 posto od ukupne mase dohodaka ide skupini za koju je izračunat Gini indeks. Treba izračunati 26 ili 60 posto ukupne mase dohodaka i dobiveni iznos oduzeti od skupine koja se nalazi iznad prosjeka dohodaka i tada bi dobili indeks 0, dakle teorijska varijanta da svi imaju iste dohotke ili prihode ili bogatstvo. Ovisno o čemu se radi Gini indeks govori o kolikom se raslojavanju radi.

Da ne ostanemo dužni čitateljima navedimo neke zemlje i njihove Gini indekse 2006. godine prema Human Development 2007./2008.

Država	Gini indeks	Odnos 10% najbogatijih / 10% najsiromašnijih
Švedska	25,0	6,2 puta
Finska	26,9	5,6 puta
Nizozemska	30,9	9,2 puta
Velika Britanija	36,0	13,8 puta
pa skupina država s velikim razlikama u Gini indeksima		
Zambija	50,8	32,3 puta
Brazil	57,0	51,3 puta
Kolumbija	58,6	63,8 puta
Lesoto	63,2	105,0 puta

2.2. (NE)PARTICIPACIJA NA RADNOM TRŽIŠTU

Opće je poznato da su dva glavna uzročnika siromaštva neuposlenost i nizak stupanj naobrazbe radno sposobnog stanovništva. Oni su često i u uzročno-posljedičnom odnosu.

Neuposlenost se može promatrati preko općih stopa, ali uvid u pravo stanje možemo dobiti samo ako sagledamo strukturu neuposlenih. Prije toga navest ćemo neke teoretske karakteristike neuposlenosti.

Treba istaći da stope neuposlenosti od 40 posto kod nas, kad se podvrgnu metodologiji Međunarodnog ureda za rad, kao i praksi razvijenih zemalja, iznose ispod 30 posto. To je metodološki problem i nećemo se ovdje njime posebno baviti. Međutim, da bismo sagledali neuposlenost i siromaštvo, moramo to imati u vidu. Neka čitatelj pokuša sam na osnovi narednog teksta ocijeniti koliko je realno iskazivanje neuposlenosti u Bosni i Hercegovini i po entitetima. Ilustrirajmo to opisima koje daje Samuelson (1992.). Neuposleni su ljudi koji nisu uposleni, ali aktivno traže posao ili čekaju povratak na posao. Ili konkretnije, osoba je neuposlena ako ne radi i ako (1) ulaže specifične napore da pronađe uposlenje u toku 4 tjedna, (2) ako je privremeno udaljena s posla i čeka da je ponovo pozovu, ili (3) ako čeka da se vrati na posao u idućem mjesecu. Dakle, osoba mora činiti specifične napore (posjete lokalnim tvrtkama i prijavljivanje na oglase) da se uposli.

Osobe koje ne traže uposlenje su izvan radne snage. Ekonomisti razlučuju tri vrste neuposlenosti: frikcionu, strukturnu i cikličku. Da bismo ocijenili našu neuposlenost, reći ćemo nešto o sve tri.

Frikciona neuposlenost nastaje zbog neprekidnog kretanja ljudi između regija i radnih mjesta u različitim fazama životnog ciklusa. Ovi neuposleni se nazivaju i “dobrovoljno” neuposleni.

Strukturalna neuposlenost nastaje kad postoji raskorak između ponude i potražnje za radnicima. Nude se neka zanimanja, a traže se druga. Ova neuposlenost kao neravnoteža može se javiti među zanimanjima ili regijama.

Ciklička neuposlenost je kad je ukupna potražnja za radom niska. Samuelson (1992.) navodi da distinkcija između cikličke i drugih vrsta neuposlenosti pomaže ekonomistima da dijagnosticiraju opće stanje zdravlja tržišta rada.

Dok se frikciona i strukturalna neuposlenost mogu pojaviti čak i ako je ukupno tržište rada u ravnoteži, ciklička neuposlenost javlja se kad uposlenost pada kao posljedica neravnoteže ponude i potražnje rada (agregatne ponude i potražnje).

Da se kod nas u Federaciji Bosne i Hercegovine radi o kombinaciji strukturalne i cikličke neuposlenosti, govore podaci za Kanton Sarajevo (Bilten, Kanton Sarajevo, Služba za upošljavanje, Sarajevo, april 2003. godine). Već smo komentirali nekvalificirane radnike koji su eklatantan primjer za karakter neuposlenosti.

Neuposleni prema kvalifikacijskoj strukturi, Kanton Sarajevo, 31.03.2003. godine.

kvalifikacija	broj neuposlenih	Struktura
Ukupno	56.802	100,0 posto
VSS	1.503	2,6 posto
VŠS	908	1,6 posto
SSS	13.474	23,7 posto
NSS	515	0,9 posto
VKV	590	1,0 posto
KV	15.866	27,9 posto
PKV	506	0,9 posto
NKV	23.440	41,4 posto
Nestručne kategorije (NSS, PK i NKV)	24.461	43,1 posto

Strukturalnu neuposlenost u okviru cikličke ilustriraju zanimanja u okviru pojedine kvalifikacijske ljestvice. Dat ćemo samo ona zanimanja koja prelaze 3 posto u datoj kvalifikaciji.

Kvalifikaciona ljestvica	Naziv zanimanja	Broj neuposlenih	postotak u kvalifikaciji
1	2	3	4
KV – VKV	Prodavač	3.096	18,6 posto
SSS	Maturant gimnazije	1.892	14,0 posto
	Ekonomski službenik	1.397	10,4 posto
VSS	Diplomirani ekonomist	175	11,6 posto

Strukturalnu neuposlenost čine još složenijom godine starosti i dužina čekanja neuposlenih. To se najbolje vidi u Kantonu Sarajevo u kojem je 30 posto neuposlenih do 30 godina starosti, od 30 do 50 godina 55 posto, a preko 50 godina 14 posto.

Ovakva struktura ukrštena s kvalifikacijskom predstavlja ozbiljan problem za gospodarstvo, ekonomsku i socijalnu politiku i trajni je izvor siromaštva iz kojeg se ne vidi izlaz. Nismo pristalice izraza “poslozljavanje”, ali ovdje je on adekvatan. Naime, struktura neuposlenih radnika prema dužini čekanja na posao sama za sebe je dramatična. Tu se vidi sva dramatičnost neuposlenosti. Tako 25 posto radnika čeka posao preko 5 godina, 49 posto preko 3 godine, a 2 – 5 godina 37 posto radnika. Bosna i Hercegovina želi ući u EU pa je korisno uporediti neke

pokazatelje glede neuposlenosti. Ne smeta što je to bilo prije deset godina. Tako je 1999. godine u EU bilo neuposlenih 9,2 posto radne snage (Soziale Trends und sozialpolitische Maßnahmen EU), a u BiH stopa neuposlenosti je u 2002. dostigla 40 posto.

Najmanja stopa je bila u Luksemburgu 2,3 posto, a najveća 15,9 posto u Španiji.

Upoređenje glede dužine čekanja na posao pokazuje da u EU 4 posto od 9,2 posto neuposlenih čekaju duže od jedne godine ili 43 posto neuposlenih, a 15,4 posto neuposlenih čeka na posao najmanje jednu godinu, ili 1,4 posto od 9,2 posto neuposlenih.

Ključ za rješavanje socijalne isključenosti i siromaštva nalazi se na polju humanog kapitala koji je neiskorišten, a u mnogim slučajevima i trajno (sustavno) uništavan. Htjeti raditi a ne nalaziti posao je slobodno reći, tragedija. Zašto? Jer gubitak finansijske sigurnosti otvara niz drugih problema u obitelji (razvodi brakova, školovanje djece, asocijalne manifestacije kao alkoholizam, drogiranje itd.)

Podimo od najnovijih podataka. Zbog pada ekonomske aktivnosti bolje reći recesije, ali i krize kad se ostvaruju negativne stope rasta, samo u periodu od listopada 2008. do veljače 2009. godine u inostranstvu je bez posla ostalo 26.663 radnika iz Bosne i Hercegovine. Najviše je kvalificiranih radnika. Ukupan broj neuposlenih u Bosni i Hercegovini u veljači 2009. godine iznosi skoro pola milijuna (491.797 radnika). U promatranom periodu listopad 2008. – veljača 2009. godine broj neuposlenih se povećao za 3 posto. Istovremeno zbog recesije u Europi posao je izgubilo 1.702 radnika iz BiH. Neuposlenošću su najviše pogođene metalna industrija, trgovina i građevinarstvo.

(Izvor: Agencija za rad i zapošljavanje, konferencija za tisak, ("Oslobođenje", 17. travnja 2009. godine))

Pogledajmo detaljnije situaciju u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Prosjek	Neuposleni	Uposleni
2000. godine	259.702	410.808
2008. godine	345.381	430.745
Indeks 2008./2000.	133	105
Prosječna stopa rasta	3,6	0,6

Kao što se vidi broj neuposlenih je rastao šest puta brže od broja uposlenih.

(Izvor: Mjesečni statistički pregled Federacije Bosne i Hercegovine, BDP po stanovniku, br. 3, ožujak 2009. godine, Federalni zavod za statistiku)

Bruto domaći proizvod po stanovniku
(tečaj 1 USD 2000. godine 2,1189 KM a
2007. godine 1,4295)

2007. godina	3.373 USD
2000. godine	1.333 USD
2007. godine	4.821 KM
2000. godine	2.400 KM

Indeks BDP po stanovniku 2007./2000. iznosi u USD 253 a u KM 201. Obzirom da je BDP po stanovniku u 2008. godini rastao 5,5 posto možemo izračunati da BDP po stanovniku za 2008. godinu iznosio 3.901 USD ili 5.086 KM pa imamo indekse 2008./2000. 293 u USD a 212 izraženo u KM.

Ako to uporedimo s rastom BDP po stanovniku vidimo da je 2007./2000. porastao preko dva puta a uposlenost samo 0,6 posto. Međutim neuposlenost je porasla 33 posto.

Što se desilo sa siromaštvom? U Anketi o potrošnji kućanstava u BiH 2007. (APD 2007.) dat je zaključak da i pored rasta BDP po stanovniku više nego četverostruko nije došlo do smanjenja siromaštva 2007./2000. godine. Stopa siromaštva je smanjena sa 19,5 posto u 2001. godini na

17,9 posto u 2004. godini, da bi u 2007. godini opet porasla na 18,6 posto. Uz standardne greške stopa siromaštva je praktično ostala nepromijenjena. Ovakva kretanja su zabrinjavajuća. Navedimo krucijalni zaključak iz “APD 2007. Siromaštvo i uvjeti života” – “Činjenicu da se stopa siromaštva nije snizila treba smatrati pitanjem za socijalnu politiku.

Prihodi su u porastu, obim ekonomije raste, a ipak je i dalje tu 20 posto stanovništva čiji je životni standard nesiguran i jedva podnošljiv – udio koji je postao visok – i 40 posto koje živi u sličnom dometu mogućnosti. Ovo je društvo koje će, smatra se iskusiti porast nejednakosti i sve veću socijalnu isključenost kojom se neophodno pozabaviti.”

Kako je APD 2007. Siromaštvo i uvjeti života štampano početkom 2009. godine, stanovništvo već odavno proživljava sve veću nejednakost, siromaštvo i socijalnu isključenost.

2.3. NIZAK STUPANJ OBRAZOVANJA

Pored neuposlenosti, nizak stupanj naobrazbe je jedan od glavnih uzroka siromaštva. Odmah da kažemo da nizak stupanj naobrazbe osobe otežava uposlenje i mogli bismo reći da ova dva čimbenika čine krug siromaštva.

Ne raspoložemo sa ovakvim strukturama za Bosnu i Hercegovinu, ali imamo neke sintetičke pokazatelje za Federaciju Bosne i Hercegovine. Međutim situacija nije bitno drugačija ni u Republici Srpskoj.

Struktura radne snage ožujak 2007. godine u FBiH

	ukupno	uposleni		neuposleni	
		100,0	334.976	100,0	179.962
1.	VSS	14,2	47.742	2,1	4.843
2.	VŠS	8,0	26.791	1,3	3.120
3.	SSS	37,6	125.970	22,0	49.120
4.	VKV i KV	25,3	84.780	35,7	50.656
5.	PKV i NSS	7,2	24.123	3,7	5.496
6.	NKV	7,7	25.770	35,2	66.719
7.	Nestručne kategorije (5+6)	14,9	49.893	38,9	72.215

(Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine, str. 236 i 252, Sarajevo, 2008., Federalni zavod za statistiku); Proračun: autor

Treba naglasiti da nizak stupanj naobrazbe osobe otežava uposlenje i mogli bismo reći da ova dva čimbenika čine krug siromaštva. Nizak stupanj naobrazbe osobe, i ako nađe posao to je po pravilu slabo plaćeni posao. Djeca iz obitelji gdje su roditelji nekvalificirani ili nisko kvalificirani radnici, teško mogu postići viši stupanj naobrazbe, uglavnom je to maksimalna razina kvalificiranog radnika ili tehničara.

Ovdje ćemo dati još neke ilustracije o kauzalitetu siromaštva i o stupnju naobrazbe. Početak problema javlja se još kod upisa u pojedine stupnjeve naobrazbe. Od novijih podataka navodimo one date u LSMS anketi 2001. godine.

Neto stopa upisa u škole siromašnih i onih koji nisu siromašni

Kategorija	Obrazovanje			
	Predškolsko (0-6)	Osnovna škola (7-14)	Srednja škola (15-18)	Visoko (19-23)
1	2	3	4	5
Nisu siromašni	5,6	93,0	76,4	27,3
Siromašni	1,1	92,2	57,2	9,3
Ukupno	4,3	92,8	72,6	24,2

(Izvor: LSMS 2001. prema Izvještaj o humanom razvoju 2003.)

Kao što se vidi iz tablice siromašni su u lošijem položaju od početka života. Pet puta manje koriste predškolske ustanove, a imaju tri puta manju šansu da upišu fakultet. Upis u srednje škole im je za 25 posto manji nego kod populacije koja nije siromašna. Ne raspolažemo podacima u postocima onih koji ne završe školu, posebno srednju i visoku, ali indicije govore da je to na štetu siromašnih. Smanjio se i obuhvat upisa u osnovne škole, koji se do rata 1992. godine kretao između 98 – 99 posto. Jedan od razloga, prema navedenom izvoru leži i u siromaštvu. Roditelji nisu u mogućnosti da osiguraju minimalna sredstva (za školski pribor, odjeću, obuću, prijevoz, užinu i slično). Treba napomenuti da ovo posebno pogađa djecu povratnika jer ove obitelji spadaju pretežno u siromašne i vrlo siromašne skupine.

Nalazimo se u svijetu brzih promjena tehnologije pa obrazovanje priprema ljude da razumiju i iskoriste nove okolnosti – primjenu računara i internet priključaka. Međutim, siromašni su na krajnjoj margini korištenja računarske tehnike. Njihovi roditelji se bore s preživljavanjem. Ušli smo u stoljeće kad će se smatrati nepismenim tko ne zna raditi na računaru u svakodnevnom poslu. Svi natječaji za radna mjesta traže, između ostalog, poznavanje rada na računaru. Država bi po principu horizontalne pomoći trebala uložiti sredstva u opremanje škola računalima a neuposlenim omogućiti da steknu dopunska znanja iz računarske tehnike. Ako se ne napravi državni program osposobljavanja mladih u ovom pogledu, spirala siromaštva će se nastaviti i mladi, ako ne odu u inozemstvo, ući će u začarani krug siromaštva. Podsjetimo se misli dvojice velikana u svezi s ovom temom. Volter je rekao da ništa ne podiže duh kao naobrazba, a Luis Paster navodi: “Prilika se osmjehuje samo onome tko je spreman”. Konačno, pravo na naobrazbu spada u temeljna ljudska prava.

Smatramo neophodnim da damo još nekoliko ilustracija povezanosti naobrazbe i siromaštva u našim uvjetima.

Pregled stupnja naobrazbe glave kućanstva i udjela u stanovništvu i siromašnim

Naobrazba glave kućanstva	Udio u	Udio među	Udio u	Udio među	Udio u	Udio među
	stanovništvu BiH	siromašnima BiH	stanovništvu RS	siromašnima RS	stanovništvu FBiH	siromašnima FBiH
1	2	3	4	5	6	7
Nikakva	7,9	11,5	11,0	15,3	6,0	7,9
Osnovna	35,7	46,9	39,4	49,5	33,4	44,6
Srednja	13,0	6,6	9,5	4,3	15,1	8,7
Srednja stručna	34,1	32,2	31,7	28,0	35,5	36,2
Viša škola	4,6	2,3	5,3	2,6	4,1	2,0
Fakultet	4,8	0,5	3,0	0,3	5,9	0,7

(Izvor: Blagostanje u Bosni i Hercegovini 2001.: Mjerenje i nalazi, Državna agencija za statistiku, Zavod za statistiku RS, Zavod za statistiku FBiH, Svjetska banka, prosinac/decembar 2002.)

Dato je dovoljno činjenica koje govore da se naobrazbi kako redovnoj tako i odraslih neuposlenih mora posvetiti sasvim konkretna pozornost, inače će se problemi neuposlenosti uvećavati. Poznato je da su industrijske zemlje skoro potpuno napustile vertikalnu pomoć (granama i djelatnostima) i usmjerile se na horizontalnu pomoć - naobrazbom radne snage. U tom pogledu i mi smo predložili isti postupak.

Stope siromaštva prema generalnoj liniji siromaštva (GPL3)

Razina obrazovanja nositelja kućanstva	Status aktivnosti nositelja kućanstva	Tekući status nositelja kućanstva		
	uposlen	Neuposlen	Umirovljen	ukupno
1	2	3	4	5
Bez obrazovanja	53,9	35,2	32,1	45,6
Osnovno obrazovanje	27,3	31,2	22,4	24,2
Srdnjoškolsko obrazovanje	14,6	26,3	12,1	15,5
Visoko obrazovanje	2,7	8,5	4,6	3,2

Prosječna stopa siromaštva za Bosnu i Hercegovinu iznosi 18,6 posto.

Mislimo da smo s prednjim tekstom uveli čitatelja u suštinu problematike nedovoljne obrazovanosti stanovništva. Sada ćemo dati najnovije podatke o stupnju obrazovanja kao uzroka siromaštva. Iz Ankete o potrošnji kućanstava u BiH 2007. – APD 2007. Siromaštvo i uvjeti života dat ćemo karakteristične podatke o stupnju obrazovanja i siromaštva. Radi se o kućanstvima po obelježjima i razini obrazovanja, statusu nositelja kućanstva, statusu uposlenja nositelja kućanstva i po sektoru aktivnosti nositelja kućanstva.

Iz prethodne tablice se vidi, što je viši stupanj obrazovanja nositelja kućanstva, manji je stupanj siromaštva. Najbolje je to izraziti u relativnom odnosu.

Bez obrazovanja		
Stupanj obrazovanja		puta manje siromaštva
Uposleni	osnovno	2 puta manje
	srednjoškolsko	4 puta manje
	visoko	20 puta manje
neuposleni	osnovno	0,12 puta manje
	srednjoškolsko	0,33 puta manje
	visoko	4,14 puta manje
Ukupno	osnovno	2 puta manje
	srednjoškolsko	3 puta manje
	visoko	14 puta manje

Ne treba više dokaza da, što je veći stupanj obrazovanja pojedinca i nositelja kućanstva, stupanj siromaštva je manji.

2.4. NIZAK STUPANJ PARTICIPACIJE U ZDRAVSTVENOM SUSTAVU

Naslov ove točke već upućuje na karakter problema. Međutim prije nego to pokažemo i ilustriramo neophodno je nešto više reći o samom zdravlju. Ova studija se odnosi na relacije prema socijalnoj isključenosti i siromaštvu.

Da bismo razmatrali odnose zdravlja i siromaštva, moramo dati definiciju za pojam zdravlja, kao što smo dali i za kategorije siromaštva i socijalne isključenosti. Koristit ćemo tekstove iz studije “Zdravlje 21”. Navest ćemo kategorije: zdravlje, determinante zdravlja i jednakost u zdravlju.

Zdravlje – 1. Stanje kompletnog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustva bolesti ili poremećaja, 2. smanjenje mortaliteta, morbiditeta i invaliditeta usljed otkrivene bolesti ili poremećaja, i porast u opserviranom nivou zdravlja. Prva definicija, iz Ustava SZO, predstavlja ideal koji treba da bude cilj svim aktivnostima razvoja zdravstva (tj., zdravlje kao fundamentalno ljudsko pravo i društveni cilj širom svijeta).

Determinante zdravlja – niz osobnih, društvenih, ekonomskih činitelja i činitelja okoline koji određuju zdravstveno stanje pojedinca ili populacije. Ovi činioci koji utječu na zdravlje su višestruki i interaktivni. Promocija zdravlja se u osnovi sastoji od akcija i podrške djelovanju u području potencijalno promjenjivih determinanti zdravlja – ne samo onih koje su vezane za djelovanje pojedinca, kao što su zdravo ponašanje i stil života, već i činitelja kao što su osobni dohodak, društveni status, naobrazba, uposlenost i uvjeti rada, pristup odgovarajućim zdravstvenim službama, kao i činitelja fizičke sredine. Ovi činioci, u kombinaciji, stvaraju različite uvjete života koji utječu na zdravlje. Promjene stila i uvjeta života, činioci koji determiniraju zdravstveno stanje, smatraju se intermedijalnim zdravstvenim rezultatom.

Jednakost – jednakost u zdravlju, u idealnom slučaju, podrazumijeva koncept da svatko treba da ima mogućnost dosegnuti svoj puni zdravstveni potencijal, ili još pragmatičnije, da nitko ne smije biti u nepovoljnom položaju u postizanju ovog potencijala, ako se to može izbjeći. Termin “nejednakost” se odnosi na razlike u zdravlju koje ne samo da su nepotrebne i mogu se izbjeći već se, isto tako, smatraju diskriminatorskim i nepravednim.

Da postoji visok stupanj kauzaliteta između siromaštva i zdravlja govore studije Svjetske zdravstvene organizacije. U studiji “Zdravlje 21” navedeno je mnogo primjera. Slijedeći tekst zorno govori o svezi siromaštva i zdravlja. Siromaštvo - bilo da je definirano dohotkom, socijalno - ekonomskim stanjem, uvjetima života ili razinom naobrazbe – samo je po sebi najveća determinanta slabog zdravlja. Život u siromaštvu je u korelaciji sa višom stopom ovisnosti od duhana, alkohola ili droga, s depresijom, samoubojstvima, antisocijalnim ponašanjem i nasiljem, povećanim rizikom uzimanja hrane nesigurne kvalitete i širokim spektrom fizičkih tegoba.

Ponekad se pogrešno pretpostavlja da je dovoljno pružiti ljudima informacije, pa da će oni automatski biti u stanju da donose ispravne odluke. Mada je važno imati više znanja, informacija i znanja o zdravlju, dokazi pokazuju da su odluke o prihvatanju ponašanja pogodnijeg za zdravlje - često ograničene širom fizičkom, socijalnom, ekonomskom i kulturnom sredinom. Vrlo često se dešava da najsiromašnije skupine prihvataju najštetnije oblike zdravstvenog ponašanja, s višom stopom pušenja, konzumiranja alkohola i upotrebe droge, jer su više izloženi stresu zbog neadekvatnog dohotka, nedovoljne naobrazbe i neuposlenosti ili radne nesigurnosti.

Lanac siromaštva može da počne već u djetinjstvu ili, bolje reći, s rođenjem djeteta. Zato borba protiv siromaštva treba da počne još i prije rođenja djeteta. Najbolje da o tome govore autori pomenute studije: “Rano ulaganje u zdravstvenu zaštitu se obično isplati kasnije. Bitne odlike fizičkog i mentalnog zdravlja se razvijaju rano u životu, pod utjecajem majke u prenatalnom životu; pod utjecajem oba roditelja u genetskom nasljeđu i postnatalnoj njezi; pod utjecajem društvene i fizičke sredine u ranim godinama života. Zbog toga, zdravstvena i socijalna politika moraju voditi računa o ranim godinama života. Siromaštvo roditelja može pokrenuti lanac socijalnih rizika koji ugrožavaju zdravlje tokom cijelog života, pa je ulaganje u socijalno-ekonomsku dobrobit roditelja i obitelji veoma važno za unapređenje zdravlja i razvoj.”

Što se konkretno tiče zdravlja stanovnika Bosne i Hercegovine ono je alarmantno, što potvrđuju sprovedena istraživanja Zavoda za zdravstvenu zaštitu Bosne i Hercegovine; „Zdravlje stanovništva“ (2002.).

Slično istraživanje je urađeno 2006. godine i prezentirano u izvještaju „Zdravlje stanovništva“ (2007 prezentirani su rezultati ankete na uzorku 6.651 obitelji.) Cilj je bio ocjena ostvarivanja ljudskih prava na život i zdravlje s posebnim akcentom na raseljena lica i povratnike. Uporedni pregled po zdravstvenim obilježjima 2001. i 2006. godine.

	godina/postoci	
	2001.	2006.
1. Nije moguće ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu	42%	36%
2. Nije moguće dobiti zdravstvenu uslugu u najbližoj zdravstvenoj ustanovi bez obzira na mjesto stanovanja u slučaju da je život u opasnosti	11%	14%
3. Nije bilo moguće redovno kontrolirati i obaviti porod	50%	50%
4. Nije redovito vakcinisano djece	21%	50%
5. Ne prati kod djece rast i razvoj	–	56%
6. Odustalo od liječenja jer nisu mogli kupiti propisani lijek ili ga dobiti besplatno ili uz participaciju	36%	77%

Vidi se pogoršanje kod tri obilježja. Iza tih brojkki stoji mnogo bijede i straha od budućnosti. Ove skupine tako su isključene.

Zdravlje djece i mladih je posebno ugroženo zbog siromaštva. Tako među deset vodećih bolesti školske djece i omladine (7-18 godina) ističu se anemija usljed nedostatka željeza kao i dijareja i gastroenteritis, koje su vjerojatno infektivnog podrijetla. Ove bolesti ukazuju na postojanje poremećaja u ishrani, kao i uvjeta življenja. Ovdje navodimo dva podatka. U izvještaju o humanom razvoju 2000. prema nepotpunim podacima na području Federacije Bosne i Hercegovine do lipnja 1999. godine bilo je evidentirano je 2.094 djece i omladine ometeno u psihičkom razvoju.

Prema podacima Psihijatrijske klinike KCU Sarajevo datim u “Zdravlje stanovništva Bosne i Hercegovine”; Izvještaj za 2001. godinu, 14,4 posto stanovništva u 2001. godini pati od PTSP (uzroci su siromaštvo, neuposlenost i dr). Još jedna potvrda da siromaštvo utiče na psihičko zdravlje. Naime ovo je važno ne samo za zdravlje već i za koheziju društva. “Siromaštvo dovodi do stresa i ekonomskih problema, smanjuje sposobnosti ljudi da ispune svoju društvenu ulogu i doprinosi psihološkim poremećajima u zdravlju.”

Čak i u najbogatijim društvima, zdravlje je osjetljivo na društveno ekonomske okolnosti, pa prema tome i na društveno ekonomsku politiku. Glavne determinante uključuju prihode, izobrazbu i uposlenost. Neki istraživači pripisuju ovim osnovnim determinantama više od polovice svih bolesti. Promjene zdravstvenog stanja u skupinama ljudi sa slabim socijalnim statusom u nekom određenom vremenu su moćan pokazatelj uspjeha društveno – ekonomske politike.

Apsolutna razina prihoda determinira slabo zdravlje udruženo s siromaštvom. Relativne razlike u primanjima, bez obzira na društvene klase, povezane su s gradijentom za slabo zdravlje i mortalitet koji se proteže kroz sve razine društvene hijerarhije. Kako se razlika u primanjima povećava, povećava se i rizik od poremećaja zdravlja, tako nedostatka dojenja, pušenje, fizička neaktivnost, gojaznost, hipertenziju i loša ishranu, prisutniji su kod nižih društveno-ekonomskih skupina.

Još neki podaci o zdravlju u Bosni i Hercegovini govore o zabrinjavajućoj situaciji. Autor Smajkić (2004.) navodi da je ljudsko pravo, pravo na zdravstvenu zaštitu izbjeglica i raseljenih lica i to na zdravstvenu uslugu u mjestu povratka. Međutim pravo na zdravstveno osiguranje u 2004. godini po svim oblicima osiguranja (radni odnos, umirovljenici i prijava neuposlenih putem zavoda za upošljavanje ne ostvaruje 40 posto povratnika. Dalje, pravo na hitnu medicinsku intervenciju još uvijek ne može ostvariti 15 posto povratnika u mjestu povratka. Još nije kraj negativnim pojavama glede zdravlja. Pravo na kontrolu rasta i razvoja djece i mladeži ostvaruje samo 44 posto ove populacije. Nije velika utjeha što je postignut neki napredak u odnosu na 2000. godinu kada je bilo obuhvaćeno samo 26 posto ove populacije povratnika i raseljenih osoba. Navodimo još dva podatka o alarmantnoj situaciji u zdravstvenom području.

Tako pravo djeteta na redovnu vakcinu u povratničkim i raseljenim obiteljima ostvaruje samo 49,6 posto a 50,4 posto djece ne ostvaruje ovo pravo. U ukupnom stanovništvu postotak obuhvata 85 posto osoba. Na kraju imamo pravo na lijek. Diskriminirano je 77 posto osoba iz populacije raseljenih i povratnika. Ovo je jedan od rijetkih pokazatelja kod kojeg dolazi do pogoršanja. Podatak da je 2000. godine bilo diskriminirano 61 posto osoba, a 2004. godine 77 posto sam za sebe govori.

Kad je riječ o psihičkom zdravlju, imamo interesantne podatke o indikatorskoj svezi siromaštva i zdravlja. Radi se o poremećaju ponašanja u razvojnom dobu (Daneš 1989.). Polazimo od pretpostavke, koja je vrlo vjerojatna, da su roditelji s nižom stručnom spremom ujedno i slabijeg imovnog stanja.

Uzorak čini 78 pacijenata koji imaju i oca i majku, što znači 156 roditelja uvjetovano govoreći. Struktura prema stručnoj spremi je sljedeća:

Pregled zanimanja roditelja djece s poremećajem ponašanja u razvojnom dobu

	Stručna sprema roditelja	Broj roditelja	Struktura u %
1	Niža stručna sprema	87	55,8
2	Srednja stručna sprema	66	42,3
3	Viša stručna sprema	2	1,3
4	Visoka stručna sprema	1	0,6
	Ukupno	156	100,0

2.5. RAT

Ako neuposlenost i nizak stupanj naobrazbe označimo kao “unutrašnje” uzroke siromaštva, onda se ratovi mogu tretirati kao “spoljni” uzroci. Poznato je da je u osnovi većine ratova pljačka. Ratovi uništavaju prirodna i stvorena materijalna sredstva. Uništavaju se proizvodna sredstva - tvornice, promet, trgovina, infrastruktura, stambeni fond, a time i radna mjesta, što poslije rata izaziva novu neuposlenost. Pljačka neuništene imovine pojedinaca, kućanstava, privrede dodatno osiromašuje društvo – zemlju. Potrebne su desetine godina da se dostigne predratna razina razvoja.

Prema našim proračunima Bosna i Hercegovina je dostigla razinu razvitka od 1990. tek 2005. godine. Procjenjuje se da oko 30 posto prirasta BDP po stanovniku potiče od donacija. Evo kako se objašnjava 2005. godina kao godina dostignute razine razvitka od 1990. godine. 1990. godine BDP po stanovniku bio je 2.400 USD (ovisno od načina obračuna organizacioni princip ili princip čistih djelatnosti 2.383 do 2.498, prosjek 2.415 USD).

(Izvor: Statistički godišnjak SR Bosne i Hercegovine 1991., Republički zavod za statistiku, prosinac 1991. godine)

Prema Statističkom godišnjaku Federacije Bosne i Hercegovine 2008. godine BDP po stanovniku FBiH 2005. godine iznosio je 2.418 USD. Što se tiče države Bosne i Hercegovine, prema Human Development Report 2007./2008. BDP po stanovniku 2005. godine iznosio je 2.546 USD što je prema 1990. godini razine od 2.415 USD, iznosi indeks 105. Možemo izvesti zaključak da je Bosna i Hercegovina dostigla predratnu razinu razvitka 2005. godine – dakle za 15 godina, ispravan.

S velikim pijetetom treba se sjetiti preko 100.000 mrtvih stanovnika. Dva milijuna stanovnika je promijenilo mjesto prebivališta. Samo materijalna šteta se procjenjuje na daleko više od deset milijardi USD. Još je potrebno utvrditi domet devastacije humanog kapitala – ljudi. Izvršene su procjene da je Bosna i Hercegovina izgubila 100.000 mladih školovanih ljudi koji tamo negdje u Europi i preko dva oceana grade humani kapitalizam i doprinose rastu društvenog proizvoda u tim zemljama. Možemo glede rata podsjetiti na još neke činjenice. Rat je završen prije 14 godina i mnoge činjenice su pale u zaborav. Zato ćemo prikazati situaciju glede rata šest godina iza rata. Bruto domaći proizvod po stanovniku s preko 2.400 USD prije rata 1992-1995. 2001. godine je pao na oko 1.100 USD. Plaće i mirovine su višestruko manje nego prije rata. Siromašno je oko

20 posto stanovništva (Ispod 2.198 KM godišnje po osobi), ali je daljih 30 posto neposredno blizu ove granice siromaštva. Prema našim računicama siromašno je (2001.) oko 70 posto stanovništva FBiH. Taj broj čine 221.057 umirovljenika (Brozek, 2005.) s mirovinama ispod 300 KM, neuposlenih 276.464, prognanika 283.898, stari, preko 65 godina koji nemaju mirovinu 300.000, što čini cifru od 811.419 osoba i, ako dodamo samo po jednog člana obitelji umirovljenicima i neuposlenim, to iznosi 1.308.940 osoba. To u odnosu na 2.312.397 stanovnika iznosi oko 60 posto. Ako neuposlenim dodamo u prosjeku dva člana obitelji (umirovljenici također često imaju na izdržavanju još osoba), dolazimo do cifre o 1.585.404 potencijalno siromašnih ili 68,6 posto siromašnih stanovnika.

(Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2002. Federalni zavod za statistiku 2002.; Bilten Izbjeglince iz Bosne i Hercegovine i raseljene osobe, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice decembar/prosinac 2001.; Pregled statističko finansijskih pokazatelja za prosinac/decembar 2001. Društveni fond PIO/MIO Bosne i Hercegovine.)

Kad je u pitanju mentalno zdravlje, vrlo su interesantni podaci o psihotraumama raseljenih osoba datih u knjizi "Tretman preživjelih torture i traume u postratnom društvu" u izdanju CTV Sarajevo (Centar za žrtve torture) Sarajevo, 2003.

Za naše potrebe, iz ove vrlo sadržajne i korisne knjige, izdvojili smo samo neke podatke. Tako su terapijskim tretmanom u periodu 1997.-2002. obuhvaćene 503 žrtve torture u CTV Sarajevo. Nas je interesirala procjena socijalnog utjecaja traumatskih događaja, data u referatu 3: "Socijalni i psihološki utjecaj traumatskih događaja i torture na civilnu populaciju u Bosni i Hercegovini", autora Libby Tata Arcel, Sabina Popović, Abdulah Kučukalić, Alma Bravo-Mehmedbašić i drugi.

Slijedeća tablica govori o ekonomskom statusu klijenata (503) prije rata i trenutno.

Ekonomski status žrtava torture u CTV Sarajevo 1997. - 2002. godine

Ekonomski status	Postoci klijenata	
	Prije rata	Danas
1	2	3
Veoma loš	0,8 posto	46,2 posto
Loš	2,4 posto	39,6 posto
Prosječan	33,5 posto	11,2 posto
Dobar	51,8 posto	2,0 posto
Veoma dobar	11,5 posto	1,0 posto

Iz tablice jasno se vidi erozija ekonomskog status i padanje u siromaštvo. Tako je dobar i veoma dobar ekonomski statusa imalo prije rata preko 63 posto ispitanika, a poslije rata - danas svega 3 posto. Slijedstveno ovim promjenama, na drugoj strani, prije rata je veoma loš i loš status imalo oko 3 posto razmatrane populacije, a danas je u ovoj situaciji oko 86 posto ispitanika. Ukazuje se u navedenoj studiji da je populacija koja je doživjela torturu u ratu i dalje izložena psihičkom pritisku zbog neriješenog socijalnog statusa (stan, posao, zdravlje), i da to pogoršava njihov socijalni status. U našem slučaju radi se o tome da ova populacija suštinski čini najsiromašnije među siromašnim. Društvo čini nedovoljno za sve siromašne a posebno za ove skupine koje su i zdravstveno ugrožene. Pomoć u CTV Sarajevo po mišljenju tretiranih osoba, pozitivno je ocijenjena. Međutim, ovdje se radi o psihološkoj pomoći, materijalna pomoć je na drugim razinama.

U ovoj točki dali smo mali insert o siromaštvu i socijalnoj isključenosti glede rata. Smatramo da SSU treba po pitanju ratnih posljedica pokloniti dužnu pažnju. Ne vidimo da se strategija socijalnog uključivanja može uopće uraditi ako se ne izvrši detaljna analiza i ocjena posljedica rata i izvuku zaključci za novu modernu socijalnu i razvojnu politiku. Dugo je rat bio alibi za nerad vlasti i drugih struktura društva.

3. ANALIZA SOCIJALNE STRUKTURE U PROCESU TRANSFORMACIJE: PRIMJER BOSNA I HERCEGOVINA

3.1. DIMENZIJE SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI U POST-DEJTONSKOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Najbolje će se shvatiti dimenzije socijalne isključenosti ako čitatelji ponovo pogledaju u točki 2. koja su to obilježja i uzroci socijalne isključenosti. Treba imati u vidu da podaci u srazmjerama katastrofične socijalne situacije čije su najznačajnije karakteristike socijalna isključenost i siromaštvo stanovništva sa svim obilježjima obje pojave.

Mi ćemo se referirati na izvor IBHI. Izvještaj o humanom razvoju 2007. – Socijalno uključivanje (2007.). Konačno među bitne izvore za ovu točku smo uključili Anketu o potrošnji kućanstva (APD) u BiH za 2007. godinu: Siromaštvo i uvjeti života.

U Izvještaju o humanom razvoju 2007. data je prvi put metodologija za izračunavanje indeksa socijalne isključenosti. Sama definicija socijalne isključenosti koju smo dali u ovoj studiji, samo da podsjetimo, opisuje fenomen isključenosti kao međuzavisnost između siromaštva, dugoročne neuposlenosti, socijalne izolacije i obrazovanja. Još jedna šira definicija socijalne isključenosti uzima u obzir međuzavisnost između: životnog standarda, zdravstvenog statusa, obrazovanja, učešća u društvu i pristupa uslugama.

Temeljem istraživanja urađenog 2006. na reprezentativnom uzorku i drugim procjenama, indeks opšte socijalne isključenosti za 2006. godinu bio je na 50,32. To pokazuje da je polovina BiH stanovništva isključena iz društva na neki način. Ne postoji bitna razlika između urbane i ruralne populacije. Takođe, ne postoje veće razlike između Federacije BiH (51,01) i Republike Srpske (49,50). Dalje, indeks ekstremne socijalne isključenosti u BiH za 2006. procijenjen je na 21,85, što znači da oko 22 posto BiH stanovništva može biti opisano kao 'ekstremno socijalno isključeno'. Razlike između FBiH (24,53) i RS (20,01) su vidljive kao i između urbanog (19,75) i ruralnog (23,57) stanovništva. To izraženo u postocima znači da je ruralno stanovništvo za 19 posto više ekstremno socijalno isključeno od urbanog stanovništva.

Indeks dugoročne socijalne isključenosti je također izračunat. Razlikuje se od drugih indeksa po tome da mjeri segment BiH stanovništva koji je izložen riziku od dugoročne isključenosti, čiji je uzrok nedostatak mogućnosti za samonapredovanje. Biti uposlen ali još uvijek biti izložen velikoj nesigurnosti i nedostatku mogućnosti može dovesti do buduće dugoročne isključenosti. Vrijednost ovog indeksa za BiH u 2006. bila je 47,31; što znači da je 47,31 posto ljudi u BiH koji su uposleni su izloženi riziku da ostanu u dijelu dugoročno socijalno isključenih. Tokom proteklog poslijeratnog desetljeća, BiH se suočila sa velikim povećanjem broja socijalno isključenih osoba. Postojeće stanje je rizično jer može štetiti već slaboj socijalnoj koheziji. Neophodno je putem socijalne i razvojne politike reagirati kako bi se riješili problemi rastućeg broj marginaliziranih pojedinaca ili grupa koji su u potpunosti isključeni iz svakodnevnog života zajednice.

Ranije smo istakli da siromaštvo čini okosnicu socijalne isključenosti. Prema posljednjim podacima iz BiH Ankete o potrošnji kućanstava za 2007. 18,6 posto BiH stanovništva (ili 639.781 građana) je živjelo ispod donje linije siromaštva (FBiH – 17,39 posto; RS – 20,23 posto; Brčko Distrikt BiH (BD BiH) – 25,3 posto). Ovo je smanjenje u poređenju sa situacijom iz 2001. godine bez većeg značaja jer je pomenuti procenat bio 19,5 posto i manje povećanje u poređenju sa situacijom u 2004. godini kada je procenat bio 17,8 posto. Sada ćemo pogledati koje strukture stanovništva su najsiromašnije. Tako siromaštvo varira u ovisnosti od starosti glave domaćinstva. Tri dobne skupine: 35–49, 50–64 i „preko 64“ imaju izrazito velike stope siromaštva: 29,6 posto, 32,0 posto i 30,4 posto. Najveća stopa siromaštva je u kategoriji mladih punoljetnih osoba (posebno u FBiH) i najstarijih građana. Veći broj djece u kućanstvu znači i veći stupanj siromaštva, dakle siromaštvo se povećava sa povećanjem broja djece u kućanstvu. Stopa siromaštva u kućanstvima s dvoje djece je 30,7 posto (FBiH – 30,8 posto; RS – 29,8 posto i BD

BiH – 36,8 posto) dok u kućanstvima sa troje ili više djece u BiH stopa se penje do 43 posto (u FBiH – 41,4 posto, u RS – 46,2 posto i u BD BiH – 51,9 posto).

Stopa siromaštva zasnovana na trenutnom statusu aktivnosti glave kućanstva pokazuje sljedeće: u BiH, 16,4 posto uposlenih je siromašno (FBiH – 16,38 posto; RS – 15,99 posto i BD BiH – 25,66 posto); 26,76 posto neuposlenih (FBiH – 25,86; RS – 27,61 posto i BD BiH – 31,15 posto); i 35,15 posto nesposobnih za rad (FBiH – 30,28 posto; RS – 39,98 posto i BD BiH – 25,20 posto).

Treba zapamtiti da je 16,4 posto uposlenih osoba siromašno, što znači da ni uposlenje ne garantira izlaz iz siromaštva. Manji stupanj obrazovanja glave kućanstva – veće je siromaštvo. Tako od osoba bez obrazovanja u BiH, 31,1 posto je siromašnih (u FBiH – 30,20 posto; RS – 38,39 posto i BD BiH – 19,6 posto); sa osnovnim obrazovanjem 24,17 posto (FBiH – 24,1 posto; RS – 23,77 posto i BD BiH – 32,21 posto); sa srednjim obrazovanjem 15,45 posto (FBiH – 14,74 posto; RS – 16,4 posto i BD BiH – 23,33 posto); i sa višim obrazovanjem 3,23 posto (FBiH – 3,14 posto; RS – 3,33 posto i BD BiH – 4,09 posto).

Da rezimiramo koje su grupe najsiromašnije: obitelj s više od 2 djece, starije osobe, osobe koje nisu sposobne za rad, odnosno osobe sa invaliditetom, neuposleni i osobe sa niskom razinom obrazovanja.

Važan dio analize siromaštva su nejednakosti: na skoro 20 posto siromašnog stanovništva u BiH otpada samo 7,2 posto ukupnih izdataka, na najbogatijih 20 posto otpada više od 39 posto ukupnih izdataka za potrošnju.

Vrlo je važno kada procjenjujemo razinu siromaštva u BiH, da moramo imati u vidu značajan dio stanovništva koje je izloženo riziku od brzog pada ispod donje crte siromaštva, prije svega radnici u neformalnom sektoru i njihove porodice. Procenat stanovništva izložen visokom riziku od siromaštva procijenjen je na 22,9 posto (789.385 građana). To znači da je 41,5 posto stanovništva ispod donje crte siromaštva ili su vrlo blizu siromaštvu (to je 1.429.166 građana).

Ovu sliku ćemo upotpuniti s još nekim podacima i činjenicama.

Godina	Prosječna plaća u KM	Potrošačka košarica u KM	Odnos: indeks plaća/potrošačka košarica	Ukupni troškovi života
1	2	3	4	5
2000.	413	434	95,2	1.315
2001.	443	432	102,5	1.309
2002.	483	455	106,2	1.379
2003.	524	461	113,7	1.397
2006.	603	491	134,8	1.489
2007.	662	538	122,8	1.630

Postavlja se pitanje kako namiriti razliku kolona 5 – kolona 2.

Primjera radi za 2007. godinu trebale bi oko dvije i pol prosječne plaće da se podmire puni troškovi života. Znači tek 2,5 uposlenih u kućanstvu može pokriti svojim plaćama troškove života četvoročlanog kućanstva. Ne tješi mnogo što je 2000. godine trebalo 3,2 plaće za istu svrhu.

Sada pogledajmo najslabije plaćene uposlene. Temeljem pregleda uposlenih prema visini neto plaće imamo slijedeću situaciju:

Raspon plaća	Godina	
	2002.	2007.
do 350 KM	42,9 posto	17,8 posto
od 351 – 550 KM	30,0 posto	29,6 posto
ukupno do 550 KM	72,9 posto	47,4 posto

Kao što se vidi smanjeno je učešće najniže plaćenih uposlenika. Međutim kad to uporedimo s potrošačkom košaricom i troškovima života, kao u prethodnom slučaju, onda je situacija daleko nepovoljnija. Uporediti treba plaće, košaricu i troškove života, onda imamo situaciju da s 350 KM plaće 2002. godine pokriva 77 posto potrošačke košarice a 2007. godine pokriva se 65 posto potrošačke košarice. Međutim kod troškova života pokriće je za iste godine 25 posto 2002. godine i 21 posto 2007. godine.

(Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis 2003., 2008. godine, Sarajevo, Federalni zavod za statistiku)

APD 2007. je našla svega 32 kućanstva ili 0,52 posto uzorka da žive u ekstremnom siromaštvu (ispod 1 USD dnevno). U stvarnom životu ih ima mnogo više.

Našli smo još jednu potvrdu da apsolutno ili ekstremno siromaštvo nije samo u Južnoj Aziji, Subsaharskoj Africi i Karibima već i u razvijenim zemljama. Govoreći o apsolutnom siromaštvu Michael Todaro (9. izdanje) str. 190 kaže:

„Ova linija (apsolutnog siromaštva, B.B.) nema državnih granica, neovisna je o nivou nacionalnog prihoda po glavi stanovnika i uzima u obzir različite razine cijena mjereći siromaštvo kao situaciju u kojoj netko živi s manje od jednog US dolara na dan ili 2 US dolara dolarima. Apsolutno siromaštvo doista postoji, jednako tako u New Yorku, Kalkuti, Kairu, Lagosu ili Bogoti, premda je njegova veličina vjerojatno mnogo manja u postocima u odnosu na ukupno stanovništvo.“

U prilog naše teze da postoje osobe koje žive u ekstremnom ili krajnjem siromaštvu govore podaci SRU, travanj – lipanj 2007. godine i studeni 2008.

Skale prihoda kućanstava	FBiH		RS	Brčko Distrikt
	travanj 2007.	studeni 2008.	travanj 2007.	travanj 2007.
1	2	3	3	4
Bez primanja	2,3 posto	3,4 posto	3,1 posto	8,4 posto
Manje od 100 KM	5,8 posto	2,7 posto	7,3 posto	10,5 posto
Ukupno	8,1 posto	6,1 posto	10,4 posto	18,9 posto
Subtotal do 500 KM	43,5 posto	47,9 posto	55,9 posto	66,9 posto

Kao što se vidi iz prihodne tablice u FBiH 8,1 posto kućanstava ima prihode manje od 100 KM (2,3 posto uopće nema prihoda), u RS 10,4 posto.

Ako uzmemo četveročlano kućanstvo i prihode od recimo 90 KM to će prihod po članu biti 22,5 KM mjesečno. Ako čak uzmemo kurs 1 USD = 1,5 KM dobit ćemo 15 USD ili pola dolara po osobi. 90 KM = 22,5 USD „ ili 0,5 USD po osobi. Koliko treba prihoda po kućanstvu da budu na granici 1 USD? Potrebni prihod po kućanstvu je 180 KM (30x1=30x4=120; 120x1,5=180 KM). Tek kućanstvo s prihodom oko 200 KM izlazi iz ekstremnog siromaštva. Tako u rujnu 2008. godine do 200 KM po kućanstvu je bilo:

Federacija BiH	4,2 posto stanovništva,
Republika Srpska	13,1 posto stanovništva, i
Brčko Distrikt	25,8 posto stanovništva.

To znači da su živjeli ispod granice ekstremnog siromaštva (stvarna granica je 180 KM ali nema tog raspona, već 101 – 200 KM).

(Izvor: SRU, 04/2008.)

Kada predstavnici vlada ili parlamenata kažu da nema dovoljno statističkih podataka o socijalnoj bijedi i siromaštvu želimo da im i ovaj put skrenemo pažnju da SRU (Sustav ranog upozoravanja) već devet godina tromjesečno i zbirno za godinu tiska i objavljuje u prosjeku oko

stotinu stranica svaki put, što iznosi za ovaj period oko 4.000 stranica. Od toga na poglavlje „Prihodi i sustav socijalne skrbi“ (prihodi kućanstva, očekivanja, kupovna moć i životni standard, socijalni minimum i vrste pomoći) odnosi se 600 stranica. Anketirano je svaki put 1.500 osoba, uvijek drugih, što za devet godina iznosi 54.000 osoba. Dobro je znati da su podaci koje daje SRU definirani od strane UNDPa u Bugarskoj i Rumunjskoj 1998. godine s ciljem da upozori vlade na krizne situacije i da se spriječe eventualni sukobi.

Jedan američki autor kaže da se iza cifara o siromaštvu obitelji i osoba krije ogromna količina ljudske bijede i da sumnja u te podatke predstavlja uvredu za siromašne.

Dajemo ovdje naš doprinos u oslikavanju dubine i tragičnosti siromaštva i socijalne isključenosti u Bosni i Hercegovini.

3.2. KATEGORIJE MARGINALIZIRANIH

Možemo uvjetno izraz marginaliziranih prevesti i kao socijalno isključeni. Ipak nisu potpuno isključeni, o njima vode brigu i socijalnu skrb centri za socijalni rad. Broj centara je od 2002. – 2007. godine skoro konstantan (114 – 116) a broj stručnih radnika se povećao za 21 posto što se može smatrati kao pozitivno, da bi se opslužio povećani broj osoba kojima je potrebna socijalna zaštita. Javnost uglavnom nema predstavu o kojem se broju tih osoba radi. Na razini Bosne i Hercegovine situacija je slijedeća:

Korisnici socijalne zaštite	2002. godine	2007. godine	Indeks 2007./2002.	Godišnja stopa rasta u posto
1	2	3	4	5
Maloljetni	121.179	151.854	125	4,6
Punoljetni	423.324	473.357	112	2,3
Ukupno	544.503	625.211	115	2,8

(Izvor: Socijalna zaštita 2002. – 2007., Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2008.; obračun izvršio autor)

Realno je očekivati da se u uvjetima krize stopa osoba kojima je potrebna socijalna zaštita poveća. Dakle primjenom stope rasta za period 2002. – 2007. na 2008. i 2009. godinu možemo očekivati 2008. godine oko 643.000 a 2009. godine 660.000 korisnika socijalne zaštite. Socijalnu zaštitu možemo definirati na način kako je to urađeno u Razvojnoj strategiji BiH – PRSP ili u Strategiji za smanjenje siromaštva rađenoj u studenom 2001. godine.

Socijalna skrb je djelatnost usmjerena na obezbjeđenje socijalne sigurnosti pojedinaca i njihovih porodica u stanju socijalne potrebe.

Socijalnom potrebom smatra se trajno ili privremeno stanje u kojem se nađe pojedinac ili porodica, uzrokovano ratom, elementarnim nesrećama, općom ekonomskom krizom, psihofizičkim stanjem pojedinca ili drugim uzrocima, a koji se ne mogu otkloniti bez pomoći društvene zajednice.

Socijalna skrb porodice i njenih članova, kao i pojedinaca, ostvaruje se otkrivanjem i umanjenjem, odnosno otklanjanjem uzroka koji dovode do stanja socijalne potrebe i ostvarivanjem prava na pojedine oblike zaštite: novčanu i drugu materijalnu pomoć, osposobljavanje za život i rad, smještaj u drugu porodicu, smještaj u ustanovu socijalne zaštite, usluge socijalnog i drugog stručnog rada, kućnu njegu i pomoć u kući.

Sada možemo nabrojati sve oblike socijalne zaštite, prema „Socijalna zaštita 2002. – 2007.“

Maloljetni korisnici socijalne zaštite

1. Ugroženi obiteljskom situacijom (63.153): djeca bez oba roditelja, djeca nepoznatih roditelja, djeca napuštena od roditelja, djeca roditelja spriječenih da obavljaju roditeljsku dužnost, djeca lišena roditeljskih prava, djeca koja nemaju dovoljno prihoda = 47.658 ili 72 posto od grupacije 1. djeca roditelja koji zanemaruju ili zlostavljaju djecu, djeca čiji je razvoj ometen u obiteljskim prilikama, odgojno zanemarena i zapuštena djeca.

2. Lica sa smetnjama u fizičkom i psihičkom razvoju (11.793): s oštećenjem vida, sluha, poremećaja u glasu i govoru, fizički invalidna lica, mentalno zaostala lica, s poremećajima u ponašanju ličnosti i s kombiniranim smetnjama.

3. Lica društveno neprihvatljivog ponašanja (7.022); sklona skitnji, prosjačenju, prostituciji, vršenju krivičnih djela, alkoholičari, narkomani.

4. Psihički bolesna lica (374) sklona raznim psihičkim oboljenjima.

5. U stanju različitih socijalnih potreba (61.860) u teškim stambenim prilikama, vratili se s izdržavanja kazne, stradala u elementarnim nepogodama, civilne žrtve rata, članovi obitelji civilnih žrtava rata.

Broj osoba – maloljetnih u ovih pet grupa obuhvataju 90 posto svih slučajeva maloljetnih korisnika socijalne zaštite.

Naprijed smo vidjeli da je prosječan rast korisnika socijalne zaštite - maloljetnika 2007./2002. ima indeks 125, međutim kod lica sa smetnjama u fizičkom i psihičkom razvoju (11.793) indeks je 136, što znači povećanje za 36 posto. Slično je i kod grupacije 5. u stanju različitih socijalnih potreba (61.860) gdje je povećanje za 34 posto ili indeks 134.

Najveće povećanje u 2007. prema 2002. godini je u grupi 3. lica društveno neprihvatljivog ponašanja (7.022) u kojoj je indeks 150 ili uvećanje za pedeset posto.

Iza ovih i pokazatelja za maloljetne osobe, pa za punoljetne osobe i o siromaštvu koje ćemo dati kasnije, krije se ogromna količina ljudske bijede i patnje. Spomenut ćemo i veliki stupanj socijalne neosjetljivosti, recimo i moralne, od strane vladajućih struktura, ali o tome kasnije.

Punoljetni korisnici socijalne zaštite.

1. Korisnici subvencioniranih troškova (15.961) stanarina, grijanja, sahrane.

2. Lica sa smetnjama u psihičkom i fizičkom razvoju (37.917): oštećenje vida, sluha s poremećajem u glasu i govoru, fizički invalidne osobe, mentalno nedovoljno razvijene osobe, s poremećajima u ponašanju i ličnosti.

3. Lica društveno neprihvatljivog ponašanja (7.344): sklona skitnji i prosjačenju, prostituciji, alkoholičari, narkomani.

4. Psihički bolesna lica (5.974).

5. Lica koja nemaju dovoljno prihoda za uzdržavanje (175.430): materijalno nesigurna i za rad nesposobna lica, stara lica bez obiteljskog staranja, hronično bolesna lica kojima je zbog posebnih okolnosti potrebna socijalna zaštita, ostale osobe u stanju socijalne potrebe, korisnici humanitarne pomoći.

6. Osobe u stanju različitih zaštitnih potreba (211.809): u teškim stambenim prilikama, osobe koje su se vratile s izdržavanja kazne, osobe stradale u elementarnim nepogodama, civilne žrtve rata, članovi obitelji civilnih žrtava rata.

Kratak komentar o različitim stopama rasta pojedinih oblika socijalne zaštite punoljetnih osoba. Treba imati u vidu da veliki postoci povećanja u odnosu na prosjek mogu biti nelogični, ali radi se o relativno malom broju slučajeva (broj slučajeva dat u zagradama). Tako kod prosječnog povećanja od 12 posto, veliko povećanje imaju lica sa smetnjama u fizičkom i psihičkom razvoju, povećanje 2007./2002. od 82 posto (indeks 182), psihički bolesna lica 68 posto (indeks 168), lica u stanju različitih socijalno zaštitnih mjera imaju povećanje od 28 posto (indeks 128). Na prosječan postotak povećanja kod punoljetnih osoba utjecala su dva pokazatelja koja su znatno ispod prosjeka. Radi se o korisnicima subvencioniranih troškova, indeks 33, i osobama koje nemaju dovoljno prihoda za uzdržavanje, indeks 104. Neophodno je imati u vidu da je situacija vrlo različita u uvjetno rečeno siromašnijim i bogatijim teritorijalnim jedinicima. Posebno treba uzeti u obzir da se situacija u 2008. a pogotovo 2009. godini rapidno pogoršava. To se mora uzeti u obzir kod definiranja mjera socijalne politike. Na kraju podatak da je samo 4.055 osoba smješteno u ustanove socijalne skrbi u 2007. godini (2002. godine 4.245) što je 0,6 posto ove populacije.

3.2.1. Invalidi / hendikepirani

Naziv osobe s invaliditetom ili "osobe s posebnim potrebama" sam po sebi govori o njihovoj specifičnosti. Invalidi imaju posebne uvjete življenja i komuniciranja s okolicom, pa to izaziva i dodatne troškove koje nemaju zdrave osobe. Sam invaliditet je "nesreća" po sebi. Ako se pri tome javlja i nedostatak sredstava za svakidašnji život, onda te osobe s pravom možemo svrstati u grupaciju koja spada u siromašnije slojeve stanovništva. Za to trebaju i neki argumenti, pa ćemo ih pokušati prezentirati bez da široko elaboriramo iste.

Kod invalidnih osoba su prevalentni: invalidi rada – 70 posto, civilne žrtve rata – 11 posto i mentalno retardirane osobe – 9 posto, što čini 91 posto svih invalidnih osoba.

Dominantne grupacije u entitetima su nešto drugačije nego u Bosni i Hercegovini. U Federaciji invalidi rada + civilne žrtve rata + mentalno retardirani čine 93 posto svih invalidnih osoba. U Republici Srpskoj taj zbir je 84 posto, s tim da je manje učešće invalida rada nego u Federaciji, a veće je učešće mentalno retardiranih osoba.

Za naše promatranje važni su pokazatelji o stupnju siromaštva. Pored već rečenog, neki podaci upućuju da invalidne osobe spadaju među najsiromašnije skupine stanovništva. Tako u Federaciji BiH od odraslih invalida koji bi objektivno mogli raditi radi njih samo 1,5 posto ili 1.395 osoba. Broj invalida koji su korisnici socijalne pomoći iznosi 4.422 osobe, ili 2,9 posto ukupnog broja invalida (152.231 invalida).

Ukupan broj invalidnih osoba koje imaju neka primanja je 5.817, ili 3,8 posto ove populacije. Promatrano sa stajališta izvora prihoda, nikakve prihode nemaju 146.414 invalidnih osoba ili 87,7 posto ove populacije.

Kongres o invalidnosti održan u Madridu 2003. godine donio je "Madridsku deklaraciju - Nediskriminacija plus pozitivna praksa, Rezultat = socijalna inkluzija". Radi se o više od 50 milijuna Europljana s invaliditetom. U Deklaraciji se navodi: "Dostupni statistički podaci govore da invalidi imaju neprihvatljivo nisku razinu obrazovanja i uposlenosti. Ovo, također, ima za posljedicu veliki broj invalida koji žive u stanju pravog siromaštva, ako se uporede s neinvalidima". Godina 2003. proglašena je godinom osoba s invaliditetom i tom prigodom je u Deklaraciji rečeno i ovo: "Društvo koje ne vodi računa o jednom broju svojih članova je osiromašeno društvo". Da je to tako, ilustriraju i podaci iz "Pregleda rezultata istraživanja ..." kao i podaci o mirovinskim invalidninama.

Pored navedenih podataka o uposlenim osobama s invaliditetom i primateljima socijalne pomoći, dodat ćemo još neke. Zadržat ćemo se u daljem izlaganju na podacima za Federaciju BiH jer je spomenuto istraživanje invalidnosti za FBiH dato detaljno. Globalan pokazatelj ukazuje da broj invalidiziranih osoba iznosi 6,6 posto stanovništva

Stanje s uposlenošću je još drastičnije. Od obuhvaćenih osoba s invaliditetom uposleno je svega 1,5 posto. Po grupacijama to iznosi: slijepi 9,6 posto uposleno, distrofičari 5,0 posto i civilne žrtve rata 18,8 posto. Ili brojčano, od 94.275 osoba s invaliditetom uposleno je samo 1.395 osoba.

Siromaštvo osoba s invaliditetom potvrđuje broj korisnika socijalne pomoći. Po kriterijima za primanje socijalne pomoći obuhvaćeno 41 posto slijepih, 39 posto civilnih žrtava rata i 19 posto poliomijelitisa ili da u ove tri grupacije socijalnu pomoć prima 37,4 posto osoba.

Djeca do 18 godina inače spadaju u najsiromašnije skupine stanovništva. U ukupnoj populaciji stanovništva, prema LSMS anketi, udio djece do 18 godina je 24,7 posto, dok je njihov udio među siromašnim 34,4 posto, a među osobama s invaliditetom (bez invalida rada) djeca su zastupljena s 64 posto. Gledano po grupacijama djece do 18 godina u prosjeku od 64 posto udjela u ukupnom broju invalidnih osoba, vrlo visoku zastupljenost imaju djeca distrofičari (61 posto), civilne žrtve rata (71 posto) i mentalno retardirane osobe 73 posto.

Uvijek je bilo aktualno upošljavanje invalida, posebno poslije rata, pa i poslije ovog 1992.-1995. godine. Henri Ford je izvršio analizu svih poslova u svojim fabrikama još 1914. godine Ford (1924.). Od oko 7.000 poslova, samo 940 su bili klasirani kao teški, za koje su potrebni bili snažni i ljudi savršenog zdravlja. 3.338 drugih poslova zahtijevali su ljude osrednje snage, a

ostalih 3.595 poslova nisu tražili skoro nikakvog mišićnog napora i njih su mogli raditi i fizički najslabiji ljudi. Najlakši poslovi su ponovo bili klasificirani da se vidi za koje su bile nužne sve prirodne sposobnosti. Pokazalo se da ima 670 poslova koji se mogu povjeriti ljudima bez obadvije noge; 2.637 ljudima bez jedne noge; 2 za ljude bez obje ruke; 715 za ljude bez jedne ruke i 10 za slijepce. Ovo sve govori da se, kad se izvrši detaljna analiza poslova, može naći dovoljno mjesta za invalide gdje bi ovi radili poslove normalnih ljudi i zarađivali dobre nadnice.

(Izvor za sve podatke o invalidima: Pregled rezultata istraživanja demografski, socijalni, zdravstveni i regionalni pokazatelji statusa osoba s invaliditetom i njihovih organizacija u Bosni i Hercegovini, Centri civilnih inicijativa 2003.)

Kad je u pitanju mentalno zdravlje, vrlo su interesantni podaci o psihotraumama raseljenih osoba datih u knjizi “Tretman preživjelih torture i traume u postratnom društvu” u izdanju CTV Sarajevo (Centar za žrtve torture) Sarajevo, 2003.

Za naše potrebe, iz ove vrlo sadržajne i korisne knjige, izdvojili smo samo neke podatke. Tako su terapijskim tretmanom u periodu 1997.-2002. obuhvaćene 503 žrtve torture u CTV Sarajevo. Nas je interesirala procjena socijalnog utjecaja traumatskih događaja, data u referatu 3: “Socijalni i psihološki utjecaj traumatskih događaja i torture na civilnu populaciju u Bosni i Hercegovini”, autora Libby Tata Arcel, Sabina Popović, Abdulah Kučukalić, Alma Bravo-Mehmedbašić i drugi.

Slijedeća tablica govori o ekonomskom statusu klijenata (503) prije rata i trenutno.

Ekonomski status žrtava torture u CTV Sarajevo 1997. - 2002. godine

Ekonomski status	Postoci klijenata	
	Prije rata	Danas
1	2	3
Veoma loš	0,8 posto	46,2 posto
Loš	2,4 posto	39,6 posto
Prosječan	33,5 posto	11,2 posto
Dobar	51,8 posto	2,0 posto
Veoma dobar	11,5 posto	1,0 posto

Iz tablice jasno se vidi erozija ekonomskog statusa i padanje u siromaštvo. Tako je dobar i veoma dobar ekonomski statusa imalo prije rata preko 63 posto ispitanika, a poslije rata – danas svega 3 posto. Slijedstveno ovim promjenama, na drugoj strani, prije rata je veoma loš i loš status imalo oko 3 posto razmatrane populacije, a danas je u ovoj situaciji oko 86 posto ispitanika. Ukazuje se u navedenoj studiji da je populacija koja je doživjela torturu u ratu i dalje izložena psihičkom pritisku zbog neriješenog socijalnog statusa (stan, posao, zdravlje), i da to pogoršava njihov socijalni status. U našem slučaju radi se o tome da ova populacija suštinski čini najsiromašnije među siromašnim. Društvo čini nedovoljno za sve siromašne a posebno za ove skupine koje su i zdravstveno ugrožene. Pomoć u CTV Sarajevo po mišljenju tretiranih osoba, pozitivno je ocijenjena. Međutim, ovdje se radi o psihološkoj pomoći, materijalna pomoć je na drugim razinama.

3.2.2. Umirovljenici / stare osobe bez mirovine

Umirovljenici spadaju u skupinu socijalno ugroženih kategorija. To se najbolje vidi prema njihovoj finansijskoj poziciji. Prosječna mirovina u FBiH u siječnju 2009. iznosila je 348 KM, starosna 425 KM, invalidska 315 KM i obiteljska 290 KM. Prosječna neto plaća je bila 791 KM. Prosječna mirovina prema prosječnoj plaći je bila svega 44 posto, starosna 54 posto, invalidska 40 posto i obiteljska 37 posto.

Cijena potrošačke košarice (53 prehrambena proizvoda) se više ne objavljuje, ali smo procijenili da je u siječnju iznosila oko 590 KM 11/07 = 538 KM i porast 0,7 posto mjesečno). Prema LSMS anketi potrošačka košarica čini samo 33 posto troškova života pa bi ukupni troškovi života za četveročlanu obitelj bili oko 1.790 KM. Jasno je da je kod umirovljenika košarica koštala više, recimo 40 posto troškova života pa bi troškovi života iznosili oko 1.500 KM.

Mogli bi izvesti razne računice da prikažemo kako je težak položaj umirovljenika. Evo samo neke računice. Prosječna mirovina pokriva samo 59 posto prosječne košarice. A za pokriće troškova života potrebne su oko četiri prosječne mirovine. Dalje računice nisu potrebne. Uočili smo još nešto u svezi prosječne mirovine. U prosjek ulaze sve isplaćene mirovine. U travnju 2009. godine bilo je oko 16.000 umirovljenika (vojni umirovljenici po posebnim uvjetima, demobilizirani branitelji i osobe s posebnim odlikovanjima za koje je u travnju 2009. godine isplaćeno 12,5 milijuna KM. Prosjek ovih izuzetnih mirovina je oko 800 KM. Ako izuzmemo ove osobe iz računice za prosjek mirovina od 348 KM onda bi prosjek „običnih“ umirovljenika bio 326 KM, za oko šest posto manji ili za oko 22 KM od zvaničnog. Upoređenje s potrošačkom košaricom bi bilo još poraznije. Napomenimo da je u siječnju 2009. godine starosna mirovina s 40 godina radnog staža bila oko 425 KM. Najniža i obiteljska oko 290 KM imamo potpunu sliku bijede umirovljenika. Ako umirovljenici izdržavaju još nekog člana obitelji (omladinu koja nema posla) onda je situacija stvarno dramatična.

Možemo ovdje istaći i činjenicu da tisuće radnika ne mogu uopće ostvariti mirovinu, jer poslodavci godinama nisu uplaćivali doprinos za mirovinsko osiguranje.

(Izvori podataka elektronski mediji i obračun prosjeka na bazi relacija iz knjige autora Brozeka (2005.))

3.2.3. Osobe obuhvaćene i neobuhvaćene socijalnom skrbi

Obuhvaćene osobe socijalnom skrbi detaljno prati statistika na razini oba entiteta i na razini Bosne i Hercegovine. Osobe neobuhvaćene socijalnom skrbi moramo procijeniti ili pretpostaviti.

Globalnu sliku čine korisnici po starosnoj dobi

Maloljetni korisnici socijalne skrbi	151.854
Punoljetni korisnici socijalne skrbi	281.104
Ukupno korisnici socijalne skrbi	432.958

Navedenih 432.958 stanovnika predstavljaju 11 posto stanovništva.

Među maloljetnim korisnicima socijalne skrbi dominiraju ugroženi obiteljskom situacijom 63 tisuće ili 42 posto. Kod punoljetnih korisnika socijalne skrbi najzastupljenije su osobe koje nemaju dovoljno prihoda za uzdržavanje. Njih je 175 tisuća ili 62 posto svih punoljetnih osoba korisnika socijalne skrbi. Stanovništvo je otprilike u odnosu dva prema jedan ili 67 : 33, FBiH naspram RS. Korisnici socijalne skrbi, maloljetnici 30 : 70, punoljetni korisnici socijalne skrbi 66 : 34. Kod pojedinih kategorija maloljetnih osoba ugroženost obiteljskom situacijom 38 : 62. Kod punoljetnih osoba za osobe koje nemaju dovoljno prihoda za uzdržavanje 58 : 42 pa se u cjelini može zaključiti da je socijalna situacija nepovoljnija u Republici Srpskoj. Za oba entiteta može se očekivati da će s recesijom i gospodarskom krizom znatno povećati broj osoba u stanju socijalne nužde i za to se treba blagovremeno pripremiti.

Za neobuhvaćene osobe u stanju socijalnih potreba može se pretpostaviti da se nalaze u nepristupačnim seoskim područjima, među korisnicima narodnih kuhinja i u kolektivnim centrima.

(Izvori: Socijalna zaštita 2002. - 2007., Agencija za statistiku, Sarajevo 2008.

Statistika socijalne zaštite broj 5, 2007., Republički zavod za statistiku, Banja Luka 2007.)

Obračunao autor

3.2.4. Značaj i utvrđivanje minimalnih plaća

Prije 80 godina 1928. godine Međunarodna organizacija rada u Ženevi, donijela je Konvenciju broj 26 – „Konvencija o instituciji metoda utvrđivanja minimalnih zarada“. Prema toj konvenciji države su dužne da sustavno izučavaju metode koje omogućavaju utvrđivanje minimalnih stopa zarada za radnike u industriji i trgovini. Izbor metoda vrše zajedno organizacije poslodavaca i radnika. Ono što je naročito bitno za onu državu koja pristupi Konvenciji je da osigura sustav kontrole i sankcija za nepridržavanje minimalnih zarada. Vrlo bitno je da radnik koji je primio manju zaradu od minimalne (ili je nije uopće primio) ima pravo sudskim putem naplatiti iznos sume niže od propisane. Ali tu su problemi. Konvenciju MOR-a nisu ratificirali ni bivša Jugoslavija (SFRJ) ni država Bosna i Hercegovina (dejtonska).

Za 2008. godinu minimalna plaća je iznosila 55 posto prosječne plaće prethodne godine. Za 2008. godinu bi iznosila 350 KM. Međutim u nekim granama privređivanja prosječna plaća je ispod ove granice. Proizvodnja odjeće 324 KM u 2007. godini, prerada kože, izrada galanterije i obuće 345 KM. Blizu te minimalne plaće nalaze se Prerada drveta i proizvodnja proizvoda od drva, osim namještaja 356 KM. Postoji rješenje u Zakonu o radu i kolektivnim ugovorima. Data je mogućnost da ako je tvarka u teškoćama da se određeno vrijeme mogu isplaćivati i plaće niže od minimalnih. Što reći o radnicima koji mjesecima a neki čak i godinama nisu primili nikakvu plaću?

U Konvenciji, to jest Preporuci o primjeni metoda za utvrđivanje minimalnih zarada (broj 30, iste godine) uvodi se jedna bitna odrednica, a to je “odgovarajući društveni standard”, pa se u točki III kaže: “...organi za utvrđivanje zarade morali bi u svim slučajevima voditi računa o nužnosti obezbjeđenja zainteresiranim radnicima odgovarajućeg životnog standarda”.

Tu i nastaje po našem mišljenju problem određivanja “odgovarajućeg životnog standarda”. Odmah da se odredimo prema ovim definicijama. Naime, protivni smo da se to svodi na razinu minimalne egzistencije ili preživljavanja, kako se to pokušava uraditi u našoj praksi. Pitanje životnog standarda spada u kontekst socijalnog razvitka. Pod životnim standardom, prema J. Stahan (1974.), podrazumjevamo životne, radne i društvene uvjete života i rada ljudi.

Životni uvjeti obuhvaćaju u cjelini osobnu i zajedničku potrošnju i oni se manifestiraju u razini i strukturi materijalne i nematerijalne potrošnje pojedinih socijalno-ekonomskih kategorija stanovništva. U potrošnju se ubrajaju: potrošnja hrane, odijevanje, opremljenost trajnim potrošnim dobrima, zatim uvjeti naobrazbe, zdravstveni uvjeti, kulturni uvjeti, uvjeti stanovanja, socijalna sigurnost i svi ostali oblici nematerijalne potrošnje.

Radni uvjeti uključuju duljinu radnog dana, veličinu radnog tjedna, broj dana odmora i životni vijek ljudi.

Za našu temu bitno je definirati minimum životnog standarda. Prije svega to je minimalna plaća koja treba da bude na razini koja osigurava minimum uvjeta za reprodukciju bioloških i radnih sposobnosti čovjeka (Šefer, 1981.). Treba imati u vidu da se reprodukcija događa u okviru kućanstva, pa stvarna ekonomska mogućnost ne ovisi samo od pojedinačne osobne plaće. Trebalo bi utvrditi (znanstveno za utemeljenu konvenciju) razinu minimalnog obiteljskog proračuna. U osiguranje minimalnog obiteljskog standarda spada i podmirenje određenih potreba na zajedničkoj razini na principima solidarnosti (naobrazba, zdravstvena zaštita, kulturne potrebe i slično). Važno je voditi računa da se osiguravanjem minimalnih osobnih i obiteljskih potreba kao i zajedničkih, nikada ne dovede u pitanje da se devalvira interes za rad. Radnici s minimalnim plaćama predstavljaju obično najsiromašniju skupinu među uposlenim, a među njima to su opet radnici koji spadaju u nestručne kategorije: NK, PKV i NSS.

Radnik pritisnut nuždom spreman je uzeti posao ispod minimalne nadnice. Ovdje dolazi do paradoksa a taj je da se ta ispodminimalna nadnica teško podiže i pored toga što nadnice po kolektivnom ugovoru rastu. Poznata je Bentleyjeva izreka da nijedan čovjek nije nikada bio obscijenjen, ako se nije sam obscijenio (Boswell, 1958.). Isti autor indirektno govori o minimalnoj plaći. “Slabo se upravlja i naopako vlada u onoj zemlji u kojoj se dopušta, da veliki

dio stanovništva živi u bespomoćnoj bijedi. Pristojna skrb za siromašnije slojeve pravi je kamen kušać civilizacije u toj zemlji. Školovani ljudi žive otprilike isto u svim zemljama, dok se narodi znatno razlikuju po tome kako im žive niži slojevi”.

Po navedenoj konvenciji MOR broj 26. minimalna plaća bi morala biti garantirana i, ukoliko se ne isplati, mogla bi se naplatiti putem suda. Najniža plaća bi trebala da svojom visinom pokriva reprodukciju radnika i njegove obitelji. Plaća koja ne pokriva ni minimalne potrebe na dostignutom stupnju razvoja trebala bi se smatrati ekonomskim problemom. Ona je ujedno i socijalni problem. Minimalne potrebe ili minimalna razina standarda nisu apstraktan pojam. MOR je kao što smo istakli prepustio članicama da ih samostalno utvrde, ali kad ih utvrde, dužne su ih i primjenjivati. Minimalne potrebe nisu nezavisne od mjesta i vremena. S pravom piše M. Harington: “Američki siromašni nisu siromašni Honkonga ili XVI stoljeća, oni su siromašni ovdje i sada u SAD” (Harington, 1965.).

Premda govorimo o minimalnim plaćama, mislimo da je mjesto da ovdje kažemo još nešto više o plaćama. Pojava da radnici ne primaju plaće mjesecima pa i više godina je pojava koja zaslužuje znanstvenu, stručnu i sociološku analizu. Još davne 1924. godine čuveni tvorničar automobila Henri Ford u svojoj autobiografiji, (Ford, 1924.), dao je niz misli o plaćama, koje su i danas aktualne. Evo, nekih od njih:

„Čemu služi industrija ako nije dovoljno dobro organizirana da osigura život svima onima koji doprinose njenom funkcioniranju. Nema važnijeg pitanja od pitanja nadnice. Većina naših sugrađana žive samo od nadnice. Od načina na koji oni žive, od visine njihove nadnice zavisi napredovanje naše zemlje.” „Poslodavac, kao gazda, trebalo bi da ima ambiciju da plaća bolje nadnice nego ma koje slično poduzeće; a radnikova ambicija treba da bude da to učini mogućim.”

Upravo (2009. godine) su u toku izrade Strategije srednjoročnog razvitka (SSR) i Strategije socijalnog uključenja (SSU). Posljednja je prilika da se u ove dvije strategije inkorporira problematika plaća – posebno minimalnih plaća. Po našem mišljenju samo strategija razvitka treba da odgovori na izazove siromaštva i socijalne isključenosti. Strategija socijalne uključenosti (SSU) treba da sve to operacionalizira i da spriječi anomalije kako u minimumu tako i maksimumu. Kad to kažemo u maksimumu mislimo enormne plaće federalnih dužnosnika kada su sami sebi povećali plaće na bezprimjerenu i bezobraznu razinu. Ovdje se radi o socijalnoj neosjetljivosti ali i o moralu.

Kad su se pojavile te enormne plaće krajem 2008. i početkom 2009. godine malo detaljnije smo istražili što to stvarno znači. Pogotovo kad se održavao niz štrajkova i protesta oko plaća – neisplaćenih i niskih. Cijenimo da će se naša razmatranja uklopiti u koncepciju ove studije o siromaštvu i socijalnoj isključenosti.

U uvjetima kad nema strategije razvitka pa unutar nje industrijske politike i niza drugih politika, posebno socijalne politike na razini entiteta i države parlamentarci povećavaju svoje plaće na razinu:

1. predsjedavajući domova parlamenta	
Federacije BiH i njihovi zamjenici	4.659 KM
2. predsjednici klubova stranaka i naroda	4.552 KM
3. obični poslanici/zastupnici i delegati	4.498 KM

kad je prosječna plaća u Federaciji 773 KM (09/08) a prosječna mirovina 349 KM (09/08).
(Izvor: Mjesečni statistički pregled Federacije Bosne i Hercegovine broj 11, novembar/studeni 2008., FZS)

Ovi iznosi se uvećavaju za 0,5 posto za svaku godinu radnog staža. Ako je prosjek radnog staža zastupnika i delegata 20 godina plaća uvećala za još 10 posto pa bi osobe pod:

1. dobile	466 KM
2. dobile	455 KM
3. dobile	450 KM

Pa bi novi iznosi plaća za osobe pod brojevima 1 do 3 bili:

1.	5.125 KM
2.	5.007 KM
3.	4.948 KM

Još jedno lukavstvo. Usvajanjem proračuna državnih institucija došlo je do uvećanja osnovice za obračun plaća sa dosadašnjih 498,10 na 535 KM (promjenom osnovice za obračun na 5.498 KM dobili 535 KM) pa je to donijelo spomenutim dužnosnicima 300 – 400 KM. U fokusu su zastupnici, međutim oko osnovne plaće umanjene za 500 – 1.000 KM dobit ćemo plaće premijera Brankovića, Bevande, savjetnika itd. Ne treba se truditi da točno izračunamo. Važno je čelo visoko postaviti a onda se ostali samo redaju. Upravo je u toku (travanj 2009. godine) rasprava da se to s 535 smanji na 498 KM, ali to je odbijeno

To se dešava u uvjetima kad 3,5 posto kućanstava ima primanja manja od 100 KM a 2,2 posto je bez ikakvih primanja. Prihode 300 – 400 KM ima 14,7 posto kućanstava u BiH a 42,7 posto do 500 KM. Ovakvo socijalno raslojavanje se rijetko sreće u svijetu. To potvrđuje i samopercepcija ekonomskog položaja kućanstva, u (posto) juni/lipanj 2008. za Federaciju BiH je bila:

na rubu egzistencije	8,9 posto
znatno ispod prosjeka	9,0 posto
nešto ispod prosjeka	15,8 posto
total ispod prosjeka	34,0 posto
prihodi kućanstava do 500 KM	48,2 posto

Razlika između 48,2 posto i 42,7 posto proizilazi iz načina upita. Jedan put upit je bio iznosi prihoda a u drugom percepcija s opisnim kriterijem.

Što se može kupiti za jednu plaću?

	mjesečna plaća bez minulog rada
1. predsjedavajućeg doma parlamenta doma FBiH	4.659 KM
2. „običnog“ zastupnika/poslanika FBiH	4.498 KM
	prosječna
3. prosječnu plaću (rujan/septembar 2008.)	773 KM
4. prosječnu mirovinu (rujan/septembar 2008.)	349 KM

Prema cijenama iz 11/07:

	kruh 1,75 KM/kg	juneće meso bez kosti 10,92 KM/kg	teletina s kostima 12,53 KM/kg	mlijeko 1,33 KM/lit.
imenovani redni broj 1.	2.662 kg	427 kg	372 kg	3.503 lit.
imenovani redni broj 2.	2.570 kg	412 kg	358 kg	3.382 lit.
imenovani redni broj 3.	442 kg	71 kg	62 kg	581 lit.
imenovani redni broj 4.	199 kg	32 kg	28 kg	262 lit.

Potrošačka košarica (53 prehrambena artikla) u 11/07. je iznosila u Federaciji BiH 538 KM pa su osobe po rednim brojevima svojom plaćom mogle kupiti košarica kako slijedi:

1. 8,7 košarica
2. 8,4 košarice
3. 1,4 košarice
4. 0,65 košarica

Ako prehrana u troškovima života prema LSMS anketi – Anketa o mjerenju životnog standarda u BiH i SRU – Sustav ranog upozoravanja u 2007. i 2008. godini iznosi oko 33 posto onda troškovi života kućanstva (prehrana + neprehrambeni proizvodi i usluge) bi iznosili 1.630 KM mjesečno pa osobe pod rednim brojevima 1.– 4. pokrivaju mjesečne troškove života:

1. 2,9x mjesečnih troškova života
2. 2,9x mjesečnih troškova života
3. 0,47x mjesečnih troškova života
4. 0,21x mjesečnih troškova života

Građani se pitaju otkud toliki skupocjeni automobili na ulicama Sarajeva? Narod nije glup da ne može izračunati da se za plaće osoba pod rednim brojem 1. i 2. za oko devet plaća može kupiti novi Golf 5 ili za manje od dvije plaće novi kineski automobil. O kupovini kućanskih aparata ne treba ni govoriti, može se svaki mjesec kupiti kućanski aparat ili elektronski uređaj a da to uopće ne umanju njihov životni standard.

Razvijeni svijet se razlikuje od nerazvijenog i po tome što su sva pitanja regulirana. U nerazvijenom (primitivnom okruženju data je diskreciona vlast pojedincima da odlučuju naizgled o sitnicama, ali u masi su to krupnice i psihološki i moralno. Dodajmo zloupotrebe službenih kola, telefona i računara pa bi se unekoliko zaokružila slika „teškog“ položaja osoba o kojim je ovdje govor, i ne samo o njima. Ipak najveća je „privilegija“ kad se osobe „obrazovane neznalice“ zapošljavaju u državne i javne ustanove. Čitave obitelji rade u pojedinim državnim organima i javnim poduzećima i ustanovama. Tako se kumuliraju prihodi kućanstava sa dvije, tri i više plaća u jednom kućanstvu.

Ali najveći problemi nisu samo enormne plaće već što iza tih plaća stoje mizerni rezultati rada. Teorijski plaća se uvijek dovodi u vezi s rezultatom rada a hijerarhija služi samo kao orijentacija. Što je kod nas s rezultatima? Centri civilnih inicijativa o tome dosta znaju i publiciraju.

Naša ekonomska a posebno socijalna situacija, na neki način, liči na onu u SAD početkom tridesetih godina XX. stoljeća

Odgovor je dao predsjednik SAD Franklin Delano Roosevelt u inauguralnom govoru u vrijeme velike depresije. Tada je otprilike rekao: Od Kongresa ću tražiti takva ovlaštenja za borbu protiv bijede kao da smo napadnuti od strane sile. Za 100 dana donio je 16 mjera i savladao elementarnu bijedu, među kojim: da cijena kilograma mesa iznosi 2,5 centa, krave 30 – 35 USD, svaki sat u Njujorku je otvarano 130 radnih mjesta uz dnevnu nadnicu od 2 USD. Sjetite se povorke mladih i ostarjelih ljudi – to se nikad ne smije ponoviti.

Glede ove situacije dodajmo preko 10.000 osoba koje preživljavaju s jednim obrokom dnevno u narodnim kuhinjama. Taj broj se stalno povećava, a 5 do 10 puta bi ih bilo više da siromašni nisu ponosni i dostojanstveni.

Evo pouke iz povijesti.

Godinama se raspravlja i odbija prijedlog zakona o oduzimanju nezakonito i korupcijom i kriminalom stečene imovine. Zakon nije donesen jer su mnogi iz vladajućih struktura stekli silnu imovinu na nedozvoljen način. (treba sakupiti dokaze koji su publicirani u medijima). Kad postoji volja i nije interes u pitanju lako se može donijeti zakon.

Ne možemo a da na kraju ne ukažemo na ekonomsko zaostajanje Bosne i Hercegovine za Europom. Prema podacima za 2006. godinu Bosna i Hercegovina godinama daleko zaostaje za svim članicama Evropske unije a zaostaje i za zemljama kandidatima za prijem u Evropsku

uniju. Evo koliko nam treba da stignemo sadašnju razinu razvoja pojedine države članice Evropske unije i države kandidata za članstvo u Evropskoj uniji uz godišnju stopu rasta od 6 posto dato je u narednoj tablici (ove zemlje će i dalje brže napredovati pa će se zaostajanje Bosne i Hercegovine povećavati)

Odnos država EU-27 i zemalja kandidata za članstvo u EU i Bosne i Hercegovine u 2006. godini po BDP

države	odnos država 2006.	broj godina da BiH stigne sadašnju razinu država	
	BiH	BDP po stanovniku 2006. u USD	BDP po stanovniku 2005. u USD
1	2	3	4
Albanija	1,00:1,00	0 godina	1 godina
Makedonija	1,00:1,16	2 godine	-
Srbija	1,00:1,58	8 godina	-
Turska	1,00:2,10	18 godina	22 godine
Rumunjska (min EU)	1,00:3,11	19 godina	20 godina
Hrvatska	1,00:3,70	22 godine	11 godina
Slovenija	1,00:8,10	35 godina	20 godina
EU-27	1,00:11,20	40 godina	-
Luksemburg (max EU)	1,00:24,30	56 godina	35 godina

(Izvori: 1) Promotivno, edukativna izložba povodom 50 godina potpisivanja Rimskih ugovora 9. svibnja/maja Dana Europe, Sarajevo, travanj/april 2007. godine

2) Candidate and Potential Candidate Countries EUROSTAT, EUROPEAN COMMISSION, 2007.)
Proračun izvršio autor.

Pratimo u stopu Evropu u plaćama dužnosnika, a ne pratimo je u efikasnosti – produktivnosti, kvalitetu, socijalnoj politici i slično.

(Izvori podataka pored navedenih su još:

1. Sustav ranog upozoravanja, kvartalni izvještaj travanj–lipanj (april–juni) 2008.
2. Statistički pregled o privrednim, gospodarskim i drugim kretanjima 11/2007 i 11/2008., Federalni zavod za statistiku.)

Da naši stavovi korespondiraju sa svjetskim podacima govori Izvještaj o kompetetivnosti Bosne i Hercegovine 2007. – 2008. Promatrana je 131 zemlja. Dva indikatora su simptomatična. Povjerenje javnosti u političare 120 mjesto. Rasipanje vladinim troškovima 124 mjesto.

Teoretski odnos plaća doktora znanosti i nekvalificiranog radnika računa se tako da se uzimaju u obzir troškovi školovanja i gubitak koji nastaje što u svijet rada stupa 10 – 14 godina poslije NK radnika s osnovnom školom. Egzaktno utvrđeni troškovi školovanja i navedeni oportunitetni troškovi u odnosu na troškove školovanja nekvalificiranog radnika su 16 : 1. Taj odnos je u razvijenim zemljama iz raznih razloga sveden na 4 : 1. Pred rat u SFRJ taj odnos je bio 7 : 1, a prije toga je bio 4 : 1. Što se dogodilo u svijetu rada poslije 1995. godine pa da se definiraju naprijed navedeni sramni i bezskrupulozni odnosi. Ti odnosi su suprotni učenju svih religija i prirodnog odnosa trošenja energije mozga i mišića i rezultata tog utroška.

Ne raspoložemo podacima o plaćama vrhunskih menadžera u privatnoj privredi. Znamo dosta o mizernim plaćama osoblja i bezdušnoj eksploataciji radnika, goreg nego u Marksovo vrijeme (duže radno vrijeme od propisanog, bez toplog obroka, prijevoza i bez propisanog godišnjeg odmora) samo su neki od oblika bezdušne eksploatacije.

Vratimo se na odnos 16 : 1. Faktor 16 bi pripadao recimo redovnom profesoru univerziteta ili akademiku.

Uzmimo predratni odnos 7 : 1 kao posljednji snošljivi odnos. Redovni profesori bi po tom odnosu (faktoru 7) trebali da imaju plaće 2.700 KM.

Minimalna plaća kao što smo naveli iznosila je 350 KM za 2008. godinu. To je glede propisa. Međutim u stvarnosti minimalac se isplaćuje i mnogo manji.

Uzmimo da je minimalna plaća 350 KM pa bi odnosi bili:

16 : 1	5.600 KM + dodatak na staž
7 : 1	2.450 KM + dodatak na staž

Osobe pod 1. i 2. dostigle su odnos:

		s dodatkom na staž
osoba pod 1.	13,3 : 1	14,6 : 1
osoba pod 2.	13,0 : 1	14,3 : 1

3.3. POLITIČKO OKRUŽENJE KAO FAKTOR

Na početku možemo reći da glede smanjenja siromaštva i socijalne isključenosti situacija je u političkom okruženju vrlo nepovoljna s tendencijom da narod dotakne samo dno socijalne bijede. Prvo što, o ovom pitanju kažu međunarodni čimbenici. Komisija evropskih zajednica u radnom dokumentu osoblja Komisije pod naslovom Izvještaj o napretku Bosne i Hercegovine u 2007. godini daje više ocjena političke, ekonomske i socijalne situacije. Parafrazirat ćemo neke ocjene i zaključke. U raspravi po bilo kojem pitanju prisutna je uobičajena nacionalistička retorika političkih lidera iz svih konstitutivnih naroda, kojom se osporava Dejtonsko-pariški mirovni sporazum, a time i ustavni poredak. Ta negativna retorika je onemogućila reformu u cijelom nizu područja. Iza te retorike nalazi se stalna opstrukcija uređenju BiH kao funkcionalne države. Sveukupno gledano, politički lideri Bosne i Hercegovine su se u ograničenoj mjeri posvetili potrebnim reformama, a nacionalistička retorika preovladava. Bosna i Hercegovina nije postigla napredak u stvaranju funkcionalnijih i ekonomski rentabilnijih, održivijih državnih struktura koje podržavaju proces evropskih integracija, npr. putem ustavne reforme.

Uvijek su etničke podjele prepreka za bilo koju konstruktivnu akciju pa tako i zakonodavni rad Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine onemogućavaju nepomirljive i etnički orijentirane pozicije političkih lidera zemlje. Predstavnički dom i Dom naroda su se sastajali nedovoljno često, a parlamentarne aktivnosti su tekle sporo. Rad u komisijama je također bio pod utjecajem međuetničkih razlika.

Na kraju citirajmo zaključak: „Sveukupno gledano, postignut je ograničen napredak u poboljšanju efikasnosti Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Na njen rad su negativno utjecali napeta politička klima, sistematsko glasanje po etničkom principu i nedovoljni administrativni resursi.“

Isti problemi koji su na parlamentarnoj razini sreću se kod vlade pa se kaže krajnja odgovornost za teškoće u radu Vlade leži na vodstvu političkih partija. Slijedstveno tome fragmentarno definiranje politika između države i entiteta još uvijek je problem. Koordinacija između organa, vlasti je stoga minimalna i zavisi u velikoj mjeri od ličnih i partijskih interesa. Naglašen je i ozbiljni nedostatak u planiranju politika u Bosni i Hercegovini u cjelini kao i nedostatak odgovarajuće statistike, uključujući i ažurirani popis stanovništva.

Državu čini efikasnom stručna administracija, međutim Bosna i Hercegovina i dalje trpi zbog kompliciranih administrativnih struktura. Državna Strategija reforme javne uprave tek treba da bude provedena na odgovarajući način. Ističe se da su potrebne kontinuirane aktivnosti radi uspostave profesionalne državne službe, uz proces zapošljavanja i napredovanja zasnovan na iskustvu i uspješnosti. Još uvijek ne postoje dovoljne garancije u pogledu sprečavanja političkog miješanja u javnu upravu, gdje etnički identitet i članstvo u strankama igraju značajnu ulogu. Teško će biti stvoriti efikasne administracije kad su složene administrativne strukture u Bosni i Hercegovini a pogotovo u Federaciji i dalje prepreka efikasnoj vlasti.

U zaključku o političkom ambijentu govori tekst: „Sveukupno gledano, bilo je izvjesnog napretka na polju javne uprave. Međutim, Bosna i Hercegovina je još uvijek u ranoj fazi provedbe reforme javne uprave koju treba ubrzati. Složena i preglomazna struktura zemlje i dalje otežava efikasnost. Neophodna su znatna daljnja nastojanja ka stvaranju efikasne, profesionalne, stabilne, odgovorne i transparentne državne službe na svim nivoima vlasti.

Politika borbe protiv korupcije je također bitna glede okruženja pa se podvlači potreba za provedbom pravnog okvira i poboljšanjem koordinacije i obuke agencija uključenih u borbu protiv korupcije i zapljenu sredstava i prihoda od kriminala. U tom pogledu, poduzete su ograničene aktivnosti. Ništa nije poduzeto na poboljšanju antikorupcijskih zakona. Krivične prijave protiv političkih moćnika drže se u ladicama dok ne nastupi zastara. Dodajmo da i pristup pravdi u građanskim i krivičnim suđenjima ostaje pitanje koje izaziva zabrinutost, a jednakost pred zakonom nije uvijek zajamčena, pa su potrebna daljnja nastojanja da se poveća budžet za obranu optuženih, te utvrdi državna šema pravne pomoći za krivična i građanska suđenja.

Kao rezultat prednjih činjenica i postupaka ekonomska i socijalna prava su ugrožena po mnogim pitanjima. Odredbe o jednakosti spolova i pravima žena uključene su u zakon. Međutim, položaj žena u Bosni i Hercegovini nije poboljšana. Nasilja u porodici i dalje su masovna i izazivaju zabrinutost. Pristup uaposlenju i dalje je težak, a učešće žena na tržištu rada i dalje je nisko u poređenju sa muškarcima. Mnoge žene nisu obuhvaćene zdravstvenim osiguranjem. Usvojene su odredbe koje garantiraju jednaku plaću za žene, ali se one ne primjenjuju.

Mada je pravni okvir usvojen, dječija prava nisu u potpunosti osigurana. Problemi ostaju na polju zdravstva, socijalne zaštite, obrazovanja i nasilja u porodici protiv djece. Stepenn pohadjanja predškolskog obrazovnog programa je nizak. Djeca sa posebnim potrebama i romska djeca i dalje nemaju dovoljno medicinske zaštite, ni adekvatne prilike za obrazovanje.

U pogledu socijalno ugroženih i/ili osoba sa invaliditetom, diskriminacija ljudi sa onesposobljenjima je zabranjena zakonima oba entiteta. Međutim, iscjepkan pravni i finansijski okvir ne pruža istu socijalnu zaštitu svim građanima u cijeloj zemlji. Brojne grupe stanovništva su isključene iz socijalne zaštite i pomoći. Socijalno ugroženi ljudi i ljudi sa invaliditetom često nemaju pristup zdravstvenoj zaštiti i tržištu rada.

Za radnike je važno pitanje rada sindikata. Što se tiče radnih prava i sindikata, nije došlo do promjena. Još uvijek se očekuje ratifikacija revidirane evropske socijalne povelje. Etnička diskriminacija pri upošljavanju je široko rasprostranjena.

Kompleksan sistem upravljanja državom i iscjepkanost zakonodavstva dodatno onemogućavaju socijalni dijalog. Nisu preduzimani koraci na usklađivanju zakonodavnih okvira koji bi obuhvatali cijelu zemlju. Nejasnoće u pogledu priznavanja sindikata blokirale su daljnji napredak u pokretanju kolektivnog pregovaranja. Obim neformalne ekonomije, kompleksan oblik upravljanja državom i iscjepkano zakonodavstvo i dalje onemogućavaju razvoj udruženja radnika i poslodavaca. Ovo su bili fragmenti o gledanju Evrope na političko okruženje u kojem se pokušava boriti i smanjiti siromaštvo i socijalnu isključenost.

Korisno je sagledati što narod misli o političkom ali i o ekonomskom okruženju.

Već pomenuti SRU za period listopad – prosinac 2008. godine o političkom okruženju iz kuta naroda daje mnogo interesantnih i stimulirajućih zapažanja iz kojih se mogu izvući mnogi zaključci. Evo što misli 1.500 anketiranih građana i 150 poslovnih ljudi koliko se anketira svakog tromjesečja već devet godina. Odgovori u anketi govore mnogo o političkom i ekonomskom okruženju.

U toku posljednjeg kvartala 2008. godine došlo je do tek slabog konkretnog olakšanja od teške godine u sferi politike, ekonomije, društvene sigurnosti i etničkih odnosa.

Dok vremenski period koji se tiče zvaničnih statističkih podataka skriva izravni utjecaj svjetske finansijske i ekonomske krize, naša anketa među top menadžerima jasno ukazuje da mnogi poslovni subjekti i poduzetnici u BiH osjećaju posljedice – profit je niži, dug je veći, kapaciteti su sve više neiskorišteni, a menadžeri sve više zabrinuti za budućnost.

Ispitanici među Bošnjacima i Hrvatima ukazuju na nizak nivo povjerenja u sposobnost vladajuće koalicije da ih predvodi, ali ispitanici među srpskim stanovništvom su zadržali visoki nivo povjerenja.

U toku prvih 11 mjeseci 2008. godine uvoz je nastavio sa bržim rastom u odnosu na izvoz, što je rezultiralo deficitom od 8,8 milijardi KM. Omjer uvoz–izvoz se smanjio na 41,5 posto.

Ukupno promatrajući tri puta više ljudi smatra da se situacija pogoršala. Manje ih smatra da će se ekonomska situacija poboljšati u toku narednih šest mjeseci, ali ih još više smatra da će se pogoršati. Više od 50 posto i dalje ne očekuje nikakve promjene. Skoro 75 posto ispitanika očekuje da će se rast cijena nastaviti. Također skoro 75 posto ispitanika očekuje da se prihodi po domaćinstvu neće promijeniti, odnosno čak da će se smanjiti u narednih šest mjeseci. Tek 21 posto njih očekuje njihovo povećanje. 89 posto ispitanika smatra da najvjerojatnije neće biti u stanju štedjeti.

Anketa u poslovnom sektoru (150 top menadžera) pruža jasniju sliku uvjeta koji vladaju u ekonomiji:

Skoro 70 posto ispitanika u poslovnom sektoru smatra da su se ekonomski uvjeti pogoršali u toku godine. U biti niko nije rekao da su se poboljšali; 62 posto očekuje da će se čak dodatno pogoršati u nadolazećih šest mjeseci; 45 posto ispitanika je reklo da ne rade sa punim kapacitetima; trećina ispitanika je naznačila da se njihova financijska situacija pogoršala, a 43 posto ih je reklo da očekuje daljnje pogoršanje; samo 69 posto kompanija ostvaruje profit, što je pogoršanje u odnosu na 80 posto prije godinu dana.

Od većeg značaja za sposobnost države da održi konkurentnost pod uvjetima globalne krize jeste ocjena ispitanika kada su u pitanju velike prepreke poslovanju i uloga koju vlada igra u ekonomskom životu. Ispitanici iz poslovnog sektora imaju kritički stav prema nivou vlade, a nisu ni mnogo prijateljski nastrojeni prema kantonalnim i općinskim vlastima, tako da samo 11 posto, 19 posto i 20 posto ocjenjuje svaku navedenu kao korisne. Većina ih smatra da nivoi vlasti nisu od pomoći ili da su aktivno štetni za poslovanje. Glavne prepreke poslovanju po mišljenju ispitanika su visoki porezi, slabo funkcioniranje pravosuđa, korupcija i bespoštene poslovne prakse, od kojih su sve negativno ocijenjene sa više od 75 posto.

Tako 40 posto ispitanika je izjavilo da su njihovi ukupni troškovi čak i 20 posto viši usljed naknada vladi. Situacija je očito lošija u Federaciji nego u RS-u. Stanje je dodatno prikazano činjenicom da je oko 70 posto ispitanika priznalo da koristi usluge nezvaničnih institucija kako bi obavili svoje poslove.

Kada je u pitanju socijalno uključivanje, razmatrano u smislu nepripadanja većinskoj etničkoj skupini u nečijem mjestu prebivališta, a stoga i kao nedostatak u smislu zaposlenja, prihoda, pristupa socijalnim uslugama, te općenito kao osjećaj ravnopravnosti sa ostalima oko sebe.

3.4. UTJECAJ LIBERALIZACIJE TRŽIŠTA NA RAZVITAK DJELATNOSTI

Nesposobna administracija i vlade koje ona opslužuje, po pravilu odgovornost za situaciju u privredi i socijalnoj sferi prebacuju na druge. Dežurnih krivaca uvijek ima – rat, privatizacija, Dayton, globalizacija, liberalizacija, CEFTA, trgovinski lobiji, pa organizirani kriminal i tako u nedogled. Zato ćemo dati širi uvod u ovu problematiku. Liberalizacija je poznata s početka kapitalizma pod parolom *laissez faire* (franc.) što znači doslovno, pustite da svatko čini što hoće i neka sve ide svojim tokom. To je bila deviza ekonomskog liberalizma, koja je odražavala interese industrijske buržoazije. Taj liberalizam je odigrao pozitivnu povijesnu ulogu. Smisao ove devize bio je neograničena sloboda konkurencije. Pozitivna uloga se ogledala u tome što je izvršena povoljna alokacija faktora proizvodnje, i time dovela do uspona kapitalizma. Međutim uvidjeli su se problemi; da se ne može sve riješiti tržištem – ponudom i potražnjom. U 20. stoljeću došlo je do veće uloge države posebno glede socijalne sfere. Onda se pojavila famozna i u mnogo čemu kontroverzna pojava globalizacija = sloboda kretanja kapitala, roba, rada ... bez granica, sve u cilju stvaranja još većeg profita svjetskih multinacionalnih kompanija. Liberalizacija i globalizacija, nezajažljivost i odsustvo bilo kakve kontrole u sferi kretanja

kapitala dovela je do svjetske financijske krize i do recesije u cijelom svijetu. Razmišlja se a negdje i čini, podržavljene velikih banaka. Metamorfoza liberalizacije proizašla iz globalizacije može se nazvati neoliberalizmom koji se brine samo o profitu a briga za čovjeka je daleko ili je nema nikako.

Neoliberalna ideologija ima primarni cilj da zaštiti interese bogatih i jakih pa je ostavila u sjeni rješavanje ekonomskih i socijalnih problema u Bosni i Hercegovini. U ime svjetske financijske sile nastupa MMF i SB. Ako se prihvate njihovi uzusi onda zemlja ima pristupa i u komercijalno svjetsko bankarstvo. Međutim uloga MMF u proteklih 20 – 30 godina nije za pohvalu, naprotiv. Poslužiti ćemo se mišljenjima Josepha Stiglitz o MMF-u. On je nobelovac za ekonomiju, bio potpredsjednik Svjetske banke i savjetnik predsjednika SAD Bila Klinton, dakle meritorna osoba. Ovo mišljenje je vrlo aktuelno jer se Bosna i Hercegovina nalazi u pregovorima s MMF-om o Stand by aranžmanu za oko 800 miliona USD. Dobit ćemo, velikodušno, 1,2 milijarde evra.

Joseph Stiglitz je prije nekoliko godina objavio knjigu „Proturječnosti globalizacije“ i u intervjuu koji je dao jednom britanskom časopisu poslije izlaska knjige poslužiti ćemo se komentarom te knjige i intervjuu Eldara Dizdarevića („Dani“ od 01.05.2009.) jer taj komentar u potpunosti odgovara ovoj točki (3.4.). Pravi momenat kad Bosna i Hercegovina pregovara o novom stand-baj kreditu. Ovaj kredit MMF daje pojedinim zemljama radi stabilizacije provrede, ali pod uvjetom da zemlja vodi određenu zdravu ekonomsku politiku. Evo sukusa odnosa s MMF-a i SB-e prema Stiglitzu. On je opisao kako MMF i djelomično SB smišljeno upropaštavaju nacionalne ekonomije zemalja koje se nađu u problemima u cilju preuzimanja ključnih resursa od strane zapadnog krupnog kapitala. U intervjuu „The Observer“ Stiglitz je pod naslovom „Četiri koraka do prokletstva“ opisao što se dešava kad se padne u kandže MMF kao svojevrsna opomena zemljama koje uzimaju kredite, da ne bi upale u klasičnu zamku krupnog kapitala i rasprodale svoje ključne ekonomske resurse. Da vidimo što je BiH „ostvarila“ od četiri koraka prokletstva.

Prvi korak je privatizacija bankarskog sektora. Zapad preuzima bankarski sustav i uspostavlja kontrolu nad novčanim tokovima zemlje i određuje kroz odobravanje kredita koji će se segment privrede razvijati (Da li treba vlastita strategija razvitka?) i smišljeno guši domaću proizvodnju, a razvija trgovinu – veliki strani trgovinski lanci. Bosna i Hercegovina je apsorbirala prvi korak – rasprodala svoje banke i bankarski sustav. Već je ugušena domaća proizvodnja visokim kamatama na kredite (to upravo gledamo, proljeće 2009. godine).

Drugi korak je liberalizacija tržišta i naš podnaslov studije. Uvoz bez ikakvih ograničenja i izvlačenje novca iz Bosne i Hercegovine (ogroman deficit u trgovinskoj razmjeni je najbolji dokaz). Možemo na veliku žalost potvrditi da je BiH prošla i ovaj korak.

U trećem koraku slijedi privatizacija infrastrukturnih kompanija kao što su telekom, elektroprivreda i vodovodne kompanije čime krupni kapital za male pare preuzima kontrolu nad infrastrukturom zemlje. Mnogo je napisano o tome da to ne činimo, ali nesposobna vlast ide crtom manjeg otpora. Još je vrijeme da se „zlatne koke“ ne privatiziraju. Ako se to desi narod će stvarno pasti na samo dno. I cijene su liberalizirane u ovoj fazi i počele su nekontrolirano rasti (kamate u svijetu padaju a u BiH rastu!?), ne rastu samo kamate šta je s trgovinom?

Na kraju u četvrtom koraku je slobodna trgovina, otvaraju se kanali uvoza svega i svačega sa zapada i često po damping cijenama dok se potpuno ne uništi domaća proizvodnja. Bosna i Hercegovina je da opet kažemo nažalost djelomično prešla i ovu fazu – korak.

Otvorili smo tržište Europskoj uniji, zemljama CEFTA i Turskoj za uvoz u BiH bez carina. Kao što se vidi Bosna i Hercegovina je na MMF-om putu ka prokletstvu. Ako se ne suprostavimo rasprodaji telekom operatera i elektroprivreda BiH će zaokružiti svoju ekonomsku a time socijalnu situaciju – katastrofom.

Bosna i Hercegovina nije iskoristila mogućnosti i pogodnosti koje joj pruža CEFTA. Naime, primjera radi u 2007. godini Bosna i Hercegovina imala je deficit u trgovinskim odnosima unutar CEFTA od preko milijardu KM (1,1 milijardu KM). Od tog debalansa samo na Hrvatsku otpada 967 milijuna KM ili 88 posto. Ukupan pozitivan bilans iznosi 171 milijun KM pa konačan

negativni rezultat odnosa BiH sa zemljama CEFTA iznosi 944 milijuna KM. Deficit s Republikom Hrvatskom je starijeg datuma i bio je 2006. godine kad je BiH pristupila CEFTA. Ništa nije poduzeto na podsticaju domaće proizvodnje. Poljoprivrednici su pred parlamentom u šatorima protestirali skoro dvije godine, dok ih nisu na silu otjerali. Imamo poljoprivredne kapacitete, zemlju, stoku, objekte i neuposlenu radnu snagu a uvozimo hranu. I to koliko?

Bosna i Hercegovina ima sporazume sa EU o bescarinskom izvozu i uvozu. Sporazum postoji s Turskom. Vidjeli smo efekte BiH u CEFTA i s EU i Turskom, rezultati su također nepovoljni. Referiramo se na godinu 2007. u spomenutom Godišnjaku/ljetopisu za 2008. godinu nalazimo podatke što znači liberalizacija trgovine za jednu zemlju izašla iz rata i razorenu i nažalost i danas nerazvijenu.

Deficit – debalans u trgovini s EU 2,2 milijarde KM, ili pokriće uvoza izvozom 47 posto. S Turskom s kojom BiH ima sporazum o bescarinskom uvozu i izvozu situacija je bila katastrofalna. Deficit u razmjeni je 632 milijuna KM ili pokriće uvoza izvozom 3,4 posto. Postavlja se pitanje u čijem je interesu ovaj sporazum, u interesu države ili naroda? Odgovor je države. Postavlja se suštinsko pitanje kakva je ekonomska politika a prije toga strategija i na početku kakvi su ciljevi gospodarskog razvoja i industrijske politike. Nema ni politike, ni strategije ni jasnih ciljeva. Da ima zemlja ne bi bila u 2007. godini u deficitu od skoro šest milijardi KM (5,8 KM). Taj deficit je dostigao skoro deset milijardi KM u 2008. godini

Bosna i Hercegovina je izuzetno mala zemlja (1,5 promila u svjetskom BDP po stanovniku, 0,6 promila u svjetskom stanovništvu) u svjetskim okvirima, ali utjecaji globalizacije i liberalizma kao proizvoda globalizacije su veliki. Opći stav je: globalizacija čini bogate još bogatijim a siromašne još siromašnijim. Nemamo prostora da to ilustriramo detaljno ali nekoliko podataka to potvrđuju. Koeficijenti blagostanja 1980. i 1998. godine govore u prilog rezultata globalizacije.

$$\text{Koeficijent blagostanja} = \frac{\text{udio zemlje u BDP svijeta}}{\text{udio zemlje u broju stanovnika}} = 0,246 \text{ za BiH}$$

Svijet = 1,00. Toliko o načinu izračuna ovog pokazatelja, Čaušević (2002.). Evo što se desilo s siromaštvom i bogatstvom u svijetu. Razlika prosječnih koeficijenata blagostanja pet najbogatijih i pet najsiromašnijih zemalja od 1980. do 1998. godine porastao je s 128:1 na 249:1 a između 20 najbogatijih i 20 najsiromašnijih s 54:1 na 109:1. To je upravo oko dva puta povećano siromaštvo i na suprotnom polu povećano bogatstvo za isti srazmjer za ove zemlje. Ukupan koeficijent blagostanja za preko 110 zemalja 1998. godine bio u prosjeku niži za oko 9,7 posto. Te godine ispod svjetskog prosjeka bile su 83 zemlje, održavajući rastuću nejednakost raspodjele bogatstva u svijetu. Odnose u imovini ne smijemo ni upoređivati jer su enormni. Mali broj osoba jedan do pet posto raspolažu u mnogim zemljama s sto posto imovine.

Kad smo spomenuli siromašne zemlje, možemo i Bosnu i Hercegovinu. Od 26 zemalja u tranziciji samo su niži Albanija 0,232 i Tadžikistan 0,154. Prosječan koeficijent za 26 zemalja je 0,666 tako da BiH ima samo 37 posto od prosjeka zemalja u tranziciji (Slovenija 2,176, Hrvatska 0,849). Inače govori se o Gini indeksu (koeficijent puta 100).

Logično kakva se vodi ili stihijno sprovodi ekonomska politika, kad je u uvjetima devastirane industrije 2007. godine uvoz hrane i pića iznosio 1,24 milijarde KM i čini oko 12 posto ukupnog uvoza. Samo hrana i žive životinje iznosi oko 11 posto ukupnog uvoza. Međutim uvoz strojeva iznosi oko milijardu KM ili oko 10 posto ukupnog uvoza. Očito je da ništa nije naučeno iz povijesti „azijskih tigrova“ koji su visok stupanj industrijskog razvitka postigli definiranjem industrijske politike.

Očito je da ekonomsku politiku vode trgovci s svojim patronima u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti. Da ne uvrijedimo francuske akademike iz 18. stoljeća, dodajmo i sudsku vlast koja se „pokazala“ držeći u ladicama tužbe za talove političara i tajkuna. Sve ovo je trebalo reći, jer u ukupnom dejstvu vodi ka sve većem osiromašenju stanovništva i do bezperspektivnosti što znači i daljnjoj socijalnoj isključenosti. Radi se SSU pa bi vjerojatno trebalo predložiti mjere koje će spriječiti ovako velike ekonomske i socijalne anomalije.

Podaci u Statističkom godišnjaku/ljetopisu 2008. FBiH govore što znači za Bosnu i Hercegovinu sporazum CEFTA. Taj sporazum predstavlja očigledan izvor liberalizacije u spoljnotrgovinskim odnosima. Uvoz u Bosnu i Hercegovinu je bezcarinski što je dovelo do daljnjeg trgovinskog deficita na štetu Bosne i Hercegovine. Naime deficit je bio znatan i prije pristupanja sporazumu. Naime „obrazovane neznalice“ su prigrlile slobodan uvoz iza rata kao „spasonosno“ rješenje da se domaća privreda osposobi u direktnom utjecaju strane konkurencije. S druge strane nije podsticana domaća proizvodnja (sjetimo se šatora poljoprivrednika pred zgradom Vlade i parlamenta preko 1000 dana). Vratimo se na CEFTA sporazum s kojim smo u BiH još 2007. godine dogurali do deficita trgovinske razmjene od oko šest milijardi KM. Uvoz je bio 9,6 milijardi KM a izvoz 4,1 milijardu KM, dakle deficit od 5,5 milijardi KM. 2008. godine deficit je dostigao skoro devet milijardi KM. Bosna i Hercegovina pretežno „izvozi“ doznake naših građana iz inozemstva, da se simbolično izrazimo, i ono što zaradimo izvozom.

Svjetska kriza stupnjevana od recesije (smanjenja rasta) do krize (negativan rast) nastala je zbog liberalnog tržišta i to njegove negativne strane – trkom za enormnim profitom po svaku cijenu. Ta pohlepa, duboko negativna osobina ljudi, dovela je do urušavanja svjetskog ekonomskog sustava.

Poznato je da se u moralnom kaosu i siromaštvu lakše vlada, pa je zato i borba protiv organiziranog kriminala tako duga i neučinkovita jer kriminalnoj političkoj eliti odgovara gladan narod i stvoreni kaos – narod kaže nema države.

3.4.1. Prerađivačka industrija

U točki 3.4. kao okvirnoj već smo nešto istakli što se odnosi i na prerađivačku industriju. Dodat ćemo još da Bosna i Hercegovina nije zemlja gdje treba da dominiraju tercijarne djelatnosti. Naš stupanj razvijenosti raspoloživim resursima, prirodnim, materijalnim i ljudskim ima još duže vrijeme da razvijamo sekundarni sektor težeći da ostvarimo i udjel u tehnologijama treće naučno-tehnološke revolucije (elektronika, telematika i slično). Još uvijek važi pravilo da je povijest učiteljica života i koji je ne poštuju ponavljat će je. Prije svega da je rat totalno uništio privredu posebno prerađivačku industriju, privatizacija – tajkunizacija je nastavila i fizički i finansijski dokrajčila što rat nije. Sada nam globalizacija (jer ne znamo koristiti njene dobre strane) zadaje posljednji udarac u vidu neoliberalizacije.

Prerađivačka industrija za zemlje našeg stupnja razvitka je primarna za ukupan razvitak. Mi smo na liniji neznanja i nesposobnosti aktualnih vlasti, političkog dirigiranja privredom i na kraju organiziranim kriminalom pretvoreni u trgovačku zemlju s tolikim deficitom s inozemstvom. Serija štrajkova radnika pred uništenim tvornicama ne u ratu, već poslije rata dovoljno govori. Sindikat nema dovoljno znanja a i volje da uđe u pravu borbu s aktualnom vlašću i poslodavcima. Reagiranj su više klišeji nego suštinska. Sindikat bi trebao da bude posljednji bedem u odbrani prava radnika na rad i dostojanstven život. Da li je to on? Po nama još nije. Morali bi se reorganizirati, kadrovski pročistiti od okoštalih aktivista, angažirati neki znanstveni institut koji bi stalno izučavao i pripremao sindikat za kolektivne i druge pregovore. To na zapadu postoji i to su sindikalni aktivisti i vidjeli. Što kaže povijest za prerađivačku industriju u Bosni i Hercegovini? Mi trenutno za period poslije rata imamo podatke samo za FBiH. Situacija je slična i u RS stimo da je prerađivačka industrija ipak bila uglavnom u federalnom prostoru. Respektirajući različite metodologije utvrđivanja BDP po stanovniku i DP do 1992. godine dat ćemo glavne relacije kao orijentaciju što se desilo i što bi se trebalo desiti da se popravi stanje. Slijedeća tablica bi trebala sve da kaže.

	1989. godina u 1.000 din.	postotak	2007. godina u 1.000 KM	postotak
Društveni proizvod privredne djelatnosti za 1989. godinu	27,084.089	100,0 posto		
Bruto domaći proizvod za 2007. godinu – ukupno			13,735.239	100,0 posto
Industrija i rudarstvo	14,950.002	55,0 posto	Prerađivačka industrija 1,730.637	13,0 posto
Metaloprerađivačka djelatnost	4,225.426	16,0 posto	-	

Radnici				
	1988. godine BiH	postotak	2007. godine FBiH	postotak
			Prerađivačka industrija	
Ukupno	1,049.177	100,0 posto	334.976	100,0 posto
Industrija i rudarstvo	468.696	44,7 posto	78.981	23,6 posto
Metalna industrija	126.649	12,1 posto	17.821	5,3 posto

Kao što se vidi učešće u društvenom proizvodu (1989. godine) industrija i rudarstvo je sa učešća 55,0 posto spala na 13,0 posto, dakle, četiri puta je smanjeno učešće industrije. Što se tiče uposlenih učešće industrije je u 2007. godini skoro prepolovljeno a metalna industrija je 2007. godine svega 44,0 posto od one 1988. godine.

Na ovaj način mogli bi obraditi sve industrijske djelatnosti. Neke su skoro potpuno uništene a neke rade s minimalnim kapacitetom. Posebno su devastirane industrije koje su zapošljavale veliki broj radnika; tekstilna, industrija obuće, drvna itd. Metalna industrija je najpropulzivnija i njen zastoj znači da je i u drugim industrijama stanje više nego loše. Nekontrolirani uvoz je uništio ona radna mjesta koja nije rat.

3.4.2. Poljoprivreda i prehrambena industrija – agrokompleks

Recept Bosne i Hercegovine za „uništenje kapitalizma“ je uvoziti hranu i pića a ostaviti zemljište pod ugarom – neobrađeno i zapušteno. Recept je provjeren na uništenju BiH poljoprivrede. Ponovit ćemo, nijedna zemlja se nije razvila ako nije prvo razvila poljoprivredu i drugi aksiom ekonomije, nijedna zemlja se nije razvila u uvjetima potpuno slobodnog tržišta. U Bosni i Hercegovini 1990. godine hrana je učestvovala s 8,4 posto u ukupnom uvozu da bi 2007. godine u FBiH dostigla 13,1 posto od ukupnog uvoza, što je povećanje od 56 posto. Prehrambena industrija se naslanja na poljoprivrednu proizvodnju. Može li se uzeti za prihvatljivo da mljekare rade proizvode od uvezenog mlijeka pa je i takve proizvode teško prodati jer su pune police uvezenih mliječnih proizvoda. Vlada uvjerenje da je strano boljeg kvaliteta. Iako je to netočno, ipak se domaći proizvođači treba više da posvete kvalitetu prema europskim standardima. Isto važi za mesnu industriju, proizvodnju kruha i slatkih proizvoda. Uvoziti običnu vodu iz zemalja koje imaju manje kvalitetnu vodu je stvarno besmislica. Nema mjesta da navedemo uvoz proizvoda za koje se daju desetine i stotine milijuna i time zatvaramo naša radna mjesta, a omogućavamo otvaranje radnih mjesta u drugim zemljama. Cijena jednog radnog mjesta u

poljoprivredi je relativno mala između 10 – 20 tisuća KM. Međutim veći je problem plasmana poljoprivrednih proizvoda kao i gotovih proizvoda prehrambene industrije. Trgovački centri sustavno izbjegavaju da domaće proizvode stave na police. Širi se propaganda da kupci neće te proizvode jer su lošijeg kvaliteta. Jedini način je proizvoditi kvalitetnije i marketinški to plasirati do potencijalnih kupaca. U praksi se vrši opstrukcija domaćih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda. Tome se moramo suprostaviti i putem vlasti, znanosti i gospodarskih komora.

Nemamo dokaza ali imamo realnih sumnji i indicija da strani trgovački lanci primjenjuju razne metode podmićivanja i korupcije da ne dođu domaći proizvodi. Treba razmotriti i konstantne propagandne poruke. Može se zapaziti da se skoro isključivo reklamiraju strani mliječni proizvodi, sokovi pa vode za piće. Znamo da se tržištem ne može administrativno dirigitirati, ali se može spriječiti neloyalna konkurencija.

Sve što smo istakli u točki 3.4. a što se odnosi i na ovu točku nećemo ponavljati. Još jedan podatak je interesantan da je broj uposlenih u agro kompleksu u 1988. godini u SRBiH činio 3,9 posto od ukupno uposlenih u poljoprivredi i prehrambenoj industriji. U Federaciji BiH taj postotak 2007. godine iznosi 4,2 posto što je oko osam posto više nego prije dvadeset godina. Jasno ovdje se radi samo o relacijama obzirom da se posmatraju dvije teritorije i dva društveno – politička sustava.

4. STRATEGIJA ZA REDUKCIJU SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Odgovoriti na ovo pitanje znači obuhvatiti čitavu ekonomiju. Naime, razvoj mnogih sektora gospodarstva utječe i na smanjenje siromaštva. Jasno je da mi ne možemo obuhvatiti tako širok dijapazon problema, pa se nameće kao potrebno da se dotaknemo samo najvažnijih sektora. Povećanje proizvodnje i izvoza, a time i uposlenosti glavni su pravci i za redukciju siromaštva. Upošljavanje = investiranje. Ciljevi PRSPa glede siromaštva. 2. (Smanjiti siromaštvo) stoji: “Kao cilj Srednjoročne razvojne strategije BiH (PRSP) 2004–2007. zahtijeva se ubrzanje strukturalnih reformi, koje u kratkom roku mogu prouzrokovati gubitak radnih mjesta, a time i povećanje siromaštva. Stoga će u narednom srednjoročju vlade na svim razinama poduzimati mjere ekonomske politike, koje će imati za cilj sprječavanje rasta siromaštva i smanjenje njegove postojeće razine za 20 posto.” Simptomatično je da se u određenju cilja o smanjenju siromaštva odmah “prijeti” da će strukturalnim reformama doći do povećanja neuposlenosti u kratkom roku. Iskustvo nas uči da gubitak radnih mjesta ima dugoročan karakter. O tome bi se moglo naširoko raspravljati. Mislimo da su autori na kratkoročnost gubitka radnih mjesta mislili samo ako se zatvore nerentabilna poduzeća a odmah otvore druga, koja bi apsorbirala novoneuposlene radnike. To se događa u razvijenim gospodarstvima. Pored toga brže pristižu novi stručnjaci sa škola i fakulteta nego što se umirove radnici. Uz to industrija Bosne i Hercegovine je u tehnološkom zaostatku za preko 20 godina (prije rata je zaostajala za Zapadom oko 10 godina). Znanja radnika su, također, zastarjela, a nepovoljna je i kvalifikacijska i starosna struktura. Sve ovo, ali i drugo, govori da je cilj o smanjenju siromaštva za 20% zaključno s 2007. godinom bio željen i potreban, ali teško ostvariv. Siromaštvo je skoro isto. Prosječan rast BDP po stanovniku do 2007. godine od 5,5 posto nije postigao smanjenje siromaštva za 20 posto. Za 2009. godinu predviđa se negativan rast od 1,5 posto.

Strategija razvoja i ekonomska politika trebaju da svojim mjerama spriječi rast siromaštva i smanjenje postojećeg. Ekonomska politika se sastoji iz niza parcijalnih politika međusobno povezanih i uvjetovanih. Sve na svoj način utječu na siromaštvo, ali neke ćemo ovdje apostrofirati, glede socijalne isključenosti.

4.1. INVESTICIONA POLITIKA

Opće je poznata činjenica koja su dva glavna uzročnika siromaštva. To su neuposlenost i nizak stupanj naobrazbe stanovništva i aktivne radne snage. Kao antipod neuposlenosti nalazi se

uposlenost. O uposlenosti i neuposlenosti ima dosta riječi u ovoj studiji. Na ovom mjestu želimo da ponovno ukažemo da je upošljavanje = investiranje. Naime, nema novog upošljavanja bez investicija u nove tvornice i pogone ili modernizaciju i proširenje postojećih. S duge strane, investiranje je povezano s ekonomskom snagom. Ekonomsku snagu možemo promatrati preko BDP ili bruto domaćeg proizvoda po stanovniku. Na osnovi podataka iz dva izvora: 1. bruto domaći proizvod i investicije u Federaciji Bosne i Hercegovine za 2002. godinu, (Statistički bilten 62. od prosinca 2003. godine Federalnog zavoda za statistiku) i 2. Kantoni/županije u brojkama 2002. (od istog zavoda) sačinili smo tablicu kao primjer uvjetovanosti razvijenosti i investicija u nova radna mjesta.

Pregled investicija i BDP po stanovniku u Federaciji BiH po županijama/kantonima:

Županija / kanton	Ostvarene investicije 2002. godine po stanovniku, postotak od prosješka Federacije	Udio BDP po stanovniku u prosjeku Federacije 1998. godine
1	2	3
Federacija	100,0	100,0
1. Unsko-Sanski	41,0	56,6
2. Posavska	76,3	63,3
3. Tuzlanski	69,1	78,0
4. Zeničko-Dobojski	61,4	74,5
5. Bosansko-Podrinjski	41,6	63,5
6. Srednjobosanski	72,3	76,8
7. Hercegovačko-Neretvanska	183,5	135,2
8. Zapadnohercegovačka	137,3	156,8
9. Kanton Sarajevo	202,4	183,6
10. Hercegbosanski	59,8	63,7

(Izvori: navedeni u tekstu.)

Iz tablice je lako uočiti kauzalitet veličine BDP po stanovniku i investicija po stanovniku. Tako se jasno vidi županije 7, 8 i 9 u koloni 2 imaju iznadprosječne ostvarene investicije u odnosu na prosjek Federacije, i to od +37 do +102 indeksna poena. Na drugoj strani, u koloni 3 se vidi da te iste županije imaju i nadprosječan BDP po stanovniku od +35 do +84 indeksna poena. Dakle, više razvijene županije su imale nadprosječne investicije. Istovremeno, ostale županije su imali ispodprosječne investicije, ali i ispodprosječne BDP po stanovniku. Tipični su u ovom pogledu kantoni / županije 1 i 5, koji su najudaljeniji od prosjeka Federacije kod ostvarenih investicija – svega 41 poen od prosjeka. Koliko je nama poznato BDP po stanovniku po kantonima i županijama posljednji put je dat 1998. godine. I u Republici Srpskoj situacija je slična ovoj. Dakle, bez veće investicijske aktivnosti nema ni novih radnih mjesta ili povećanog upošljavanja. Postavlja se ozbiljno pitanje kako izaći iz siromaštva, posebno u županijama / kantonima s negativnim relacijama u investiranju, kad se “spas” očekuje od stranih ulaganja i strateških partnera. Domaćih izvora za investiranja nema između ostalog i zbog toga što privatizirane banke drže devize u matičnim bankama u inozemstvu. Poznato je da je kapital bez obrta mrtav kapital. Nije samo problem u sredstvima. Problemi leže i u nedostatku atraktivnih proizvodnih programa. Programa nema i zbog toga što država nema definiranu industrijsku politiku. Irska, Južna Koreja i druge zemlje su se razvile zahvaljujući tome što su definirale industrijsku politiku. Mi, inače, slabo učimo iz povjesti drugih.

Neka nam bude dopušteno da pod ovim naslovom nešto kažemo u radnoj snazi. Na više mjesta je isticano da su znanja radne snage zbog rata, ali ne samo zbog njega, tehnološki zastarjela. Naše zaostajanje za Zapadom od deset godina zbog rata i ekonomske apatije poslije rata se povećalo na preko 20 godina. Na drugoj strani, obrazovni sustav je zastario i sporo se prilagođava suvremenoj znanosti i tehnologijama. Školuju se generacije za zanimanja koja nikom ne trebaju.

U jednoj studiji UNSCa od prije dvadeset godina je rečeno da je ipak bolje imati školovanog i neuposlenog mladog čovjeka nego neškolanog i neuposlenog. Vjerojatno da odgovorni nisu čitali ovu studiju u kojoj piše i to da neuposlenost mlade generacije predstavlja neutronska bombu koja kad tad može eksplodirati. Mi smo, također, dokazali kauzalitet siromaštva i stupnja naobrazbe. Već spomenuta Irska, privredno čudo, u posljednjih 20 godina razvila se i zbog toga što je uložila velika sredstva u naobrazbu, i to za nove tehnologije. Sve je poznato i sve se može saznati preko interneta, ali nema sustavnog pristupa razvoju, nema posvećenosti političara dobrobiti naroda pa imamo situaciju da 60–0 posto mladih želi u treće zemlje i mnogi čekaju pred veleposlanstvima za kartu u jednom pravcu. Nema relevantne analize o strukturi tih mladih ljudi, ali smo prilično sigurni da su to većinom mladi koji su završili tehničke i egzaktno i menadžerske fakultete. Oni odnose u nepovrat ono malo znanja potrebnog za razvoj.

Da je siromaštvo u obrnuto proporcionalnom odnosu prema znanju, van svake je sumnje. Na ovom mjestu možemo se podsjetiti na misao osnivača Energoinvesta Sarajevo, Emerika Bluma, koji je govorio da treba ulagati u znanje: “Ono je skupo – da nije sirotinja bi ga imala”. Ili “Uložimo u znanje da ne budemo sirotinja”.

Da zaključimo ovu točku. Izlaz iz siromaštva je vrlo upitan ako se nešto radikalno ne promjeni (radikalno znači ići u bit čovjeka). Upitno je i to što se pojam strategije veže za dugi rok, 10 do 15 godina, a ne 3–4 godine. Očito je da nemamo dovoljno znanja i političke volje da nešto sustavnije učinimo na području razvitka, a time i smanjenja siromaštva.

Upravo dok radimo na ovom projektu (05.2009.) došlo je do pregovora s MMF-om i doći će do zaključenja stend baj aranžmana od 1,2 milijarde evra u tri godine. Ali postoje uvjeti MMF-a, kao kliše. Na udaru su socijalni troškovi i javna potrošnja. Što god bude korigovano, jasno na niže, utjecat će in a onako veliki stupanj siromaštva a time i socijalne isključivosti. Krediti MMF namijenjeni su uglavnom za servisiranje vanjskog duga, po logici stvari ranija izdvajanja za servisiranje vanjskog duga iz proračuna mogla bi se usmjeriti u investicije – nova radna mjesta. Dakle narod neće imati koristi a loši političari misle da su spašeni.

Naslov investiciona politika nevidljivo nas je odveo na misaonu razinu da se tu radi o investiranju u strojeve, zgrade i tehnologiju. Međutim postoji takozvani humani kapital – ljudi. Ulaganje u znanje donosi deset puta veću dobit od prednjih ulaganja i to je odavno poznato i u praksi potvrđeno. Kako stoji država s humanim kapitalom? Država na četiri razine – općine, kantoni/županije, entiteti i BiH nema stručnih kapaciteta za vođenje i usmjeravanje razvitka. Za oko 150 ministarstava nema dovoljno stručnih kadrova. Da ponovimo staru istinu, državu drži stručna administracija, a ne izabrani dužnosnici. To se najbolje vidi iz kvalifikacione strukture uposlenih u državnoj administraciji.

Ukupno u FBiH bilo je 2007. godine prema Statističkom godišnjaku/ljetopisu (2008.) 14,3 posto uposlenih s VSS stupnjem stručnog obrazovanja ili 47.742 uposlena, dok je doktora znanosti bilo 1.281 osoba ili 0,4 posto od ukupno uposlenih. Taj broj, ako je odgovarajuće struke (a često nije) i s poznavanjem stranih jezika, mogao bi mnogo više doprinijeti kvalitetu zakona i njihovog sprovođenja. Pogledajmo kakvo je stanje po djelatnostima. Javna uprava i obrana i obvezno socijalno osiguranje su upošljavali 36.423 osobe od kojih je s VSS stupnjem stručnog obrazovanja bilo 9.893 ili 27,2 posto. Treba samo pogledati kvalitet zakona koje pripremaju. Poređenja radi, u obrazovanju je 35,3 posto VSS kadrova a u zdravstvu i u socijalnoj skrbi 22,1 posto uposlenih s VSS stupnjem stručnog obrazovanja. U prerađivačkoj industriji se nalazi svega 4,9 posto radnika s VSS obrazovanjem, što je skoro šest puta manje. Doktori znanosti u FBiH čine 0,4 posto populacije među uposlenim. Gro doktora znanosti se nalazi u obrazovanju gdje učestvuju s 2,5 posto u broju uposlenih, a u zdravstvu i socijalnoj skrbi 0,9 posto. Međutim u javnoj upravi ima ih 0,08 posto. To je slab kapacitet da država usmjerava i vodi razvoj. I tako mali broj ovih kadrova ima često neodgovarajući smjer, a u jedan dio diploma se može i sumnjati u svezi toga kako su sticane. Pitanje upošljavanja po obiteljskoj i prijateljskoj vezi ne treba ispustiti iz vida. Trebalo bi izanalizirati “zastupljenost” pojedinih obitelji u javnim poduzećima i javnoj upravi. Došli bi do “obiteljskih” javnih poduzeća i obiteljske javne uprave ali u manjem obimu. Poznato je da na tržištu bolje prolaze oni koji su produktivniji, kvalitetnije proizvode i

imaju niže cijene proizvoda i usluga. Sve države imaju neke mjere zaštite ili podsticaja domaće proizvodnje. Obično su to kombinirane mjere. Poslije ratova države moraju zaštititi i podsticati domaću proizvodnju. Teza o liberalizaciji uvoza putem koje će domaća industrija steći konkurentnost u susretu sa stranim proizvodima je točna u normalnim okolnostima. Međutim razorenu i uništenu privredu posebno djelatnost poljoprivrede i prerađivačke industrije izložiti svjetskoj konkurenciji, ravno je zločinu. Rezultat takve pogrešne politike je trgovinski deficit od oko 9 milijardi KM u 2008. godini.

Sprega – organizirana korupcija i kriminal dovela je do toga da uvozimo ono čega ima u izobilju, recimo vodu za piće, koja je kod nas jedna od najboljih. Nadovežimo to na uvoz mlijeka i mliječnih proizvoda, voća i povrća itd. A to sve možemo s malim ulganjima sami proizvoditi. Glava zaboli kad se čita lista uvezenih roba. Nama ostaju neuposleni radnici i kapaciteti, a uvoznici (čitaj politička elita i kriminalci) se bogate, narod postaje sve siromašniji. Na pitanje zašto je to tako? Odgovor je to su krivi trgovački lobiji (nije narod doživio lobotomiju pa da u to povjeruje). Lobiji, ako postoje imaju odrednice koje djelatnosti a u njima osobe s imenom i prezimenom.

Dolazimo do ključnog pitanja strategije razvoja, koje nemamo. Po definiciji strategija predstavlja akt kojim se rješava ostvarenje ciljeva. Ali sad je novi problem, nema jasnih ciljeva, nema jedinstvenog privrednog i tržišnog prostora i zakona koji reguliraju tržište. Da li bi investiranje, ali organizirano i sustavno spriječilo ovakve nonsense? Odgovor je – bi.

4.2. POREZNA POLITIKA

Amerikanci imaju izreku da se samo dvije stvari moraju – platiti porez i umrijeti. U primitivnim društvima prevariti državu i ne platiti porez je nešto s čim se ponosi. Izbjegavanje plaćanja poreza unosi velike probleme u gospodarski život i socijalnu sferu. Izbjegavanje plaćanja poreza ili utaja poreza (evazija) je ozbiljan problem. Kulminaciju je evazija dostigla u nerazvijenim zemljama, a posebno u zemljama u tranziciji. Izbjegavanje poreza, carina, taksi i doprinosa je usko povezano sa sivom ekonomijom. Ona se “hrani” tim sredstvima. Ko najviše trpi od evazije i sive ekonomije? Odgovor je, siromašni. Čitav sustav poreske politike treba preispitati sa stajališta utjecaja na siromaštvo. Siromašni su najbrojnija skupina građana, a time i najveći potrošač artikala široke potrošnje. Kao potrošač snose i najveći dio poreznog tereta.

U okviru fiskalne politike pored poreza na dodatnu vrijednost spadaju i carine. Uvoz svega i svačega, pogotovu onoga za što postoje domaće sirovine, i kapaciteti izravno utječu na dalje osiromašenje stanovništva. Građani skupo plaćaju po pravilu drugorazrednu pa i trećerazrednu robu kao robu prve kvalitete. Veći uvoz od izvoza za preko dva puta govori sam za sebe. Isplati se uvoziti kompanijama profiterima, a obični siromašni građani kupuju robu, kakvu smo opisali, po svjetskim cijenama i uz domaće plaće 5–10 puta niže od svjetskih. Istovremeno ti isti građani ostaju bez radnih mjesta. Jedna se radna mjesta zatvaraju, a, s druge strane, ne otvaraju se nova radna mjesta. Jasno je da takve tendencije vode u dalje siromaštvo. Poznato je da se porez uzima od onih koji su ekonomski jači. To su po pravilu skupine koje najviše troše luksuzne artikle i usluge. Kako je ukupan porezni kapacitet nedovoljan za definirane potrebe, postavlja se ozbiljno pitanje mnogo jačeg oporezivanja luksuznih artikala i usluga.

Mnogo se očekivalo od uvođenja poreza na dodatnu vrijednost (PDV). Međutim opet su stradali najsiromašniji jer se relativno niže stope poreza na artikle i usluge koje troše ovi slojevi svodenjem na jednu stopu PDV-a gubili, a to pogađa upravo siromašne. Nije samo problem u malom kapacitetu porezne mase već su problemi u raspodjeli te mase na pojedine korisnike. Tako je prema konsolidiranoj potrošnji po funkcijama (na svim razinama vlasti) u 2001. godini situacija bila:

Konsolidirana potrošnja po funkcijama

Funkcije	BiH	FBiH	RS	Zemlje u tranziciji	EU
1	2	3	4	5	6
1. Opće javne službe	2,5	1,9	3,4	2,1	2,1
2. Obrana	4,4	4,7	3,5	1,9	2,1
3. Javni red i sigurnost	4,3	4,4	4,0	2,0	1,0
Međuzbir	11,2	11,0	10,9	6,0	5,2
4. Izobrazba	6,0	7,0	3,3	3,3	2,9
5. Zdravstvo	7,3	8,3	4,6	4,4	2,0
6. Socijalno osiguranje i socijalna skrb	15,8	15,9	15,6	14,2	13,1
Ukupno najveći korisnici (1-6)	40,3	42,2	34,4	27,9	23,2
Ukupna potrošnja	47,2	48,7	41,5	37,9	35,6
Postotak najvećih korisnika (1-6) u ukupnoj potrošnji	85,4	86,7	82,1	73,6	65,2

(Izvor: Drugi prijedlog Razvojne strategije BiH – PRSP (2003 - 2007.))

- Proračun autorov.

Iz tablice mogu se izvući mnogi zaključci. Međutim, treba voditi računa o relativnosti postotaka kod upoređivanja s drugim zemljama. Naime, negdje se radi o hipertrofiranoj funkciji, a negdje o malom fiskalnom kapacitetu, pa su postoci veći. Negdje djeluju oba čimbenika. Bez pretenzija da damo iscrpnu analizu tablica, dajemo komentar samo glede siromaštva.

Podimo od globalnih pokazatelja. Ukupna potrošnja ovih funkcija u BiH (da ne komentiramo entitete jer nisu države) veća je od zemalja u tranziciji za oko 25 posto, a od zemalja EU za oko 33 posto. Dakle, to je prva opća slika. Slijedeća slika odnosi se na najveće korisnike, redni broj 1-6 tablica. Tako je veća potrošnja u BiH od zemalja u tranziciji za oko 44 posto, a od EU za oko 74 posto.

Prve tri alineje predstavljaju klasičnu državnu potrošnju. Vidimo da je ta potrošnja oko 87 posto veća nego u tranzicijskim zemljama, a za oko 115 posto prema zemljama EU. Ako dodamo da je taj veliki državni aparat neučinkovit i korumpiran, onda ovo “veće” je još veće.

Sada nešto o pojedinačnim funkcijama. Uvjetno govoreći, siromašne najviše tangiraju alineje 5 i 6, zdravstvo, socijalno osiguranje i socijalnu skrb. Premda se za zdravstvo izdvaja 66 posto više od tranzicijskih zemalja, ili 231 posto više nego u zemljama EU, prema zvaničnim procjenama oko 20 posto pučanstva nije zdravstveno osigurano. Kvaliteta zdravstvenih usluga je na niskoj razini, a mnogi građani nisu u stanju kupiti potrebne lijekove.

Socijalno osiguranje i socijalna skrb je najveća stavka potrošnje. Ta potrošnja je neznatno viša, i to oko 11 posto od zemalja u tranziciji i oko 21 posto od zemalja EU. Ova stavka je glavni izvor za klasičnu socijalnu skrb. Međutim, postoci ne odražavaju pravo stanje, s obzirom na visoke razine potrošnje naširoko rasprostranjene boračke zaštite. Na nju otpada oko jedne trećine ove stavke, ili oko 5,3 posto, pa na ukupnu socijalnu skrb otpada 10,5 posto BDP-a. Velike su potrebe i prema našim saznanjima samo Sarajevski kanton alimentira sve oblike socijalne skrbi prema zakonu. Ostale županije/kantoni samo djelimično isplaćuju socijalne stavke a najsiromašniji skoro nikako. Neke županije nisu donijele ni zakone iz ove oblasti. Vidjeli smo iz ranijeg teksta da su pojedinačne isplate za pojedine socijalne potrebe male, nekad i simbolične, ali onima kojima se isplaćuju mnogo znače u uvjetima općeg siromaštva. Oni koji ne primaju ni te minimalne iznose, u situaciji kakva jest, na velikom su gubitku.

Što reći u zaključku ove točke? Država troši ogromna sredstva fiskusa, pa nedovoljno sredstava, uvjetno rečeno, ostaje za socijalne potrebe. Postoci nisu najbolji pokazatelji jer se odnose na nizak bruto domaći proizvod. Izlaz je, pored pravednije raspodjele fiskalnih prihoda, u povećanju

domaćeg društvenog proizvoda, a on se najučinkovitije povećava investiranjem u nova radna mjesta.

4.3. SOCIJALNA POLITIKA

Borba protiv siromaštva mora se voditi organizirano i koordinirano s razine države sve do najnižih stupnjeva vlasti. Da bi se vodila ta borba, potrebno je imati instrumente, a glavni instrument je socijalna politika.

Općenito pod socijalnom politikom se podrazumijevaju slijedeća glavna područja: mirovinsko osiguranje, zdravstveno osiguranje, socijalna skrb, politika stanovanja i izobrazba.

Socijalna politika se realizira preko mehanizama politike preraspodjele dohotka, a tu spadaju sustavi oporezivanja, sustavi javnih rashoda i upošljavnja. Već je postalo da je socijalna politika integralni dio razvojne politike. U praksi i u politici često dolazi do zamjene između socijalne skrbi i socijalne politike. Socijalna skrb je integralni dio socijalne politike. Po principu pucanja najslabije karike u lancu kad se pojave problemi nedostatka sredstava, po pravilu ide se na redukciju socijalnih prava, a najslabija karika je upravo socijalna skrb. Smatramo da društvo ma kako siromašno bilo treba da osigura prvo minimum egzistencije za povredive skupine (djeca, invalidi, starije osobe), neuposlene, samohrane majke i slične. Kakva će biti socijalna politika, ovisi i od toga koliko je država bogata i koji je postotak osoba u stanju nužde.

Postoji razlika između blagostanja zajednice i blagostanja pojedinca. Prvo ovisi od bogatstva države, a drugo od raspodjele bogatstva, o čemu je bilo dovoljno riječi. Kad govorimo o socijalnoj politici, dolazimo i do odrednice "socijalna država" ili "država blagostanja".

Djelovanje države u socijalnoj sferi postaje nužno kada ekonomski mehanizmi i obiteljska solidarnost građaninu ne jamče osnovnu sigurnost. Suvremena država provodi socijalnu politiku redistributivnim modelom i tako stvara "državu blagostanja". U modelu ovakve socijalne politike funkcija države shvaća se kao rezultat i izraz gospodarskog prosperiteta i ukupnog civilizacijskog razvoja. Treba istaći da je redistribucija dohotka vrlo osjetljivo ekonomsko i socijalno pitanje jer može izazvati i neželjene učinke – da opadne interes za privređivanje zbog velikih poreskih opterećenja ili da opadne interes neuposlenih da se nađe posao zbog velikih socijalnih davanja. Sukladno tome država je dužna, ne zadirući u bit ekonomskih i političkih odnosa, preraspodjelom nacionalnog dohotka svim građanima jamčiti osnovnu socijalnu sigurnost, jednaku mogućnost zadovoljavanja osnovnih osobnih i zajedničkih egzistencijalnih potreba, te osigurati socijalna prava (zdravstvena zaštita, mirovine, obrazovanje i slično). Da se ova načela i principi sprovedu u praksi, treba dosta umijeća i mudrosti, a prije svega ekonomskih mogućnosti.

O povezanosti ekonomije i socijalne politike (siromaštva) Baldock (1999.) iznosi stav prema kojem ekonomija često prihvaća, pa i opravdava, siromaštvo i nejednakost u društvu, upravo ono što socijalna politika nastoji ublažiti. Dalje kaže da ipak obje znanosti prihvaćaju znameniti stav Johna Rawlsa - da je ekonomski i socijalno učinkovito sprovesti preraspodjelu sve dok se može stvarno poboljšati položaj najugroženijih kategorija ili pojedinaca u društvu. Na kraju ističe da će društveno blagostanje biti veće ako se raspoloživi izvori usmjere na način koji dugoročno najviše odgovara svim građanima.

Borba protiv siromaštva se najbolje sprovodi putem rada i upošljavanja. Plaćeni rad u gospodarstvu omogućuje i socijalnu integraciju i ostvarenje punopravnog građanstva. Čini nam se pogodno da na ovom mjestu navedemo misao atenskog državnika Perikla od prije skoro 2000 godina, koji je rekao da nije sramota biti siromašan, ali je sramota ne omogućiti da se radom izađe iz siromaštva.

Slično kao i obrazovanje, zdravstveno stanje stanovništva uvelike je određeno socijalnom slikom društva, ali povratno utječe i na povećavanje siromaštva i nejednakosti. Pokazatelji zdravlja i bolesti poput visine, prekomjerne težine, povišenog krvnog tlaka, kapaciteta pluća, ovisnosti o pušenju ili alkoholu, pa i trajanje života uvelike ovise o materijalnom položaju ispitanika. Više ispitivanja je potvrdilo da je pušenje kao vrsta ovisnosti rasprostranjenije među siromašnim

stanovništvom, pogotovo među kućanicama, ali i ono može biti odraz socijalne isključenosti i posljedica velikih problema u njezi djece u uvjetima siromaštva.

Starih osoba je sve više i dio njih ostaje trajno bolestan. Oni trebaju stalnu ili povremenu njegu. Već smo naveli da je star i siromašan velika nesreća.

Socijalna politika se provodi na temelju tri načela, a to su: načelo uniformiranosti pružanja usluga, načelo proporcionalnosti prema potrebama i načelo teritorijalne pravednosti, prema kojem razlike u pružanju usluga ovise o prostornim razlikama i potrebama. Najbolji primjeri za primjenu ovih načela je položaj ugroženih osoba po županijama. Možemo zaključiti da je racionalno koncipirana i sprovedena socijalna politika bitna za smanjivanje broja osoba bez sigurnog i dovoljnog dohotka. Također, ona utječe na ostvarivanje veće društvene stabilnosti i ublažavanje socijalnih sukoba.

Da bismo se mogli zalagati za donošenje socijalne politike, moramo prvo vidjeti šta se pod tim terminom podrazumijeva. Prvo ćemo se koristiti širim definicijama iz studije Međunarodne politike podrške zemljama jugoistočne Europe, poglavlje VIII "Socijalni sektor". Tako je Odjel za međunarodni razvoj pri britanskoj Vladi (DFID), (ranije ODA Overseas Development Administration) 1995. godine dao vrlo široku definiciju socijalne politike:

"... svaka politika utvrđena na nadnacionalnom, državnom, lokalnom ili nivou zajednice koju podržava socijalna vizija društva i koja, nakon što je provedena, utječe na prava ili mogućnosti građana da zadovolje osnovne životne potrebe" (ODA, 1995. str. 26)"

Potrebno je reći da Dejtonski mirovni sporazum socijalnu politiku nije tretirao na odgovarajući način, a time i problem siromaštva. Prema Dejtonskom ustavu, nijedna nadležnost iz domena socijalne politike nije dodijeljena državnim institucijama. Mirovni sporazum dozvoljava izradu dvije zasebne socijalne politike i režima socijalnog blagostanja na području Bosne i Hercegovine, odnosno u Federaciji BiH i u Republici Srpskoj. Postoji kontradiktornost između prava na nivou entiteta i potrebe da niži nivoi režima, kantoni i općine u FBiH i općine u RS-u, dođu do sredstava koja su neophodna da bi se ta prava i ostvarila. Stoga režim promovira stvaranje viših nivoa neostvarivih socijalnih prava, koji su potpuno odvojeni od pitanja prihoda. S obzirom da između kantona/županije i općine postoji ogromna razlika u pogledu površine, resursa, kao i mogućnosti stjecanja prihoda, u režim i njegovu strukturu također su ugrađene temeljne nejednakosti u ostvarivanju socijalnih prava. Očito da će ostvarivanje prava temeljem socijalnih potreba biti različito po kantonima/županijama i općinama (RS), budući da se kantoni/županije i općine uveliko razlikuju po veličini površine na kojoj se prostiru, kao i po resursima i mogućnosti pribavljanja sredstava, u režim i njegove strukture su takođe ugrađene temeljne nejednakosti u ostvarivanju prava. Dejton je stavio točku na sve nade usmjerene na "normalnu" socijalnu politiku u jednoj "normalnoj" zemlji, na temelju pretpostavke reciprociteta i podjele rizika.

Na našim prostorima su se susrele, da ne kažemo sukobile, dvije koncepcije socijalne politike. Evropski stav ima humaniju dimenziju socijalne politike jer u socijalnim pravima prepoznaje politiku koja se bori protiv siromaštva, nejednakosti i socijalne isključenosti. Američki neoliberalni stav je usmjeren samo ka ekonomskom prosperitetu. Međutim ekonomski napredak smanjuje socijalne tenzije, ali to je ovisno o socijalnoj politici.

Postoji potreba formiranja dugoročnih izvora za financiranje socijalnih potreba. Tada će biti moguće realizirati socijalnu politiku koja sama po sebi gradi mir i socijalnu pravdu.

5. ZAKLJUČCI

Generalno rečeno na stanje gospodarstva prije 1992. godine, koje je već bilo u krizi, nadovezao se rat, privatizacija s tajkunizacijom, neoliberalizam – totalno nezaštićena privreda što je rezultiralo sveopćim siromaštvom i socijalnom isključenosti stanovništva. Situacija je tako da se aktualna vlast ne iznenadi ako nastupe socijalni nemiri. Oni se s raznih strana već odavno najavljuju.

Bez političke stabilnosti i spremnosti da se, bez obzira na političke opcije, kroz izvršne i zakonodavne organe jedinstveno djeluje na suzbijanju krize u Bosni i Hercegovini, siromaštvo i socijalna isključenost će se samo povećavati. Drugim riječima bez efikasne države s jakom i stručnom vladom koja je u stanju da napravi samoodržive reforme u gospodarstvu i socijalnoj sferi.

Radnici koji nisu primili plaće mjesecima pa i godinama, radnici kojim nisu uplaćivani doprinosi za mirovinsko (nije im vezani staž osiguranja) i za zdravstveno osiguranje pa ne mogu ići liječniku kad se razbole kao ni njihova djeca, sve su to građani totalno isključeni iz društvenog života, a mi bi rekli i iz elementarne egzistencije. Kad bi ova djela bila uključena u kazneni zakon, ne bi se poslodavci ovako bezobzirno ponašali. Za mnogo manje kriminalne radnje za sitne kriminalce, predviđene su kazne, a za ovakav kriminal nema kaznenih sankcija.

Sindikati bi trebali biti energičniji ali stručno iznijeti ova pitanja aktualnoj vlasti. U sklopu toga tražiti da se verificira Konvencija broj 26 iz 1928. godine Međunarodne organizacije rada i Konvencija o instituciji metoda utvrđivanja minimalnih zarada.

Urgentno tražiti izmjenu kaznenog zakona u kome bi se negativne pojave glede plaća tretirale kao kazneno djelo.

U svezi mirovina potrebno je smanjiti sve veću opterećenost mirovinskog sustava davanjima koja nemaju za temelj staž osiguranja (povlaštene mirovine) što drugim riječima znači uvesti sustavnu kontrolu povećanja broja mirovinskih beneficija.

Položaj umirovljenika treba hitno razmotriti i donijeti kratkoročne mjere ali i strategiju mirovinskog sustava (radi se od 2006.). Ima dovoljno podataka i informacija da se glede umirovljenika donesu odgovarajuće mjere. Za početak po našem mišljenju neophodno je prezentirati dvije vrste prosječnih mirovina a) s beneficiranim mirovinama – ukupan prosjek i b) prosjek bez ovih mirovina kao što smo mi ovdje prikazali.

Za novo upošljavanje važne su mjere za smanjenje trgovinskog deficita, pa bi bilo potrebno snimiti proizvodne kapacitete koji mogu proizvoditi robu koja se sada uvozi. Dakle snimiti kapacitete koji se s malim ulaganjima mogu osposobiti da proizvode u cilju supstitucije uvoza domaćim proizvodima. Pri tome svemu potrebna je pomoć države – podsticaji domaćoj proizvodnji. Neka ne ostane na paroli razvitak malih i srednjih poduzeća.

Bosna i Hercegovina je relativno siromašna zemlja pa je potrebno pravednije raspoređivati BDP da bi se stvarno smanjilo siromaštvo, povećala uposlenost, a neuposleni dodatno obrazovali radi lakšeg upošljavanja. Ne bi trebalo biti osoba bez zdravstvenog osiguranja.

Glede prerađivačke industrije. Za bilo kakvo poboljšanje položaja potrebna je industrijska politika.

Agrokompleks je po nama jedan od glavnih ventila za izlaz iz krize i za stabilan razvitak ukupnog gospodarstva.

Bez racionalne investicione i porezne politike teško ćemo izaći iz krize a o novom razvitku da i ne govorimo. Socijalna politika je u uskoj vezi s gospodarskom politikom čak je i uvjet za nju.

Sindikati bi trebali da sačinu platformu za nastup u socijalno-ekonomskom vijeću na svim razinama. Sadašnji opći pristup problemima malo koristi. Nastup figurativno rečeno treba da se razlikuje od parola koje nose radnici u štrajkovima – mora biti znanstveno stručno utemeljen.

Dali smo dovoljno podataka i informacija koje govore da se nešto mora hitno poduzeti. Rade se strategije srednjoročnog razvoja 2008. – 2015. (SSR). Također se radi strategija socijalnog uključivanja (SSU). Po definiciji za strategije treba duže vrijeme.

Potrebne su hitne kratkoročne mjere koje se mogu povezati s budućim strategijama (SSR i SSU). Sindikat mora biti aktivno uključen u izradu ovih strategija.

KAZALO

1.	UVOD U TEMATIKU	1
2.	OBILJEŽJE/UZROCI SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI	3
2.1	SIROMAŠTVO.....	6
2.2	(NE)PARTICIPACIJA NA RADNOM TRŽIŠTU	11
2.3	NIŽAK STUPANJ OBRAZOVANJA.....	14
2.4.	NIŽAK STUPANJ PARTICIPACIJE U ZDRAVSTVENOM SUSTAVU	16
2.5.	RAT.....	19
3.	ANALIZA SOCIJALNE STRUKTURE U PROCESU TRANSFORMACIJE: PRIMJER BOSNA I HERCEGOVINA	21
3.1.	DIMENZIJE SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI U POST-DEJTONSKOJ BOSNI U HERCEGOVINI.....	20
3.2	KATEGORIJE MARGINALIZIRANIH	24
3.2.1.	Invalidi / hendikepirani	25
3.2.2.	Umirovljenici / stare osobe bez mirovine	27
3.2.3.	Osobe obuhvaćene i neobuhvaćene socijalnom skrbi	28
3.2.4.	Značaj i utvrđivanje minimalnih plaća.....	29
3.3.	POLITIČKO OKRUŽENJE KAO FAKTOR	34
3.4.	UTJECAJ LIBERALIZACIJE NA RAZVITAK DJELATNOSTI	36
3.4.1.	Prerađivačka industrija.....	39
3.4.2.	Poljoprivredna i prehrambena industrija – agrokompleks	40
4.	STRATEGIJA ZA REDUKCIJU SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI	41
4.1.	INVESTICIONA POLITIKA.....	41
4.2.	POREZNA POLITIKA	44
4.3.	SOCIJALNA POLITIKA.....	46
5.	ZAKLJUČCI	48

LITERATURA

- Anketa o potrošnji kućanstava u BiH*, (2007.), Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Republički zavod za statistiku RS
- APD Konačni rezultati*
- APD 2007. Siromaštvo i uvjeti života*
- Armut 3*, (1984.), Savjet EU
- Atkinson, A. B. (1998.), *Exclusion, Employment and Opportunity*. U: A. B. Atkinson, J. Hills (ur.), *CASE paper 4*, London School of Economics.
- Barnes, M., Heady, Cy Middleton..., (2002.), *Poverty and social exclusion in Europe*, Elgar Publishing Limited, UK
- Bruto domaći proizvod i investicije u Federaciji Bosne i Hercegovine za 2002. godinu*, (2003.), Statistički bilten 62, Federalni zavod za statistiku
- Burchardt, T, Le Garnd, J., Piachaud, D. (1999.), *Social Exclusion in Britain 1991-1995, Social Policy and Administration*, Vol. 33 (3): 227-244.
- Čaušević, Fikret, (2002.), *Financijska deregulacija i globalizacija i efikasnost mjera ekonomske politike*, doktorski rad, Univerzitet u Sarajevu, Ekonomski fakultet, str. 146-168.
- Daneš, Vera, (1989.), *Evaulacija stabilnosti dijagnoze poremećaj ponašanja u razvojnom dobu*, doktorska disertacija, Univerzitet u Sarajevu, Medicinski fakultet
- Demografska statistika*, (2006.), bilten 102, Sarajevo: Federalni zavod za statistiku
- Ferrera, Maurizio, Matasaganis, Munis, Stefano, Sacchi, (2006.), *Model otvorene koordinacije protiv siromaštva: Novi "Proces socijalnog uključivanja" Europske Unije*, Zagreb: Zbornik radova Socijalna država u 21. stoljeću – Privid ili stvarnost? Uredio: Siniša Zrinšček
- Halleröd, B., 1995., *The Truly Poor: Direct and Indirect Consensual Measurement of Poverty in Sweden*, *Journal of European Social Policy*, 5(2), str. 111-129.
- Harington, M., (1965.), *Druga Amerika*, Prosvjeta Beograd, 26
- Kantoni/županije u brojkama*, (2002.), Federalni zavod za statistiku
- Lewis O., 1965., *The Children of Sanchez*, Penguin Books, London - prema Šućur (2001.), str. 43-44.
- Liebow, E., (1967.), *Tally's corner*, A Study of Negro Stretcorner Men, Little, Brown, Boston.
- Milenijumski razvojni ciljevi 2015.*, Izvještaj o humanom razvoju 2003., Milenijumski razvojni ciljevi u BiH, UNDP Bosne i Hercegovine
- Mjesečni statistički pregled Federacije Bosne i Hercegovine*, broj 3, ožujak 2009., Sarajevo, (2009.) godine, Federalni zavod za statistiku
- Radovanović, Miroslav, (1984.), *Bijeda i suvremeni kapitalizam*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Ramprakash, D., 1994., *Poverty in the European Union, A Synthesis of Eurostats, Statistical Research on Poverty*, *Journal of European Social Policy*, 4(2), str. 117-128.
- Razvojna strategija Bosne i Hercegovine - PRSP*, Prijedlog za raspravu, CD/03.
- Samuelson A. Paul, Nordhaus William, 1992., *Ekonomija*, četrnaesto izdanje, Mate, d.o.o. Zagreb.
- Siromaštvo u očima žena BiH*, 2002.

- Smajkić, Arif, (2009.), *Ljudska prava na život i zdravlje i socijalnu egzistenciju u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Zavod za zdravstvenu zaštitu BiH, Edicija zdravlje za sve
- Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini*, Izvještaj o humanom razvoju (2007.), Sarajevo: UNDP
- Socijalna zaštita 2002. – 2007.*, Agencija za statistiku, Sarajevo, 2008., Tematski bilten 07
- Spicker, P., (1993.), *Poverty and Social Insecurity: Concepts and Principles*, Routledge, London and New York - prema Šućur, 2001.
- Stahan, Josip, 1974., *Životni standard u Jugoslaviji*, Globus, Zagreb
- Statistika socijalne zaštite*, Republički zavod za statistiku, Banja Luka, 2007., broj 5
- Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine*, 2003., Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, (2003.)
- Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine*, 2008., Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, (2008.)
- Stiglitz, Joseph, Interview in Observer, *Proturječnosti globalizacije*, 2006.
- Strategija znanstveno-tehnološkog razvoja Bosne i Hercegovine*, (2006.), Sarajevo, Akademaija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
- Šefer, Berislav, (1981.), *Sicijalna politika u samoupravnom socijalističkom društvu*, Informator, Zagreb
- Šporer, Željka, (2004.), *Koncept društvene isključenosti*; Zagreb: Časopis “Društvena istraživanja”, broj 69-70, 2004. godina, Institut društvenih znanosti
- Šućur, Zoran, (1995.), *Koncept socijalne isključenosti*, Revija za socijalnu politiku, 2(3), str 223-230
- Šućur, Zoran, (2001.), *Siromaštvo; teorije, koncepti i pokazatelji*, Pravni fakultet, Zagreb.
- Todaro, P., Michael, *Ekonomski razvoj*, četvrto izdanje, Sarajevo, Šahinpašić
- Topić, Berislav, (1985.), *Principi primarne stomatološke zaštite u Bosni i Hercegovini (valorizacija 1982., projekcija 1990. i 2000.)*, Sarajevo, NIRO Zajednica
- Wilson W. I., (1987.), *The Truly Disadvantaged*, The University of Chicago Press, Chicago - prema Šućur, 2001., str. 54
- Zdravlje stanovništva Bosne i Hercegovine, Izvještaj 2006.*, Zdravstveni sustav u tranziciji, Sarajevo, svibanj 2007.
- Zdravlje stanovništva i zdravstveni status u tranziciji – Bosna i Hercegovina; Izvještaj za 2001. godinu, svibanj 2002.*, Zavod za zdravstvenu zaštitu BiH
- Zdravlje za sve u 21. stoljeću*, (1999.), Svjetska zdravstvena organizacija, Ured za Europu, Kopenhagen.

SKRAČENICE

APD	–	Anketa o potrošnji u BiH 2007.
BDP	–	Bruto domaći proizvod
CEFTA	–	Sporazum o slobodnoj trgovini srednjoeuropskih zemalja
EU	–	Europska unija
FPL	–	Linija siromaštva temeljem minimalne potrebe kalorične vrijednosti prehrane
GPL	–	Generalna linija siromaštva
IBHI	–	Nezavisni biro za humanitarna pitanja
KM	–	konvertibilna marka
KV	–	kvalificirani (radnik)
LSMS	–	Anketa mjerenja životnog standarda
MND	–	kućanstvo u kojem je nositelj muškarac
NKV	–	nekvalificirani (radnik)
NSS	–	niža stručna sprema
OECD	–	Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj
PKV	–	polukvalificirani (radnik)
PPP	–	Paritet kupovne moći
PRSP	–	Razvojna strategija Bosne i Hercegovine
SRU	–	Sustav ranog upozoravanja
SSR	–	Strategija srednjoročnog razvoja
SSS	–	srednja stručna sprema
SSU	–	Strategija socijalne uključenosti
UNDP	–	Razvojni program Ujedinjenih nacija u BiH
USD	–	američki dolar
VKV	–	visoko kvalificirani (radnik)
VSS	–	visoka stručna sprema
VŠS	–	viša stručna sprema
ŽBiH	–	živjeti u BiH
ŽND	–	kućanstvo u kojem je nositelj žena